

GRÓF FESTETICS LEÓ (1800—1884) EMLÉK-
IRATAI.

I. Gyermekek- és ifjúkor.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA kéziratárában «Régi és újabb írók 4-r. 265.» szám alatt áll a Nemzeti Színház egyik leghíresebb igazgatójának, Festetics Leónak németnyelvű emlékirata. Határozott, kissé nőies betűkkel, összehajtott félívekre, félhasábosan írt az öreg úr.

Emlékiratát ki is akarta adni, ezzel indokolja azt, hogy németül ír, a német könyvnek t. i. nagyobb piaca van, mint a magyarnak. Stílusa könnyed, szereti a hatásos fordulatokat, gyakran használja a fölkiáltójelt, de pontot ritkán tesz.

Emlékezéseit 1877-ben vetette papírra, 77 éves korában, emiatt adatai közt bizonyára téves is akad, de az egész munkának elevensége akkor is nagy érdeklődést ébresztene, ha írójuk nem állott volna művészi életünk közép-pontjában.

Pécsett, 1800 október 8-án született. «Anyám, szül. báró Sturm Filippina, ki, amint mondják, kitünő és kiváló asszony volt, születésem következtében meghalt. Atyámnak, Festetics Péternek két fiútestvére volt, az idősebbik József, az ifjabbik János, akit a család Muckerlnek hívott. Ennek volt felesége zalabéri Horváth Fanny, akinek két lánytestvére közül az idősebbik, Eliz, bátyjának, Imrének feleségével anyám halálhírére Tolnára sietett, hogy segítségére legyen atyámnak, aki akkor Tolnán lakott, s anyám halála után engem is odavitetett. Amint nekem később mesélték, gyöngye gyermek voltam, nagyon rászorultam a két hölgy gondozására, de Horváth Eliz nemsokára annyira kizárólag vette át ápolásomat, hogy mindenkit kiszorított, még a cselédséget is. Jó atyám ezért annyira megszerette őt, hogy azt hitte, legjobban azzal mutatja meg hálóját, ha Horváth Elizt feleségül veszi! Horváth Eliz valóban olyan szeretettel gondoskodott rólam, ahogy csak édesanya teheti. Gondozott és ápolt, mert minden pillanatban haláloamat várták, csak az ő ápolásának köszönhetem, hogy életben maradtam.

Tolnáról Baltavárra vittek, épen amikor atyám feleségül vette mostohámat. A házasság után két évre jó atyám meghalt. Mostohám megígérte neki, hogy engem el nem hagy és vigyázni fog nevelésemre.

Híven megtartotta szavát. Zsenge gyermekkoromban egy francia nevelőnő volt mellettem, akit ő unokahúgának, Horváth Idának nevelése végett vett a házhoz. Reám nézve nagy előny volt, hogy ettől a nevelőnőtől megtanultam folyékonyan franciául beszélni.

Ötéves koromban kitünő tanítót és nevelőt adott mellém, Scheffl Jánost, aki Baltavárott és Bécsben mindig kiváló anyám szemei előtt tanított és nevelt, amíg 8 éves koromban Bécsben az akkoriban híres Ellmaurer Károly intézetébe helyeztek el.

Égészségem megszilárdítása végett sokat kellett sétálnom az úgyneve-

zett «Leégett ház» kertjében, amelyben az intézet volt. 1809-ben a francia katonaság megtöltötte a háznak minden részét, csak az intézet helyiségeit nem volt szabad elfoglalni — és elvitázhatlanul nemes vonása a császárnak, hogy igen szigorú parancsot adott a tanintézetek védelmére. Sergeantok és tisztok mindig voltak a kertben. Egyik sergeant mindennapos barátom és pajtásom volt és igaznak bizonyult, hogy a franciák kitűnő gyermekgondozók. Ő sok szép mesét nekem a császárról, — nemességéről, a hadsereg iránti atyai szeretetéről, s annyira lelkesített, hogy fölkiáltottam: Mon Dieu, comme je voudrais le voir de près!) (Istenem, be szeretném őt közelről látni!) Amint ilyen barátságosan beszélgetünk, hozzánk lép egy tiszt, engem a sergeant kezén látva. Igen barátságosan beszélt hozzám, s ekkor elmondta a sergeant, hogy mennyire szeretném én közelről látni a császárt!

Ebben a pillanatban ért oda Ellmaurer igazgató, akinek a tiszt elmondta kívánságomat. Ellmaurer nagyon csodálkozott merészségemen, de máig emlékszem, hogy még jobban elcsodálkozott, mikor a tiszt így szólt: «Eh bien, je vais vous arranger cela pour tout l'institut». (Jó, majd elrendezem ezt Önnek az egész intézet részére.) És már másnap megjött a parancs: az egész intézet, igazgatóval és valamennyi nevelővel együtt jelenjék meg a szemlén reggel 9-kor Schönbrunnban, ahol Napoleon császár lakik, még pedig a balszárnyon, az első emeletről az udvarba vezető lépcsőnél.

Egy tömegben állottunk föl mindannyian, odajött az én sergeantom, egészen előrevezetett és közvetlenül a lépcső mellett álltunk föl mind, anélkül, hogy a lépcsőfokra léptünk volna.

Mikor a katonaság fölvonult, kinyílt az első emeleten a nagy ajtó, mely a lépcsőhöz vezet, s Napoleon császár, Bertier és kíséretének tábornokai mind kiléptek. A császár három-négy lépcsőfoknyira előrement lassan, egyik fokról a másikra. Időnként ránk pillantott, mintegy öt-hat lépésnyire ment el mellettünk, míg az udvarra ért, s ott a két lépcső közt állott meg, egyedül a szabad térségen.

Bertier vezényelt, az arcvonalakat eltávolította, hogy a császár közéjük léphetett, egyeseket a császár maga hívott elő s földiszítette őket a becsületrenddel, ezután visszatért, az arcvonalak ismét bezárultak. Mikor a szemle végződött, megint előttünk haladt el a lépcsőn fölfelé.

Szép, hogy a császár rendeletére mindig ott kellett lennünk, és ez tizenegyszer ismétlődött. Arca most, 77-ik évemben annyira előttem áll, hogyha festő volnék, képét biztosan híven tehetném vászonra.»

A nevelőintézetből «zsarnoki» nagybátyjához, Jánoshoz került Baltavárra, itten Fremd Mártontól tanult zongorázni. Leó gróf néhány év múlva gyámul a nagy Festetics Györgyöt kérte; György ezt elfogadta «és a jó Isten áldja meg őt érte». Nagy szeretettel gondoskodott Leó neveléséről, — Keszthelyen saját szeme előtt tartotta, gyakran meglátogatta, buzdította az olvasásra, örült szorgalmának láttára, s életében utolsó útja is Leóhoz vezette:

«1819 tavaszán az ő rendeletére minden vasárnap és ünnepnap a kastélyban kellett ennem, végre föltűnt nekem rossz színe. De ő semmi jellel nem árulta el rosszullétét és így senki sem gondolt szerencsétlenségre.

Körülbelül 1819 március közepén, mikor egyszer megint szokott útjára indult, két — urához, ma már ismeretlen hűséggel ragaszkodó huszárja észrevette, hogy nagyon bizonytalanul lépked. Nyomon követték, utánamentek szobám folyosójáig, látták, amint a falhoz támaszkodik és meginog. Odaugrottak és hőna alá nyúlva hazavezették. A szobájához vivő lépcsőn, még a

két huszártól támogatva is alig tudott fölmenni. Fölérve, a szalonban nyugodta ki magát, aztán kissé jobban lett, és csak a szokott órában feküdt ágyba.

Másnap reggel rendes időben akart fölkelni, szokás szerint bekiáltotta huszársjait. Ezek bementek, fölemelték takaróját, «az öreg gróf» (így nevezte mindig önmagát) nem bírta emelni lábait.

«Mi ez?» kiáltott föl s megparancsolta, hogy lábait emeljék ki az ágyból. Ez megtörtént, ő föl tudott ugyan ülni a huszárok segítségével, de fölkelni nem tudott. Visszafektette magát, hívatta kitünő orvosát. Ez éterbedörzsölést rendelt, maga ment a gyógyszerárba. Mintegy tizennégy nap telt el ezután haláláig.»

Festetics Leót mélyen megrendítette szeretett nagybátyjának halála, hiszen benne és Széchenyi Istvánban látta hazafiúi ideálját is.

Néhány további évről keveset ír Leó gróf, házasságát is csak röviden említi. Pörösködések foglalták el idejének egy részét, amikor tehetett, nagy szenvedéllyel vadászatott, s jó hírre tett szert, mint lövész, «különösen golyóval.»

«Esterházy Miklós herceg egyszer Tamásiba hívott vadászni! Erdészei figyelmeztették reám, előttük néhány verebet lőttem le a tetőről, néhány galambot röptében golyóval, és ezért igen nagyra tartottak. Hogy meggyőződhessék ügyességemről, a mellettem levő állást foglalta el mindjárt az első vadászati napon. A hajtásban jött nyest, nyúl, róka, egyszóval elég apróvad. Ezeket az apróvadakat sorra lelövöldöztem, míg végre a fason szarvasok hűztak át, — ezekre kapásból lőttem.

Már az első hajtás után hozzám jött a herceg, kezét nyújtott és egyszersmindenkorra meghívott minden vadászatra, amelyet ő még életében rendezni fog. Természetesen köszönettel fogadtam ezt a barátságos meghívást, megígértem, hogy pontosan meg fogok jelenni és meg is tartottam szavamat, ameddig ő élt.

Sajnálom, hogy valamelyik ismerősöm, vagy vadászom eltulajdonította összes lőlapjaimat. Azokról meg lehetne látni, hogy a 150.000 holdas tamási vadászterületen az egymásután következő öt éven át tartott vadászatokon 1500-nál több, az úgynevezett kilövővadászatokon legalább 500 nagyvadat, szarvast, vaddisznót és dámvadat lőttem. Szorgalmas vadászra nézve lőtábláinak ilyen kiméletlen eltulajdonítása nagyon fájdalmas, súlyos veszteség. Okmány lett volna ez a magánlevéltár részére, mert bátran állíthatom, hogy a táblázat legalább 40—45.000 elejtett darabot mutatott volna.

És itt lesz helyén megemlítenem, hogy 1869-ben mikor az elhunyt herceg vadásztársaságából már csak egyedül éltem, elhatároztam, hogy ezekről a vadászatokról vadászalbumot fogok kiadni, melyben három nyelven, magyarul, németül és franciául a legkisebb részletekig leíratom és a vadászatokon mindig jelenvolt állatfestővel, Besstellel illusztráltatom ezeket a világon sehol föl nem található vadászatokat. Tárgyaltam Besstellel, ő készséggel vállalkozott, beszélt Laufferrel, mint kiadóval, ez szerződést kötött velem, és így nagyon szép díszkiadásba került az egész.

A főkérdés azonban az volt, kinek ajánljuk a bizonyára szép munkát? Lovagias császárunk és királyunk, aki személy szerint, példaképe a felséges lovagnak, ritka uralkodónak, a szeretetreméltó jósnak, és ezenfelül kitünő és minden lovagi gyakorlatban jártas férfiúnak, s mindezzel példányképe a kitünő vadásznak, — alattvalói kéresemre legmagasabb kegyelmével elfogadta az ajánlást és ezzel megadta az igazi fölvatást.»

A magyar közéletnek föllángolása 1825 után nyiltabb szereplésre bírta Festetics Leót is. Épen a börtönügyet tanulmányozta, mikor Pesten arra szólították föl, hogy foglalkozzék a gyermekkertek ügyével.

«Az öreg Brunswick grófnő hozta szóba ezeket, ő jól tudta, milyennek kell egy gyermekkertnek lennie, és hogy mi az, de tanácstalan volt abban, hogy ezeket a népnevelő intézményeket hogyan készítse elő. Miután mindenről pontosan tájékoztam, és meggondoltam tervemet, átvettem a munkát. Egyletalapítással kezdtem s először belánczi kis jószágomon alapítottam gyermekkertet. Találtam egy elég jó tanítót, aki rászánta magát, hogy ebbe a távoli faluba költözzék.

Az egylet tagjai egyre szaporodtak, választmányt szerveztettem, s azt határoztam el, hogy pesti mintaiskolánkat főleg olyan fiatal emberek kiképzésére használjuk, akik erre a pályára szánják magukat.

Csak fedezetről kellett gondoskodni, s nehogy ezen hiúsuljon meg az egész, az egyesületnek ajándékoztam tolnai házamat, melyben régebben magam is laktam. Célszerűen átalakíttattam, 10.000 frttal dotáltam az intézetet. Ezt nyilvánosságra hozta az alelnök, Szentkirályi úr, s alig jelent meg a hír, már jöttek kérések gyermekkerti tanítókért. A zsbói báró Wesselényi Miklós rendelte az első tanítót.»

«Az 1838-iki nagy árvíz után az egylet közgyűlést tartott, ennek főhatározata volt a mintaiskolának Tolnáról Pestre hozatala. Ettől a pillanattól hívták az egyletet «*A kiseddóvó intézeleket Magyarországnban terjesztő egyesületnek*».

«Az egyesület eladta az általam Tolnán ajándékozott házat, és még az én vezetésem alatt építtette a Valero-utcában ma is meglévő házat.»

«Azért említem ezt a dolgot, mert teljesen a gyermekkertek elveinek köszönöm, hogy arra a meggyőződésre jutottam: ha a nevelést a gyermekornál kezdik, fölöslegessé válnak a börtönök.»

II. Zeneegyleti elnöksége.

Érdekesen írja le Festetics a pesti Zeneegylet elnökévé történt megválasztását. Pesten tartózkodott egy télen, a harmincas évek végén. Nyugodtan dolgozott egy este, mikor két urat jelentettek be nála, akik egy egyesület nevében sürgős beszélgetésre kérték. A két úr megható beszédben adta elő, hogy a Zeneegylet felbomlás előtt áll és csak úgy menthető meg, ha Festetics vállalja az elnökséget. Földícsérték zenei tehetségét, művészet-szeretetét s kérték, hogy kísérje őket a redut termébe, ahol az összegyűlvé maradt tagok az ő megjelenését az elfogadás jeleként fogják üdvözölni.

A redutban még szebb szónoklattal fogadták, mire ő a tagok támogatását kérte. Megvizsgálta nyomban a számadásokat és a leltárt. Az egyesületnek volt 300 forint adóssága, egy rossz hegedűje és 20 hegedűvonója, 30 darab kottája, nagyobbrészt zongorára. A taglétszám a korábbi 600 ról annyira leszállott, hogy csak nagy erőfeszítéssel sikerült 300-ra emelni. Csak Liszt szereplése után emelkedett 500-ra a tagok száma.

Több sikerült hangversenyt rendezett az egylet a Mátray testvérek, Kosagleba, Perlaszka, Menner, Dolezsalek, Asztalos segítségével Bach, Händel, Beethoven, Mendelssohn és Meyerbeer műveiből. A próbák is szorgalmasan folytak, mikor 1839-ben a lapok hírül hozták Lisztnek Bécsbe érkezését.

«Alig értesültem erről, már elhatároztam, hogy Lisztet fölkeresem Bécs-

ben és mindenestre, minden körülmények között lehozom. Elutazásom előtt azonban bevégeztem az itteni előkészületeket a fogadtatásra. A választmányt összehívtuk és általános tetszéssel fogadták javaslatomat, hogy úgy várjuk Lisztet, mint még sehol. Összes javaslataimat elfogadták. Először is magától értetődik, hogy nem engedtem meg, hogy Liszt másutt szálljon meg, mint nálam és házamat sajátjának tekintse. A fogadásnak tehát olyannak kell lennie, hogy Liszt érezze ittlétének első órájában, hogy őt nemcsak szállásadója fogadja és nemcsak az arisztokrácia, hanem ünnepélyesen üdvözlük őt az összes művészek és az egész ország. Hozzám megérkezve, szívből üdvözlölni fogja őt a háziasszony családostul, és szobájába vezeti, a kályha mellett rövid kedélyes étkezés lesz, az alatt a Zeneegylet énekkara gyülekezik a hátsó szobákban, — hol fiaim laktak — csendesen az étterembe lép és egy quartettet énekel karkísérettel. Ennek szövegét a nálam lévő dalköltő, von Schober Ferenc írja, Grill karmester úr pedig megzenésíti mint quartettet, karkísérettel. Eközben a Pesten lévő katonazenekarok csendesen felállnak a fáklyával megvilágított udvarban és adott jelre a Rákóczi-indulóval kezdik, az induló után még néhány darabot játszanak, azután pedig elmennek. Liszt bizonyára kimegy a korridorra őket meghallgatni, amíg ez történik, valamelyik vonósnégyes már készen várja őt a teremben. Ezt a vonósnégyest Brunswick Ferenc báró Beethoven-septuorrrá változtatta. Ennek kell az estet befejeznie, ezután csöndben el kell oszlani. A terv általánosan tetszett, csak az volt a kérdés, ki akarja az urak közül az én távollétem alatt a végrehajtást és ellenőrzést vállalni! Az egész választmány fölállott és mindenki fölajánlotta szolgálatait.

Először is fölszólítottuk az énekeseket, hogy Grill karmester úr szerzeményét derekasan tanulják meg. Dolezsálek aligazgató úr vállalta a felügyeletet. Együttal összeállítottuk a Beethoven-septuort, magától értetődik, hogy erre a legkitűnőbb művészeket válogattuk ki, Brunswick grófot beleértve.

Most még a katonazenekar volt kérdéses. Az egyenes és legermesztesebb úton mentem a Pesten állomásozó ezred parancsnokához. Az ezredes úr nagyon szívesen fogadott és legnagyobb készséggel teljesítette kérésemet, csak a napot és órát akarta pontosan tudni, erről nekem kellett őt értesítenem. Ezt elvállalta a választmány; én kijelentettem, hogy közlendőimet a nálam tartózkodó Schober Ferenchez küldöm, aki pedig vállalta, hogy a szükséges közléseket megadja.

Mikor így minden el volt rendezve, csomagoltam és Bécsbe utaztam, hogy fölkeressem Lisztet, aki már megkezdte hangversenyeit és várt reám. Ő úgy határozott, hogy először Pozsonyban ad egy ciklus hangversenyt s azután jön Pestre. Mindenbe beleegyeztem és rendesen megadtam az értesítéseket von Schobernek Pestre. Bécsből Pozsonyba utatunk. Liszt ott az országgyűlés tartama alatt folytatta diadalmenetét. Hangversenyei túl voltak zsúfolva; ez nem is volt csoda, az ő virtuozitáson messze felülmagasló játéka mellett.

December utolsó napjaiban hoztam őt magammal Pestre. Hozzánk érkeve, családom fogadta von Schober úrral, aki gyorsan értésemre adta, hogy minden tökéletes rendben van: az énekesek és a septuor a hátsó szobákban, a katonabanda lesben és így tovább.

Kis asztal volt terítve, feleségem a kályha mellett szolgáltatott föl és ettünk egy keveset, de nem sokáig mulathattunk emellett, mert az énekesek hamarosan a terembe lopództak, a szárnyasajtok kinyíltak és olyan szép és tökéletes férfikar hangzott föl, amilyen csak lehetséges. Liszt föluggott és

kisietett. Könnyekig meg volt hatva és mikor a kar bevégződött, mindenkinek kezet adott, akit csak elért.

Ezután minden a megállapított program szerint ment. Von Schober új által adott jelre megszólalt a katonazenekar. Liszt a folyosóra sietett. Nappali világosság volt az éjszakában, melyben a Rákóczi-induló hangjai ütötték meg füleit. A katonazenekar még játszott néhány darabot, mikor jelt kaptam, hogy készen áll a septuor és az alatt az ürügy alatt, hogy meghülhet, rábírtam Lisztet, hogy ismét a szobába térjen. Az éttermen kellett átmennie, ott megjelentetésére összegyűlve találta a művészeket, akik az ő beléptekor a Beethoven-septuor első akkordjait kezdték meg.

Meghatottan és némán nyújtott nekem kezet és mikor a septuor végződött, soká elbeszélgettünk gróf Brunswickkal és a művészekkel.

Január 2-án adta Liszt első hangversenyét a Zeneegylet javára, a Zeneegylet közreműködésével. Már Pozsonyból megüzentem Pestre, hogy főleg melyik darabokat tanulják az egyleti tagok; ez megtörtént és Liszt tetszése szerint választhatott.

Az csak természetes, hogy az a hangverseny, amelyet Liszt a Zeneegylet javára adott, nem mehetett végbe Liszt kitüntető ünneplése nélkül.

Az amfiteatrumszerűen épített orchesterben elől öt sor ülés volt énekesek és énekesnők részére, ezek mögött épenúgy emelkedően voltak a zenekar ülései. A legelső szépen draperiázott karzat előtt, mely az egészet bezárta, csak az első sor közepén álltak karszékek és azután végtelen ülések az óriási terem hátsó falaiig. Lisztet a középső karszékre ültettem és ekkor jött az emelvényre hátulról a zenekar, mintegy 80 személy, mind feketében. Mikor ezek elhelyezkedtek, jött az énekkar jobbról-balról a zenekar mellett. A férfiak mind feketében, az asszonyok, lányok mind fehérben. Előlépett a négy magánénekes, fölállott a kar és másodszor üdvözölte Lisztet ezzel a szép kompozícióval. Mikor ez végződött, hat énekesnő állott a karzaton kívül, közvetlenül Liszt elé; kettejük egy selyempárnát hozott, azon friss babérkoszorút, egyikük vette a koszorút és Liszt homlokára illesztette. Mélyen meg volt hatva, könnyek csorogtak arcán. Én előléptem a karból, melyben működni szoktam, közeledtem hozzá, ő hozzám jött ezekkel a szavakkal: De Leó, mit csinálsz te belőlem? (Mais Leo, que fais tu de moi?) Én azt válaszoltam: Így fogad téged hazád. (C'est ainsi que te reçoit ta patrie.)

Ez a hangverseny olyan pompásan sikerült, hogy előre el lehetett mondani, így fog menni a többi is! És úgy is történt! Mindenki résztvett és ez az általános résztvétel fokozatosan nőtt s úgy a zeneegylet, mint a színház anyagilag s még jóval inkább szellemileg a legnagyobb sikernek örvendhetett.

Január 4-ike volt életének talán legemlékezetesebb napja. A Nemzeti Színház javára adott hangversenyt. A ház túl volt zsúfolva. A nap folyamán elterjedt a hír, hogy Lisztnek szokatlan ovációt rendeznek, a főnemesség emlékül értékes díszkardot fog átnyújtani neki. A hangverseny olyan tökéletesen túlszúfolt házban folyt le, hogy ezernél jóval több ember nem kapott helyet és a színházon kívül hóban és viharban vidáman várt arra, ami történni fog.

Eljött a kardátadás pillanata és az ajándékozók általános kívánságára engem tüntettek ki azzal a tisztséggel, hogy Lisztnek a kardot átnyujtsam. Az ajándékozók közül hattal és a főjegyzővel, a későbbi báró Augusztal kiléptem a kulisszák mögül teljes díszben, a Lisztnek szánt kardot két kezemben függőlegesen tartottam. Liszthez léptünk, én röviden így szóltam: «Főrendű barátid kegyelete e kardot ajánlja fel néked hazafiúi emlékül».

Senkinek nem lehet fogalma az erre következett lelkesedés viharáról, aki maga nem volt jelen a házban. Csak nehezen bírtuk jelekkel ezt a vihart kissé csöndesíteni mi, akik a színpadon állottunk, míg végre Lisztnek sikerült szóhoz jutnia. Franciául válaszolt.

A közönség nagy része megértette, mert itt Pesten általában tökéletesen tudnak franciául, de mivel a tömegben sokan voltak, akik jobban értettek magyarul, August Antal főjegyző úr, amennyire lehetett, az egészet gyorsírással följegyezte és magyarul adta elő a közönségnek. S most újra kezdődött ugyanaz a tomboló lárma. Mikor Liszttel a színházat el akartuk hagyni, a közönség Liszt közelébe tolongott, mi díszruháinkban fáradtsággal védelmeztük őt, amíg fogatomig vezethettük. Kocsiba ültünk, akkor vette ő észre, hogy a lovakat ki akarják fogni; nyomban kiugrott velünk együtt és a hullámzó tömeg, biztosan tízezernyinél is több, hazáig kísért bennünket. Azt említeni sem kell, hogy az egész úton nem szűnt meg az éljenzés. Liszthez néhányszor beszédet intéztek és ő lelkes szavakkal válaszolt mindig, ha ezek nem is szolgálhattak egyenes válaszul arra, amit neki mondtak. Otthon, a kapuba érve, roppant fény világított szemünkbe; az egész lépcsőházban a második emeletig, lakásomig, ahol Liszt szállva volt, minden lépcsőn két fiatalember állott, egyik jobbról, másik balról, mindeniknél fáklya és amint a lépcsőházban lassan fölfelé haladtunk, a velünk jött tömeg olyan erőszakosan tolongott utánunk, hogy a kapu alatt és az udvarban a sűrű ember-tömegben egy alma földre nem eshetett volna.

Liszt kifáradt ettől a folytonos izgalomtól és megerőltetéstől, nyugalomra vágyott épúgy, mint mi, kik mindig mellette voltunk. Az ablakból August főjegyző velem föl váltva tartott illően köszönőbeszédet Liszt nevében, de ha nem akartuk ismételni önmagunkat, a gondolatok mind vékonyabbakká és soványabbakká váltak. Ha az ember mindig tapos és tép, a leggazdagabb virágágy is szegénnyé válik. Mivel a tolongás és lárma nem akart végződni, elhatároztam, hogy a kapukat bezáratom és lekiáltok a tömegnek az ablakból: Jó éjtszakát és Viszontlátásra, és nyugalomra kérem őket. Erre ők lassan, kis csoportokban távoztak.

Ahány hangversenyt csak adott, természetesen már az utcától a teremig mind tolongásig tele voltak és soha nem hallott lelkesedés kísérte őket. Azelőtt ilyen nem tapasztaltak, sőt bátran állítom, hogy később sem s ilyen nem is lesz többé. És mikor Liszt búcsúhangversenyét adta, valósággal általános gyász kezdődött s feltűnő volt, milyen nyugalom, mondhatnám teljes lehangoltság nyilatkozott meg nemcsak a művészetben, hanem a mindennapi életben, az utcán, Nemzeti Színházban és mindenütt, ahol Liszt nemsokkal azelőtt járt. A rámbízott egyesülettel szemben érzett kötelességből igyekeztem segíteni ezen a lehangoltságon.

A választmányi üléseken azt javasoltam, hogy hangverseny helyett operát adjunk elő. Ezt általános tetszés követte. A magánszerepek minden hangját be tudtuk tölteni, csak első magánénekesnőnk nem volt. Az «Alvajáró» (Somnambula) operához tehát úgy határoztam, hogy Odescalchi Erba márkinőt kérem föl, akinek koloratúrájához elég jól kiképzett hangja volt. A márkinő elfogadta a fölkérést, az összes többi szerepet és a karokat az egyesület adta. Az operát a német színházban játszották, olyan tökéletesen, hogy ismételni kellett.

Ez a sikerült kísérlet bátorította fel a választmányt egy másodikra, amelyen más énekeseket lehetett fölléptetni. Most Norma mellett határoztunk és fölkértük az épen vendégszereplő és Európának akkor bizonyára első drámai

énekesnőjét, Hasseltet Norma szerepének adására. Az egyesület erői olyan jók voltak és olyan iskolázottak, hogy magánszámokat és karokat rövid idő alatt betanultunk. Az operát megint kétszer tolongásig telt házban adtuk elő és ekkor az egyesület biztosan állott.

Liszt, Odesscalchi Erba márkinő és Hasselt alapítványként kívánták kezeltetni az ő közreműködésükkel nyert bevételt. Én tehát azt javasoltam, hogy alapítsunk énekiskolát és ha egyszer konzervatorium keletkezik (felsőbb helyen már benyújtottam az erre vonatkozó tervet), akkor ezek az alapítványok ugyanolyan rendeltetéssel a konzervatoriumra szálljanak.»

III. Festetics adminisztrátori működése.

Zeneegyleti sikerei után megemlékszik Festetics a nagy politikai eseményekről is. Nagy tisztelettel ír Széchenyiről, bár általában a reformoknak nem volt nagy híve. Együttértett azzal az öreg Zeykkel, aki különösnek találta, hogy amíg fiatal volt, azért hallgattatták el komoly tárgyalások alkalmával, mert fiatalsága miatt azokhoz nem érthet, a reformkorban azért hallgattatták el a megittasult fiatalok, mert öreg, nem érthet a komoly kérdésekhez.

Festeticsnek 1836-ban alkalma volt Chotek gróf közvetítésével Kolowrat minisztert tájékoztatni a magyar ügyekről, Festetics saját befolyásának tulajdonítja, hogy Majláth kancellár háttérbe szorult Apponyi alkancellárral szemben.

1845-ben, Apponyi és Szögyény ajánlatára, Majláth ellenzése dacára, Festeticset nevezik ki zalai adminisztrátorrá. Az adminisztrátori hivatal nem volt népszerű és a beiktatás alkalmával a vármegye közgyűlésén hidegen fogadták Festeticset. Ő úgy tett, mintha nem venné észre a püsszegést sem, mely a terembeleptekor a kiabálást elhallgattatta. Nyugodtan ment székéig, de nem ült le. «Üdvözöltem a rendeket, köszöntem, hogy olyan szép számmal gyűltek össze és miután átvettem kinevezési okmányomat, melyet Béla fiam hozott, átadtam a főjegyzőnek és fölolvastattam vele. A fölolvadás után többek közt ezt mondtam: Hivataloskodásomat csak úgy kezdek nyugodtan, ha letettem a hűségesküt királyra és alkotmányra. Ekkor egész nyugalommal és határozottan kijelentettem, hogy az esküt, mivel ehhez jogom van, annak kezébe fogom letenni, akihez szellemi rokonság és különös tisztelet fűz, kérem tehát az eskümintát a főjegyző úrtól! És amint ő azt kezembe adta, barátságos fölszólítással nyújtottam Deák Ferencnek, kérve, hogy ezt a kis baráti szolgálatot tegye meg nekem. Ekkor kitört az éljenzés vihara úgy, ahogy csak erővel fékezett keblekből törhet ki... Lecsatoltam kardomat, magam elé fektettem az asztalra, letettem az esküt, s amint ez megtörtént, újra tomboló tetszészaj hangzott föl, mire ismét felkötöttem kardomat, leültem és ünnepélyesen fölolvastam székfoglalóbeszédemet.»

Adminisztrátori tisztségben pártatlan akart lenni. Ezt azzal is kimutatta, hogy a közgyűlések alkalmával rendezett ebédekre pártkülönbség nélkül hívta meg a nevezetesebb urakat, akik családotstól jelentek meg és cigányzene mellett mulattak, — az ifjúság gyakran tánkra is perdült.

Ha igyekezett is pártokon fölül állani, emlékirataiban nem tagadja meg érzelmeit. Ezeket különben már azzal elárulta, hogy vállalta az adminisztrátori hivatalt. Nem szerette az ellenzéket, különösen annak szélső szárnyát, emiatt ellentétben állott másodalispánjával is. Az ellenzéket meggyanúsította azzal, hogy kémkednek ellene. Még huszárt sem mert a megyei huszárok közül válasz-

tani, nehogy spion kerüljön környezetébe. Abban a korban, amikor a bécsi titkos rendőrség virágzott, érthető ez a gyanakvás. Festetics tud ellenzéki kémkedésre adatokat mondani, ezek közül frappáns érdekességű az, amely szerint *az ellenzéknek kémje volt az udvari kancelláriában!* Festetics jelentette föl, hogy valaki — beavatott egyén — állandóan hírekkel látja el a zalai ellenzékét, az ő följelentése után maradtak el ezek a bécsi hírek.

Nagyon büszke arra, hogy rendet teremtett a közigazgatásban, büszke arra is, hogy ebédjei alkalmával whistezés közben, vagy egyébként barátságosan sok ellenzéki indulatot csillapított le.

Részletesen leír több választást. A tisztújítás alkalmával, a két párt összeköztetésétől tartva, Körmentről két osztály ulánust hozatott. Ezek a megyeház előtt állottak föl, egyik osztály az ellenzéki szavazókkal szemben, a másik a kormányhívekkel szemben, úgy különítették el egymástól a két pártot. A hangulat ezen a választáson igen heves volt, vérengzéstől is lehetett tartani; Festetics itt is és más alkalommal is erősen kiemeli, hogy a vérengzés megelőzésére szigorú utasítása volt a kancelláriától. Megelégedetten mondja el, hogy a választás után mindkét fél főbbjei köszönettel és hálával emlékeztek meg okos elővigyázati rendszabályairól. Érdekes ennek a heves választási küzdelemnek lezajlása. A gróf mint adminisztrátor fölszólította a jelenlevőket, nyilatkoztassák ki, hogy kit kívánnak megválasztani. Miután Festetics látta, hogy az ellenzék van többségben, annak jelöltjét hirdette ki megválasztottul, Kerkápoly Istvánt első alispánul, Horváth Miklóst másodalispánul és ezzel a választás el volt intézve.

Sokszor panaszolva említi a pártok romlottságát, értve különösen az ellenzékét. Ennél a választásnál is a konzervatív párt józan volt, míg az ellenzékben akadtak mámoros («benebelt») kortesek. «Szomorú látni a pártok romlottságát, nem érdemelnek azok ilyen szép alkotmányt.»

Az igazi érdem előtt meghajlik, bármelyik párton látja is. Leghevesebb ellenfeléről, Csányi Lászlóról így emlékszik meg:

«Zalamegyének egyik épen nem jelentéktelen nevezetessége volt Csányi László. A magánéletben teli értelemmel, teli becsületességgel, igazságos, megvesztegethetetlen bíró a jogi ügyekben, nagyszerű szónok, de politikai nézeteiben tekintetnélküli, rideg, megrendíthetetlenül ragaszkodó saját ellenzéki elveihöz, meggyőződéséért életével áll jót, megközelíthetetlen politikai tekintetben mindenki számára, aki nem úgy gondolkozik, mint ő: Ausztria ellen, a kormány ellen! Annyira megvet mindent, ami felülről jön, hogy egyszer azt javasolta: ki se nyissanak olyan kancelláriai iratot, amelyiken császári sasos pecsét van. És mégis csak azt lehet mondani, hogy a legfigyelemreméltóbb jellemek közé tartozott. Hatalmas szónok is volt, ha erre az ítéletre jogosít a szép nyelv, szóbőség és szép hang. A legridegebb és leggonoszabb ellenzék egyik feje volt, de szavát sohasem emelte Deák ellen, mert érezte, hogy Deáknak mindent elnyomó logikájával nem mérkőzhetik.»

Lelkesedéssel ír Deákról, pedig Deák is az ellenzék tagja volt. Leírja Deák egyik beszédeinek tartalmát. Ezt a beszédet Deák 1846 novemberében mondta (Kónyi Manó nem vette föl Deák beszédeinek gyűjteményébe). Festetics szerint Deák eleinte általában csillapítani igyekezett beszédeiben, csak ha látta, hogy ez eredménytelen, akkor lépett elő mind erősebb és hatalmasabb érvekkel, míg az ellenfelet földre nem terítette.

«Gyakran hallottam őt nemcsak megyegyűléseken, hanem országgyűlésen is, de amiket tőle hallottam, azok közül egy sem éri el azt, amit az én elnök-

letem alatt mondott 1846 novemberében. Ebben az ellenzék alapelvét és nagy értékét világította meg. Nagy lélekkel mondta ki azt, hogy a jó hazafinak kötelessége az ellenzék alapelvét szívében hordania, mert minden becsületes embernek kötelessége a haza jogait és törvényeit becsületesen védelmezni és megvédeni felülről jövő túlkapasok ellen épenúgy, mint önkényes magyarázat, szándékos makacskodás ellen azok részéről, akik az ellenzékhez tartozóknak mondják magukat, pedig csak az alulról jövő túlkapasokat akarják érvényesíteni.

És milyen nemes elvekre volt építve ez a beszéd! Ó maga annyira fölindult, hogy pihenésre volt szüksége, kiment a tereméből, de mintegy 30 perc múlva visszatért és mennydörgő éljenzés közt fejezte be ezt a minden beszédek közt nagyszerű monumentumot.»

A beszéd végeztével Festetics megfigyelte, hogy az ellenzék vezérei nem tudták titkolni nyugtalanságukat.

Ezt a beszédet röviddel a követválasztás előtt mondta Deák, amikor már mindenki tudta, hogy nem akarja vállalni a megbízatást.

A követválasztás is érdekesen folyt le. Most nem hozatta Egerszegre a lovasságot, csak összekötőláncot állíttatott föl ulánusokból, hogy adott jelre a közeli faluban elhelyezett lovasok megjöhessenek. A választás színhelyéül a vármegyeház előtti teret jelölte ki, a választók egy része mégis a megyeház nagytermébe ment és mikor Festetics kevés választó jelenlétében megnyitotta a választó közgyűlést, a megyeház ablakából lekiáltoztak a tisztviselőknek: «Jöjjetek fel». Festetics ezzel nem törődve, megejtette a választást, amelynek eredményeképen Deákot jelentették ki követnek, de mindjárt azt is megállapították, hogyha Deák csakugyan nem fogadja el a választást, akkor Tolnay és Csuzy lesz a követ.

A választás megejtése után a megyeházba gyűlt nemesség hivogatta az eloszlokat, bátorságának bizonyosságául maga Festetics is fölment. Itten egyrészt kijelentette, hogy a választás már megtörtént, tehát új megyegyűlést tartani nem lehet, másrészt kifigurázta azokat, akik fölhánytorgatták a katonaság jelenlétét: hiszen a tisztújításkor mindkét párt megköszönte neki, hogy katonasággal akadályozta meg a vérengzés kitörését, aztán most nincs is katonaság. Mikor az ellenzékiek erősködtek, akkor azt javasolta, menjen hát bizottság a katonák megkeresésére, —és a bizottság kénytelen volt azzal a hírral visszatérni, hogy katonaság nincs a községben.

Mint adminisztrátor fogadta a megye határán a nádorválasztás előtt országos körútra ment István főherceget, aki kitüntető szívességgel volt hozzá.

A forradalom idején.

Az 1847—49-i országgyűlésre Festetics is Pozsonyba ment.

Nagyon bántotta az ottan tapasztalt hangulat, az ellenzék hibájául róttá föl az ifjúság nyugtalanságát, szerinte egyes ellenzéki urak napi 20 krajcárral fizették meg a tüntetőket. Az utcai szónokok közt fölismerte a bécsi operának egyik énekesét. Ő nem hitt a mozgalmak komolyságában, kiemeli, hogy a főrendek bizottságot küldtek egy alkalommal Pestre a Rákoson állítólag összegyűlt tömeg megtekintésére. A bizottság néhány vadászóval találkozott, akik semmit sem tudtak nyugtalanságról, forradalmi hangulatról.

De az ellenzékiek újságokból vagy egyébként mindig hoztak riasztó híreket és azokat rögtön közölték István főherceggel, remélve, hogy őt megremíthetik.

Az országgyűléssel Festetics is Budapestre utazott, itten érte Lamberg meggyilkoltatása. Novemberben merész lépésre szánta el magát. Elment Kossuth Lajoshoz, kihallgatást kért tőle.

«Kértem őt, mondja meg őszintén, elmondhatom-e neki nézeteimet az ő mostani viselkedéséről? A nyílt igazság szavai nyersek és gyakran sértőek, pedig őt megsérteni semmiképp sem szándéksom.

Nagyon humánusan felelt: aki egy becsületes ember őszinte véleményét nyugodtan meghallgatni nem bírja, az ne lépjen a nyilvános pályára.

Alig hiszem, hogy humánusabban lehetne válaszolni.

Most nyíltan megmondtam neki, hogy ezen az úton az ország biztosan tétvútra jut, én legjobbnak tartanám békés, harmónikus úton az előrehaladást és a megegyezést a bécsi minisztériummal. Nincs kormányunk és Ön ezt a szegényletes állapotot még sokáig akarja fönntartani? Lehet Önnek a legjobb akarata, de ezen az úton minden csak borzalmasan végződhetik. Ha Ön beleegyezik, szerencsét próbálok, beszélni fogok Bécsben a miniszterekkel, talán lehet valami utat találni, amelyen a szegény országon törvényes és békés módon lehetne segíteni. Nekünk onnan nincsenek híreink, *semmiféle híreink*, tehát először Bécsben kell tájékozódnom! Ezért nekem lehetővé kell tenni, hogy Pozsonynál a határt átléphessem.

Ez a beszélgetés nem volt hamar készen. Többször tárgyaltunk és mindig néhány óráig. A diktátornak természetesen sok nézetemmel szemben ellenvetése volt, sokban igazat adott nekem. Az eredmény az lett, hogy igen barátságosan fölkért, kíséreljem meg a bécsi utat megbeszéléseink értelmében.»

Kossuth menlevelet adott Festeticsnek, akit Pozsonyban épen Csányi László tartóztatott föl (mint kormánybiztos). Nem akart hinni a grófnak, futárt küldött Kossuthhoz, — Kossuth igazoló válaszána vétele után bocsánatkéréssel engedte tovább volt adminisztrátorát.

A gróf Haimburgban Jellasic bánnal találkozott, aki neki a Teréziánumban iskolatársa volt. Jellasic lovagiasan és barátságosan fogadta, egy aleredest adott melléje kísérőül. Ezzel együtt utazott Festetics Bécsbe, ahol Windischgrätztól, majd Schwarzenberg hercegtől kért kihallgatást.

Festeticsnek ez az útja több tekintetben figyelemreméltó. Történetirodalmunk eddig nem tudott róla, pedig ez az eset új vonással gazdagítja Kossuth jellemrajzát. Kossuthról eddigi ismereteink alapján alig lehetett elképzelni, hogy ő higgadt tárgyalásra kapható lett volna. Festetics nem írja le megbízatásának tartalmát, az alig valószínű, hogy egyezett volna azzal, amit ő Bécsben javasolt; de ha ő, a konzervatív főúr, meg volt elégedve Kossuth fölfogásával, föltételezhetjük, hogy ez nem volt szélsőséges.

Figyelemreméltó Festetics útja azért is, mert kirívóan mutatja a kiegyenlítés teljes lehetetlenségét.

Windischgrätz kihallgatta őt, *de nem politikai természetű előadására volt kíváncsi*, hanem a magyar seregről és a magyar viszonyokról várt tőle *kémjelentést*. Schwarzenberg herceg is fogadta, de abban igazán nem volt közönet.

«Korán reggel a portásnál voltam és azt a fölvilágosítást kaptam, hogy a herceg 11-kor fogad.

Jóval 11 előtt megjelentem és azt az utasítást kaptam, hogy lépjek be a szalónba. Ebben a nagy szalónban teljesen egyedül voltam!

Súlyos lépéseket hallottam a mellékszobából, melynek ajtaja kissé nyitva volt. Nemsokára kinyílt az ajtó és kijött — szájában legalább 12 collnyi hosszú

szivarral — a herceg, ugyanolyan súlyos léptekkel, mintha az egész világot el akarná tiporni.

Föllázítóan gőgös viselkedéssel olyan közel állott hozzám, hogy szivarjának égő vége legföllebb három ujjnyira gőzölgött orrom előtt.

A lehető legnyersebben és dacosabban kérdezte tőlem: Mivel szolgálhatok Önnek?

Egészen nyugodtan válaszoltam: Fenséges Uram, én életemet kockáztattam, hogy átjöjtek és hogy Fenségeddel szegény, elhagyott, szerencsétlen hazám érdekében beszéljek.

Ha lehet, még gőgösebben egyenesedett ki, és velem szemben még soha elő nem fordult arcátlansággal kiáltott rám ugyanolyan távolságból: «Semmit, egyáltalán semmit!» (Nichts, gar nichts!)

A kettős kihallgatás eredménye kettős volt: Festetics utasítást kapott a bécsi rendőrségtől, hogy Windischgrätz seregének indulásától számított 14 napon belül ne hagyja el Bécsset, később pedig, mikor az Ausztriában levő magyarok hódoló kihallgatásra jelentkeztek Ferenc József előtt, utasítást kapott, hogy ő ne menjen!

Világos: őt Kossuth kémjének tekintették. Pedig amit ő Windischgrätznek javasolt, az igazán nem vallott Kossuth hívére. Azt ajánlotta ugyanis: vonuljon be Magyarországra a császári sereg, de járjon nyomában a fiatal uralkodó, mindenütt kegyelmet osztva. Festetics azt remélte, hogy így gyorsan és könnyen el lehet simítani az ellentéteket.

Vállalkozásának sikertelenségére több magyarázatot ad.

Csányi olyan tökéletesen elzárta a határt, hogy Magyarországon a bécsi eseményekről senki nem tudhatott Csányi és Kossuth kivételével. Emiatt Festetics is csak Bécsben értesült arról, hogy a régi, magyarbarát miniszterek, Kolowrat és Metternich lemondottak. Ezt ő épen Kolowrattól tudta meg.

«Elbámultam a hallottakon. Ó jaj! mondtam, mi lesz ebből! Kicsérélnek ilyen kipróbált, ilyen tapasztalt férfiakat, akik olyan becsületesen gondolkoztak Magyarországról, kicsérélnek olyanokkal, akik közül egyik Phrynékkel és claretborral, a görbelábú barikádhős pedig ügyvédi fogásaival ismerősebb, mint méltóságukkal, melyet ilyen utakon csaltak, terrorizáltak és kényszerítettek ki maguknak.»

«Lasanként tudtam meg, hogy udvari kancelláriáról szó sincs többé! Schwarzenberg mindent megszüntetett, nevetséges gőgjében senkit sem túrt maga mellett és úgy akart uralkodni mindenki fölött, még a fiatal uralkodó fölött is, mint valami olygarcha.»

Gyanúsítja Festetics gróf E. D.-t (hihetőleg Dessewffy Emil), akivel Windischgrätz előszobájában is találkozott és aki, Festetics benyomása szerint, befeketítette őt.

Windischgrätz Budapestre vonulása után ott jelentkezett nála Festetics, az ő ajánlatára a herceg F. útján fölhívta Szögyény kancellárt, de ez csak akkor érkezett oda, mikor megjött Windischgrätz fölmentése.

Festetics közszereplése ezzel bevégeződött a szabadságharc korában, örvendett, hogy családja körében maradhatott.

Az intendáns és sziniiskolai igazgató.

1852 május végén fölszólítást kapott Albrecht főhercegtől, hogy a borzalmas (schauderhaft) viszonyok közt levő Nemzeti Színházat az országhoz és a művészethez méltó fokra emelje. Erről Festetics egy ma már ritka könyvben is beszámolt.

Emlékirata erélyeskező embernek mutatja, amint annak mutatta adminisztrátori működésében is. Elbocsátotta a régi rendezőt, azonkívül öt művészt, akik helyett újakat szerződtetett. Nem nevezi meg az elbocsátottakat, okát sem adja tettének, Rakodczay Pál politikai szolgálatkészségnek tartja a rendező (Egressy Béni) elbocsátását. Karnagyokul ő szerződtette Erkelt és Dopplert. Legelső dolga azonban az anyagi ügyek rendezése volt. Nagy megütközéssel értesült arról, hogy eddig még költségvetése sem volt a színháznak. A pénztárnokkal meg volt elégedve, tőle pontos tájékozást nyert. A színházi könyvtárt tűrhető állapotban találta, épenúgy a hangjegytárt is, a hiányokat pótolni lehetett másolatással.

Hanem a ruhatár! Az összes ruhák rongyosak voltak, azokat egymásra fektették, — ha kellett egy ruha, legalább tíz másikat kellett előhúzni a halomból. A csizmák közt egynek sem volt talpa: a kardalosok a szép sárga csizmákat használták sáros időben hazamenetelkor.

A főherceg figyelmeztette az intendánst, hogy a császár látogatása várható, be kell tanulni Hunyadi Lászlót és Ilkát. Festetics számonkérte a Hunyadi Lászlóhoz tartozó ruhákat, kardokat. Az előírt 24 magyar kard helyett csak nyolcat tudtak mutatni, volt ezenkívül 18—20 egyenes kard, de valamennyinek szakadozott a hüvelye, hiányos vagy tört verettel, kardkötő vagy kardzinór helyett zöld cérnaszalag rajtuk!

Nagy költséggel rendbehozatta a ruhatárt, a díszleteket; 5000 frttal építtetett erkélyt, amelynek jövedelme évenként 5000 frtot, később ugyancsak évenként 10.000 frtot ért el. Emelte a bérletek árát háromszorosan is, de szívesen fizettek a bérlők, mert az új intendáns gondoskodott az ellenértékről. A közönség operát és balletet kívánt, azt kapott is, s a bevétel egyre gyarapodott. Az előadások jók voltak, Festetics különösen büszke Meyerbeer Hugentáinak előadására, amelyhez szerencsét kívánt neki maga a szerző is.

A javulás egyik oka a rend megkövetelése volt. Nemcsak a ruhatárt hozta rendbe és nemcsak a próbákhoz szükséges zongorákat: a régi zongorák hűrozata hiányos, billentyűik teljesen romlottak, hangszekrényök repedezett volt. Ingaórákat állíttatott az új intendáns a próbatermekbe, az irodába — és megkívánta, hogy mindenki ezek után igazodjék.

Két és félévig tartott intendánsi működése, ekkor utasítást kapott felsőbb helyről, hogy adja be lemondását.

Meg volt döbbenve, mert úgy érezte, hogy jelentős eredményeket ért el, — de mivel azt mondták neki, hogy ez a főhercegi kormányzó kívánsága, lemondását beadta. Politikai intrikát sejtett a fölszólítás mögött: azt rebesgették, hogy az ellenzéki hangulatot az országban le fogja szerelni az, ha Ráday grófot nevezik ki Festetics utódjául. Egressy Béni életírója (Rakodczay Pál) úgy hiszi, hogy Festetics erélyessége népszerűtlen volt; írónk erről semmit sem tud, csak azt említi meg, hogy egy idő múlva Albrecht főhercegtől kihallgatást kérve, alázatosan megkérdezte az okot. A főherceg főnntartás nélkül kérdéssel válaszolt: «Én rendeltem volna el az Ön visszalépését? — én semmit sem tudtam

erről, csak mostanában értesültem róla és mondhatom Önnek, nagyon fáj, hogy kettőnket így kijátszottak».

Intendánsi működésének eredményét így foglalja össze:

194 darabot taníttatott be a beszélő személyzettel, 35 opera volt műsoron, köztük a Hugenották, Rigoletto, a Két huszár, Zsidónő, Granadai tábor, egy nagy balett és a Trubadur. Don Juant nem adatta, mert Fűredy nagyszerű baritonista volt ugyan, de nem volt elég hajlékony a szerephez. Mikor később Ráday mégis vele adatta elő Don Juan szerepét, meg is kapta az újsággazdát, hogy Don Juanja inkább don Hans volt.

Az erkélyépítéssel és bérelemeléssel fokozta a bevételt, rendes költségvetést csináltatott.

35.000 frt értékű fölszerelést gyűjtött, 11.000 frtnyi adósság helyett 18.000 frt készpénzt adott át.

Emelte a színház hírnevét. Vele nem történt meg az, ami 1877-ben (emlékiratai keltének évében), mikor a Nemzeti Színházban a Hugenottákat Margaréta nélkül, Don Juant az éj királynője nélkül adták.

Többé nem tért vissza a színházhoz, de 1863-ban a király rábízta a színiiskola szervezését. Nagy ambícióval vezette az iskolát még 1877-ben is.

Emlékiratainak végén panaszosan ír a közviszonyokról. Panaszol a nemzetiségek egyenjogúsítása, a zsidók birtokvásárlási joga miatt: ezek a nemesség fejére ülnek, különösen a káros váltótörvény segítségével. Orvosszerként azt ajánlja, hogy a nemességtől vegyék el a váltóképességet.

Kéziratának második fele rendkívül bájos gyermekéletrajz. Ezt a gróf 1874-től 1881-ig vezette második nejétől, Kubinyi Krisztinától született Leontin lányáról. Szemrehányást tesz benne magának, amiért előbbi gyermekeiről nem jegyzett föl semmit. «Most, hogy a jó Isten egy igazi angyalkával ajándékozott meg újra gyermekemben, a legnagyobb figyelemmel fogom kísérni életét... Leontin első lehelletétől szüleinek öröme és boldogsága volt. Kevés gyerek született olyannak, mint ő! Collnyi hosszú, sűrű és egészen fekete haja, egészen szabályos, ovális rajzú szemöldöke, fenséges, sűrű, hosszú pillái, kék szemében szénfekete bogár, ajka, álla olyan szép alakú, hogy csak bámulni tudtunk rajta az első pillanattól kezdve... Egy szóval olyan szép, hogy valóban arra a gondolatra jöttem, vajjon nem látjuk-e meg, hogy mindjárt szárnyaeszkái nőnek?»

Ez a gyermekéletrajz a szülői szeretet himnusza a kedves kis gyermekről. Részleteibe bocsátkozni azért nem merek, mert benne intim családi vonatkozások is előfordulnak.

Török Pál.

HAJNALI HANGULAT.

Ülök nagy terebélyes,
Zöldlombu tölgy alatt.
A csend oly ünnepélyes,
Alig kel még a nap.

A lombokon keresztül
Nem csillan egy sugár,
Még egy levél se rezdül,
Nem zümmög egy bogár.

Az élet mégis ébred,
De halkán, nesztelen;
A mámorülte lélek
Most csupa sejtelem.

Álomködöt varázsol
A csend... De, hah, mi ez?
A méla álmodásból
Fölvert valami nesz.

A tölgyfalomb riadtan
Egyszerre megreteg...
Ki jár itt láthatatlan?
Szellő? Vagy szellemek?

ÉRZÉKENY HANGSZER.

Kemény próbára engemet,
Én Alkotóm, ne tégy!
Te húrozád föl lelkemet,
Egy érintés elég,
Hogy feljajduljon fájva
Négyhúrú asszu fája.

Lelkem kijátszott hegedő,
Sok bús hanggal tele,
Mit száz reményt eltemető
Csalódás sirt bele;
De hangja egyre teltebb,
Minél fakóbb, viseltebb.

Népemnek, melyet négy püribék
Kínpadra vont gazul,
Szeretne elzokogni még
Néhány dalt vigaszul.
A hangja tisztán, mélyen
Csengne a magyar éjben.

De, ó Uram! nehéz kezed
Ha rám sujt zordonul:
A szózatot fa megreped,
S lepattog mind a húr,
Dalát nem sirja zöngve...
Kemény próbára gyöngé.

Vargha Gyula.

A VILÁGBAJNOK.

AMIÓTA az üvöltő aréna bábeli zürzavarából kimenekült, ott feküdt a szállóbeli szobája ágyán. Csak úgy porosan, piszkosan. Nem is tudta, hogyan került oda. Nem emlékezett semmire. Csak feküdt, mint egy darab fa. A város, az idegen város zsi-vaja tompán morajlott fel hozzá az utcáról, a lefüggönyözött ablakon át.

¶ Ahogy a zsidbadtság kezdte elhagyni tagjait, gondolatai is éledezni kezdtek. Legelsőnek az ünneplés forró perceit élte újra át. Láta a végtelen tömeget, amint lelkendezve ordított, üvöltött, tombolt a hatalmas arénában. Sok-sok ezer ember, amennyit eleddig még sohasem látott együtt. És ez a sok-sok ezer ember mind őt ünnepelte. Őt, egyedül őt, a legnagyobb küzdelem tegnap még ismeretlen és nem várt győztesét, a maratoni futás bajnokát.

Mert senki sem hitte, senki sem várta, hogy ő lesz a győztes. Csak ő maga. Ebben a nagy sokadalomban talán egyedül csak ő hitte, nem hitte, de tudta, hogy csak ő győzhet. Ó, milyen régen várta ezt a napot! S most itt van! Beteljesedett minden, ahogy hitte és remélte.

S ahogy most ott feküdt, tagjaiban a hatalmas küzdelemnek már jóleső zsidbadásával, eszébe jutott az a tengernyi küzdelem, ami ezt a mai diadalt elhozta. Az a majdnem fakir élet, mellyel gyötörte magát hosszú időn keresztül, hogy egész valóját képessé tegye a mai nagy megpróbáltatásra. A nap égő heve, mely úgy tűzött rá, amikor órákon át futott a forró homokon. Az izzó homok, amely kivérezte és csak annál jobban égette a talpát. A szép csillagos esték, amikor olyan jó lett volna az ég gyönyörű pompáját csodálni, melyet nem csodált, mert azalatt inkább futott. A sok hajnal, amelyet szívesen átaludt volna. De a napnál korábban kelt és futott. Eszébe jutott minden, minden, amivel gyötörte magát. Ezek a visszaemlékezések most olyan elevenen lepték meg, hogy szinte újra átélte, szinte újra érezte valóságuk minden pillanatát.

De a mai nap feledtetett mindent. Lázás fejében az elmúlt szenvedések helyébe újra a mai nap ragyogó valósága lopózott be. Még zsidbadt volt ugyan minden izma, hogy mozdulni se tudott, ez a zsidbadtság azonban nem fáj többé. Agyának minden porcikájában tovább lüktetett a mai verseny fürgetege.

Amikor elindultak, voltak, akik úgy otthagyták, hogy mire észrevette, már messzire jártak. Ijedten vette észre, hogy mindjobban lemarad. Az ereje valahogy elhagyta. A hosszú utazás, a hűvös, nehéz levegő, melyet ittlétének pár napja alatt nem bírt még megszokni,

elvette az erejét. De azért futott tovább. Egyszer hátranézett. Akkor látta, hogy sokan vannak még mögötte is. Hát nem ő az utolsó... Nem ő! Új erő ömlött beléje. Egy kékinges futót, aki az imént még messze előtte rohant, utolért. Egy darabig egymás mellett futottak. A kékinges lassankint elmaradt. Aztán elért egy másodikat, harmadikat, tizediket is. Elhagyta őket. Már nem nézett hátra. Már csak előre nézett. Már csak azt nézte, ki van előtte. Még sokan voltak. Talán még többen is vannak! Olyanok, akiket ő már nem lát!... Sebjaj! Annál nagyobb erővel, előre! Ismét elhagyott egypár futót. De még mindig sokan voltak előtte. Az egyik felbukott. Nem is kelt fel. Keresztül ugrott rajta. Hihetetlen öröm fogta el, amikor amazt felbukni látta. Ő nem bukik fel!

Hirtelen erős szúrást érzett az oldalában. Most, mindjárt, mindjárt összeroskad. Utolérték, el is hagyták jónéhányan. Azt hitte, a szíve hasad meg. Mind többen és többen száguldottak el mellette. És ő nem bírt velük tartani!... A cipője szorította a lábát. Ő nem szokott cipőben futni. Úgy érezte, mintha ólomból lenne az a vékony cipő. Le kellene vetni... Nem vetette le. Csak futott, inkább csak vánszorgott tovább. Egyszer az egyik cipője valahogyan lemaradt a lábáról. Egy éles kő felhasította a talpát. A szúrás kegyetlen erővel nyillalt az oldalába. Meg kellett állni... Ismét elhagyták egypáran. A megmaradt cipőjét dühösen rugta le a lábáról.

Ebben a pillanatban, mint egy ütésre, megszűnt a szúrása. Hihetetlen könnyűnek érezte magát. Mint az antilop, úgy iramodott előre.

Ami ezután következett, az már csak gyerekjáték volt.

Egymás után maradtak el mögötte, akik az imént őt hagyták el. Már csak négy futót látott maga előtt. Sokáig nem bírta elérni őket. Azok épen úgy futottak, mint ő. De nem félt, hogy nem kerül elébük. Amilyen biztosan tudta még otthon, hogy ő, és csak ő lehet az első, olyan biztosan érezte most, hogy utól kell érnie őket. Csak egy keveset fokozni az iramot és már előttük lesz. Először az egyiket érte utol. A másik valamivel előbbre járt. De csak pár lépéssel. Ezt már nem is akarta utolérni. Legalább egyelőre nem. Sőt, akit már utolért, azt sem igyekezett elhagyni. Együtt futott vele. Már úgy futott, mint egy gép. Nem gondolt semmire. Csak azt érezte, hogy jobban is bírná. De nem kell. Még ráér az iramot fokozni. Majd ha közelebb lesz a célhoz. És így hármasban soká, nagyon soká futottak együtt.

Egyszerre az villant az eszébe, hogy hátha vannak olyanok, akik sokkal előbbre járnak, akik az elején eltűntek a szeme elől! Mint a szélvész, úgy nyargalt el a másik kettő mellett. Rohant, ahogy csak bírta. Tudta, hogy nem érhetik utól. Nem is nézett hátra. Csak előre. Az út kanyargott. Nem látott az útból, csak keveset. Rohant, hogy minél előbb elérje a kanyarodó végét. Ott újabb kanyarodó következett. Megint nem látott sokat az útból. Az a gondolat, hogy valaki lehet még előtte, megszásszorozta az erejét. Alig vette észre, hogy nyílegyenes

útra ért, ahol semmi sem gátolta a kilátást. Nagy messziséig sehol nem látott futót maga előtt. Rohant tovább. Egyszerre feltűnt előtte a város. A cél! Egy pillanatra azt hitte, hogy a győztes már a célnál van azóta. De nem lehet! A zene szólna. És az aréna üvöltene, mint eddig is, a többi versenyeken! Az ő füle, amely a számum suhogását már mérföldekre meghallja, meghallaná az aréna hangját, ha csak züm-mögés lenne is!

Valami halálos bizonyosság azt súgta, hogy senki sincs előtte. Erre lelassított. Hátra nézett. A két futó messze mögötte futott. Engedte őket közelebb. Már tisztán látta, mily szörnyű küzdelmet vív az a kettő — egymással. Mert ővele már nem lehet. Ő már első!... És minduntalan hátranézett. Csak most vette észre, hogy emberek sorfala között fut. Ismeretlen szavakat kiabáltak feléje. Volt, aki kézzel-lábbal hadonászott, volt, aki virágot dobott eléje az útra. Aztán feltűnt az aréna kapuja. Mint a szélvész, úgy rohant át rajta.

Ahogy az aréna megpillantotta őt, a győztest, egetverő ordítást hallott. Az ordítás szünet nélkül tartott, amíg az aréna pályáját körül-futotta és a legnagyobb fokozódott, amikor átszaladt a célvonalon... Úgy érezte, akár a világ végéig is el tudna most futni. Egész énjét a győzelem viharos öröme töltötte be.

Most hirtelen csend lett. A nagy csendet harsogó, de az ő fülének idegen hangok törték meg. Nem értett belőlük semmit, csak egy szót. Egy nevet. Az ő nevét! A győztes nevét!... Azt hitte, elájul a kimondhatatlan örömtől. Azután egy nagy zászló szaladt fel egy rúdon és egy ismert dallam ütötte meg a fülét. A zene utolsó hangjai, még az előbbinél is hatalmasabb üvöltésben veszték el. Többre aztán nem emlékezett...

És amikor a legnagyobb küzdelem diadalmas hőse, ott az ágyán fekvé, gondolataiban idáig elérkezett, hihetetlen fájdalom nyilalt belé.

Azt a zászlót ő már sokszor látta; azt a dallamot ő már sokszor hallotta... Az a zászló volt az, amelyet annyira gyűlölt. Az a dallam volt az, amely annyiszor felforraltta a véré. Az a zászló és az a dallam volt az, ami eszébe juttatta nem egyszer, nem százszor, de minden órában, hogy az ő gyönyörű sivatagján, ahol olyan szabadnak érezheti magát az ember, mégsem szabad sem ő, sem az ő nemzetsége... Az a gyűlölt zászló, amelyet neki és egész nemzetségének a legmélyebb tisztelettel kell illetni, az az ezerszer meggyűlölt dallam, melyet neki és egész nemzetségének csak fedetlen fővel szabad hallgatni, az ő zsarnok és ember-telen, sápadtképzű uraiknak, az ő nemzetségét letipró két gyűlöletes eszköze... Ó, hiszen neki, az ő nemzetségének is van zászlója! Szép, tigrisfejes zászló! De arra csak lopva szabad rátekinteni... Az ő nemzetségének is van drága, szép dallama! Emennél szebb, gyönyörűbb, ezerszer gyönyörűbb tüzes harci induló! De azt csak titokban szabad dudolni...

A fájdalom éles karmokkal vájta be magát mind mélyebben a

szívébe. — Hát miért nem az ő zászlóját húzták fel arra a rúdra? . . . Miért nem az ő harci indulója zendült fel ma délután? . . . Hát ezért hozták őt ide, hogy az a gyűlölt zászló lobogjon az égre, hogy az a gyűlölt dallam zendüljön meg? . . . Ezért kinlódott, szenvedett ennyit, hogy eljusson a mai versenyre? . . . Ezért küzdött a mai versenyen? . . . Hát csak ezért . . . Az ő rabtartó zsarnokainak a dicsőségéért . . .

A fájdalom és a gyűlölet, mint szeges ostor hasított végig a leigázott sivatag szülőttén. Őrjöngve ugrott le az ágyról. Első pillantása a hatalmas babékoszorúra, a mai gyötrelmes diadal jelképére tévedt. Mint a sakál a dögnek, úgy esett neki. Tépte, szaggatta, marcangolta a kezével, a fogával, ahogy csak bírta. A széttépett levelek beborították a kis szobát, az asztalt, a székeket, az ágyat, mindent. És mintha az embert ördög szállotta volna meg, úgy toporzékolt a széttépett leveleken. Aztán egyszerre halálos fáradtan lezuhant az ágyra és a legnagyobb küzdelem diadalmas hőse, a sivatag szélének rabságban született szülőtte úgy zokogott, mint egy gyermek . . .

Eörsy Levente.

ÉNEK A GYŐRI KÁPTALANDOMBRÓL.

*Hajnalban nézem. Csend van, reszkető,
homlokát csókra nyújtja a tető
a büszke napnak, s nem hallja a neszt
a székesegyház tornyán a kereszt.*

*És délelőtt, ha lenn sikong a zaj
és áll a vásár s cseng a víg kacaj:
az öreg dombon mását ne keresd.
Itt lélek jár és vigyáz a kereszt.*

*S ha délben száz kürt zengése riaszt
pihenni embert, ki nem talál vigaszt:
itt fenn, a dombon imába fereszt
zengő harangszó s rád néz a kereszt.*

*S a délután, ha sok, beleg szívet
a bús korzóra balgán számkivel:
a csendes dombról engem nem ereszt
a székesegyház tornyán a kereszt.*

*S ha alkonyatkor fényrózsák tüzeit,
száz lámpa szórja olt lenn szerteszét:
az öreg templom tornyán féltve esd
jőéjtszakát az égtől a kereszt.*

*Ha lenn az élet éjtszakába hull
s a bűn a mámor vánkósán lapul:
az öreg dombon mindent berekeszt
az álom és a tündöklő kereszt.*

Vitnyédi Németh István.

ARANY JÁNOS EGYETEMI TANÁRSÁGA.

(A költő egy kiadatlan levele.)

TELJESEN ismeretlen és nagyon érdekes adattal gazdagította Aranyra vonatkozó tudásunkat egy most előkerült levele. Toldy Ferenc halála után Trefort, az akkori kultuszminiszter, a felállítandó külön irodalmi tanszéket (addig ugyanis a magyar nyelv és irodalom egyesítve volt az egyetemen) Arany Jánosnak ajánlotta fel. 1875 december 10-én halt meg Toldy és a rákövetkező hónap 21-én írta meg Trefort bizonyára magánjellegű, bizalmas felszólítását, amit, sajnos, nem ismerünk. Arany szintén magánúton válaszolt, aktaszámnak vagy más hivatalos bejegyzésnek nyoma sincs levelén; ennek tulajdonítható, hogy a mai napig senki sem tudott a dologról. A megtiszteltetést egyéniségére rendkívül jellemző módon elhárította. Levelét, amelyet Trefort leánya, özv. gr. Batthyány Ferencné juttatott el a Nemzeti Múzeum kézírattárába, itt ismertetjük meg olvasóinkkal.

Nagyméltóságú Minister Úr!

Vettem kegyes felszólítását e hó 21-éről, hogy a budapesti kir. egyetemen felállítandó külön irodalmi tanszék elfogadása iránt nyilatkozzam.

Bármily megtisztelő is rám nézve egy ily felszólítás, amiért nem mulaszthatom el kifejezni hálás köszönetemet: sajnálattal kell megvallanom, hogy oly férfiú nyomdokiba lépni e téren, mint a dicső emlékezetű Toldy Ferencz volt, töredékes és nem elég rendszeres ismereteimmel még akkor is csak nehezen éreznék bátorságot, ha különben teljes egészségnek és élet- s munkakedvnek birtokában reményem lehetne, hogy megfeszített szorgalom által a hiányzókat kiegészíthetem, a hézagokat betölthetem s folytonos önképzés által magamat e díszes állás színvonalára felküzdhetem. Most pedig, midőn évek óta tartó betegség- s a kor által is már meg vagyok törve, inkább azt kell óhajtanom, hogy minden nyilvános pályától visszavonulhassak; hogysen egy újabb, teljes lelki és testi erőt kívánó munkatér elfoglalására még csak gondolnom is lehessen.

Minélfogva a nekem szánt díszes állásért még egyszer köszönetem nyilvánítva, kérnem kell Nagyméltóságodat, hogy a mondott tanszék betöltése iránti combinatióiban engem teljesen mellőzni méltóztassék.

Mély tisztelettel maradván

Budapesten 1876 január 24-én

Nagyméltóságodnak

alázatos szolgája
Arany János

(Boríték, címzés hiányzik.)

A tanszéket azután ugyanebben az évben az egyetem meghívására Gyulai Pál foglalta el. Arany János pedig 1877-ben már főtitkári hivataláról is lemondott, de az Akadémia csak harmadszori kérésére, 1879-ben engedte el.

Halász Gábor.

A VILÁGHÁBORÚ DIPLOMÁCIAI ELŐKÉSZÍTÉSE.

(Folytatás és vége.)

DE A LOUIS-féle incidens intrikáinak és sajtótámadásainak a hullámai nem csupán Louis-t verdesték, kihatásukban Párisban megrendítették Izvolszki pozícióját is. Sazonoffhoz intézett levelében az orosz nagykövet elárulja erre vonatkozó aggodalmait :

Páris, 1912 május 10.—23.

«Tisztelt Dmitrievitsch Sergius ! Azt hiszem, nem fűzhetek semmi lényegest a Louis-féle incidensre vonatkozó két levelemhez. Ön bizonyára megérti, mennyire kínos és kellemetlen ez az ügy rám nézve. Tudja, hogy sokáig haboztam, mielőtt Poincaré előtt szóvá tettem e kérdést. Ismerve engemet, nem kételkedhetik benne, hogy igyekeztem a szavak élet lehetőleg enyhíteni. Nem tudom, ki hitette el Poincaré úrral, hogy szavaim formális követelés jellegével bírtak, de kétségtelen, hogy *íten a hangulat ellenem fordult*. Bármilyen kellemetlen is legyen a jelenlegi helyzet, szükségesnek tartottam hathatós eszközökkel operálni, mert Louis úr jelentései Franciaországhoz való viszonyunknak nagyon sokat árthatnak. A sok pletyka után nehezen érvényesíthetném befolyásomat az új nagykövet kinevezésénél. Tekintettel arra, hogy *Louis urat feltétlenül el kell helyeztetnünk*, azt hiszem, elkerülhetetlen, hogy ne ajánljuk a Barrère kinevezését. Különben is, mindez csak a Poincaré úr szentpétervári útja után fog kialakulni. Nagyon számítok rá, hogy ez az utazás az összes félreértéseket el fogja oszlatni.

Most mérlegelnem kell a kitért vihar következményeit. *Meggyőződésem szerint egyéni helyzetem Poincaré úrral szemben nem rendült meg*. De a jelenlegi incidens felfedte a különböző intrikákat, amelyekkel számolnunk kell. Nagyon megnehezíti helyzetemet, hogy nincsen módomban a sajtót befolyásolni. Erről a kérdéstről már egy évvel ezelőtt írtam *Kocovtsoff* miniszterelnök úrnak, de minden eredmény nélkül.

Tökéletesen értem, hogy a Louis úrral való első találkozás mennyire kellemetlen lesz Nagyméltóságodra nézve. Ha e találkozás alkalmával Ön túlságosan hangoztatná előtte, hogy nem volt szándékában elhelyezését kérni, ez Louisnak pompás ürügyül fog szolgálni, hogy minden felelősséget reám hárítson. Szerintem Louis úr tökéletesen megérdemli, hogy Ön nyugodtan, de határozottan kifejtse előtte elégedetlenségének okait. *Mindenesetre értésére kell adni, hogy már nem tekintheti magát pétervári lakosnak.*»

Abban a percben, mikor Izvolszki érezni kezdi, hogy a családságból és kétszínűségből összetákolt hatalom, ahová egy szemfényvesztő clown ügyességével kúszott föl, ingadozni kezd alatta, kétségbeesett félelemmel ragadja meg az omladozó fal tégláit, hogy agyonsujtsa vele a gyűlölt ellenséget.

Jelentéséből láthatjuk, hogy most már nemcsak sugalmazza Sazonoffnak, hogy mit kell tennie, de valósággal utasítja a francia nagykövettel szemben kövendő magatartást illetőleg. Izvolszki, hogy a körülötte mindenütt megnyilvánuló ellenséges hangulatot eloszlassa, lépten-nyomon hangoztatja: «Bármilyen történék is, nem fogom engedni, hogy a háború kitörjön; ha szükséges, inkább feláldozom magamat, visszavonulok, de a háborúnak nem szabad kitörnie».

Mialatt ezeket az elveket hangoztatta, mindent elkövetett, hogy háborús politikáját megvalósítsa. De a Louis-féle incidens körül felmerült vitáknak az lett a váratlan eredménye, hogy Oroszország figyelmét felhívta arra a teljhatalmú szerepre, melyet Izvolszki az utóbbi időben játszott. Egyidejűleg a sajtó is ellenséges álláspontra kezdett helyezkedni vele szemben. Ezt a hangulatot mindenáron le kellett fegyvereznie. Ő mindig a sajtón keresztül akarta elérni célját. De ehhez pénz kellett, sok pénz. Már 1911-ben így ír Neratoffnak: «Ha valóban elhatározzuk, hogy a Dardanellák kérdését most felszínre hozzuk, akkor semmi áldozatot sem szabad kímélnünk, hogy megnyerjük a sajtót.» Minden levelének a pénzkérdés a refrain-je. Izvolszkinak nem volt vagyona, állandóan anyagi nehézségekkel küzdött. Állítólag egy ízben maga a cár is kifizette adósságait, de neki mindig több és több pénzre volt szüksége. Annak idején már Witte gróf megmondta róla: «Izvolszki annak az embere, akinek módjában áll az adósságát kifizetni»...

A lapok ekkor már elég leplezetlenül írtak az orosz nagykövet és Tittoni közötti szoros összeköttetésről, mely Poincaré előtt ennek dacára csukott könyv maradt, amelyből nem tudott, vagy nem akart olvasni. Egyízben ezt kérdezte: «Nem értem, hogy Izvolszki miért jön hozzám mindig Tittoni kíséretében. Miféle közös dolguk lehet?»

Louis feljegyzéseiben érdekes adatot találunk, amely a közte és Pichon, a volt külügyminiszter között lefolyt beszélgetésen keresztül különös világot vet az Izvolszki szerepére:

Pichon: A múlt hónapban Sziciliából visszatérve, Rómában Barrére-rel találkoztam. Nagyon bántja a jelenlegi helyzet. Látja, mint omlik össze mindaz, amiért annyit dolgoztunk. Poincaré úr csak a képviselőházban ér el sikereket.

Louis Georges: Nem tud alkudozni. Csak két választ ismer: igen vagy nem.

Pichon: Nagyon száraz. Különbösen önről barátságos hangon beszélt. Méltányolni látszik az ön diplomáciai tapasztalatait.

Louis Georges: Akkor mire magyarazzam sürgönyét, melyben felszólít, hogy mondják le? Izvolszki magatartása annyira különös volt, hogy a legfurcsább magyarázatokra adott okot.

Pichon: Egy miniszter kollégámtól azt hallottam, hogy Tittoni kifizette Izvolszki adósságait. Ez eszembe juttatja egy tekintélyes államférfiúnak a Clemenceau miniszterelnök előtt tett kijelentését: «Ne aggódjék Izvolszki miatt. Mi vállaljuk, hogy elsimítjuk a dolgokat». Ebből a kijelentésből arra kellett következtetnünk, hogy anyagi eszközökkel hatottak az orosz nagykövetre. Nem tudom pontosan megmondani, hogy ez mikor volt.

Louis Georges: Kétségtől 1908-ban, Izvolszki londoni útja alkalmával»...

A hangadó politikai körökben mind több aggodalom merült fel az Izvolszki követette politikát illetőleg. Poincaré azonban, bár Izvolszki révén kényelmetlen helyzetbe került, a közös cél érdekében kitartott szövetségestársa mellett. Erre vall a Louis jóbarátja, *Judet* előtt tett kijelentése: «A diplomaták nem maradhatnak örökké egy állomáson. És Louis Georges seképez kivételt». Mikor aztán *Judet* fejtegetni kezdte, hogy mennyire megalázó dolog teljesen alávetni

magukat az Izvolszki szeszélyének, Poincaré látva, hogy süppedős talajra ért, kerülő kijelentéssel vetett véget a beszélgetésnek: «Nem tudom, hogy a jövő mit tartogat Louis számára, de én garantálom önnek, hogy ha Louis úr elhagyja Pétervárat, Izvolszki úrnak még aznap távoznia kell Párisból».

Mikor Poincaré ezt a kijelentést tette, már vázoltott a Louis és Izvolszki képviselte két ellentétes irány között és visszavonhatatlanul rálépett arra az útra, amely Európát a véstes katasztrófa felé sodorta...

A szerb-bolgár szerződés megkötése újabb komplikációt teremtett a politikai helyzetben. Az ideges nyugtalanságok nehéz atmoszférájából új lehetőségek bontakoztak ki, amelyek az Izvolszki merész terveit közelebb viszik a megvalósuláshoz.

Április elsején Izvolszki a Quai d'Orsain bejelenti a szerb-bolgár egyezség megkötését. «Egy bizalmas közlésem van a kormányom részéről — jelentette ki ünnepélyesen. — Szerbia és Bulgária titkos egyezsége léptek, amely szerint ellenséges támadás esetén kölcsönös támogatásra kötelezik magukat. Az egyezség második pontja szerint Oroszország beleegyezése nélkül nem tesznek döntő lépéseket.»

A váratlanul nyilvánosságra pattant politikai szenzáció érthető nyugtalanságot ébresztett a francia politikusok körében. Izvolszki nem volt hajlandó többet elárulni a titkos szerződés felől.

Louis Pétervárott azonnal felveszi a tárgyalás fonalát Sazonoffal, aki kijelenti, hogy Szerbia és Bulgária között csakis védelmi szerződésről van szó. Ez a kijelentés nem elégíti ki a francia nagykövetet, aki Sazonoff látszólagos megnyugtató szavai mögött sejti a veszélyt és megsejti, hogy *e titkos balkáni szövetség oltja bele a háború gyilkos csiráját Európa beteg testébe*. Louis, a béke apostola, visszareppen attól a gondolatától, hogy az egyéni harcokból sarjadt szándékos háború-keresés milliőkat kényszerítsen bele az élet-halálharcba. Tudja, hogy a balkáni szövetség közelebb viszi Oroszországot régi nagy álmának — egy egységes óriási slávbirodalom alakításának — megvalósulásához. *Erre volt szüksége Izvolszkinak, aki fékezhetetlen hatalomvágyától ösztökélve, a pánszlávizmus eszméjének lobogója alatt akarta belekergelni hazáját a háborúba*. Az Oroszországból jött titkos ágensek elárasztották a Balkánt: Belgrádban, Szófiában, Cetinjében a mindenható cár nevével ajkukon hirdették a pánszlávizmus evangéliumát, az elégedetlenség csiráit hintve el a lázadó balkáni népek lelkében. A fejlemények, amelyeknek bekövetkezését jelentéseiben Louis előre megjósolta, most újabb küzdelemre serkentik őt. Ismételten felhívja Poincaré figyelmét az orosz kormány kétszínű politikájára és a Sazonoffal folytatott tárgyalásokból levonva a következtetéseket, 1912 április 6-án írja:

«Oroszország látszólag fenn akarja tartani a status quo-t; főcélja egyik oldalon Törökországot, a másik oldalon Ausztriát visszatartani. De ha ez a törekvése meghiúsulna, Oroszország nem tűrné el, hogy a keleti-kérdést az ő beleavatkozása nélkül intézzék el. Meggyőződésem szerint minden érdekünk azt kívánja, biztosítsuk Oroszországot arról, hogy teljes mértékben hozzájárulunk a status quo megőrzéséhez. Amennyiben az események aggasztó fordulatot vesznek, csakis abban az esetben számíthatunk Oroszországra, ha a két kormány között megelőzőleg egységes bázist létesítünk».

Louis, megjelölte a helyes irányt, melyet a francia politikának követnie kellett volna. Csak így lehetett volna megőrizni az alliance egyensúlyát Francia-

ország és a vesztébe rohanó Oroszország között. De, mint ahogy Louis jelentései süket fülekre találtak, úgy tanácsait sem vették számba. Azok, akiknek módjukban állott volna megmenteni a helyzetet, akik a tizenkettedik órában még visszaterelhették volna a francia politika veszedelembé rohanó bárkáját a végzetes partoktól, vétkes cinizmussal néztek a közelgő nagy vihar elé. És a sors iróniája folytán hosszú, véres esztendőök mulva *épen Poincaré volt az, aki emlékirataiban azzal vádolta Louist, hogy nem vette észre az orosz kormány veszedelmes intencióit* és érthetetlen optimizmussal siklott el a nagy fontossággal bíró politikai kérdések felett; az a Poincaré állapította ezt meg, aki ahelyett, hogy igyekezett volna Izvolszkit eltávolítani, odahatott a cárnál, hogy áldozza fel nagykövetét.

Izvolszki pompásan értett hozzá, hogyan lehet apró emberi gyöngeségek kihasználásával uzsorakamatot behajtani. Mikor Poincaré az olasz-török konfliktus miatt egy konferencia összehívását javasolta, amelyen ő szeretett volna elnökölni, Izvolszki mindent elkövetett, hogy Sazonoffal elfogadtassa a francia miniszterelnök javaslatát.

Páris, 1912 május 24—június 6.

«Mint sürgönyileg volt szerencsém Miniszterelnök úrral tudatni, Louis úr közölte kormányával, hogy ön nem hajlandó hozzájárulni a konferencia összehívásához. Ez a válasz valószínűleg rossz impressziót tett Poincaréra. Mindent elkövettem, hogy kifejtsem előtte az ön álláspontját. Közöltem vele önnek, a konstantinápolyi nagykövet előtt tett azon kijelentését, amely szerint Oroszországnak egyáltalán nincsen szándékában a jelenlegi körülményeket a Dardanellák kérdése ügyében kihasználni. *Poincaré kijelentette előttem, hogy a Földközi-tengeren újonnan kialakuló helyzetre való tekintettel nagyon kívánatosnak tartja, hogy Francia- és Angolország nyissa meg a Fekete-tenger kijáratát az orosz tengeri hadierő részére* és hogy hajlandó — mikor erre alkalom kínálkozik — minket ennél a kérdésnél teljes erejével támogatni.»

Ebből a levélből látszik, hogy Izvolszkinak sikerült az uzsorakamatot behajtani. Hiszen elérte az utat, mely a nagy célhoz vezet.

Sazonoffnak kételyei vannak a Poincaré javaslatát illetőleg. Attól tart, hogy Németország és Ausztria bizalmatlanságnak vennék, ha a három nagyhatalom külön egyezsége lépne. Izvolszki nem tágit:

«Ne feledje el, hogy önt germánofilnak tartják és azzal gyanúsítják, hogy közömbös Franciaország sorsával szemben. Nagyon valószínű, hogy ez csak legenda és én mindent elkövetek, hogy elhallgattassam, de ön tudja, hogy milyen nehéz a legendák ellen küzdeni.»

Egy másik levelében megint visszatér erre a kérdésre:

«Bátorkodom miniszter úr előtt ismételni azon sürgős kérésemet, hogy ne utasítsa kereken vissza a Poincaré ajánlatát. Mint ön is tudja, *itten még él az Ausztria-Magyarország iránti hagyományos rokonszerv* és ha itt az a meggyőződés, hogy mi túlságosan hajlunk Németország felé, gyökeret talál verni, *Poincaré úr könnyen beleélheti magát az Ausztria-Magyarországhoz való közeledés gondolatába.* Ne feledje, hogy a potsdami találkozás óta azt tartják, hogy ön Németország felé hajlik. Miniszter úrnak magának is alkalma volt már tapasztalni, hogy Louis úr és Bompard milyen ellenséges légkört teremtettek. Én ugyan mindent elkövetek, hogy elozlassam ezt a hangulatot. Jelen esetben, azt hiszem, miniszter úr

engedhetne az álláspontjából és tehetne némi engedményeket Poincarének, hogy ellenállása ne fokozza az ellenséges hangulatot. Poincaré minden hibája dacára erős egyéniség. *Egy internacionalis krízis kitörése esetén nagyon fontos lenne rednk nézve, hogy teljesen mellettünk álljon, hogy energiáját és határozottságát hasznunkra fordíthassuk. Épen ezért számolnunk kell beteges hiúságával.* Tegnap beszélgetésünk folyamán érintettem előtte a Miniszter úr és közötte fennálló kis félreértést, mire Poincaré felkiáltott: «Szeretném, ha már augusztus 10-ike lenne és egészen őszintén és bizalmasan kibeszélhetném magamat Sazonoff úrral!» Ami engem illet, én a legnagyobb reményéseket fűzöm ehhez a találkozáshoz».

Poincaré szentpétervári látogatása belevágott az Izvolszki terveibe. Nem került különösebb fáradságába meggyőzni a francia miniszterelnököt ennek az utazásnak a szükségességéről, mert Poincaré már miniszterelnöksége első idejében programjába vette az oroszországi látogatást. Az Izvolszkival való szoros barátsága még csak jobban megerősítette őt e szándékában.

Emlékiratában azt hangoztatja, hogy a miniszterek felszólítására határozta el, hogy a parlamenti szünet alatt ellátogat Oroszországba és utazásának a Louis-féle incidens elsimitásán kívül az volt főcélja, hogy a két ország között meglazult barátságot helyreállítsa. Azt azonban elhallgatja, hogy Szentpétervárott akart véglegesen dönteni a Louis sorsa felett. Noha ellene táplált ellenséges indulatát utazása alatt is kifejezésre juttatta: «Minden országban két ellenségünk van: az uralkodó és a nagykövetünk».

Poincaré, oroszországi útját megelőzőleg is mellőzte Louist. Mindenben az Izvolszki megállapította úti programot fogadta el. *Izvolszki, hogy az orosz sovinizmusnak hízelegjen, a francia állam képviselőjét, épen a moszkvai csata napján, a napoleoni seregek gyászos visszavonulásának századik évfordulóján akarta a szláv metropolisba vinni.* Poincaré nem látja, vagy talán nem akarja látni, milyen megaláztatás rejlik ebben a tervben és a Louis vonakodását, hogy őt Moszkvába kísérje, rossz szemmel nézi. A nagykövet sértett nemzeti önértétét emlékiratában arra használja fel, hogy a moszkvai ünnepegekről való távolmaradását gyenge egészségének a rovására írja. Most, a döntés előtt, megint időszerűnek látja, hogy Louis gyenge fizikumával foglalkozzék, hiszen ezzel az indokolással kell megmagyaráznia a nagykövet áthelyezését, ezzel a nagyon is átlátszó ürüggyel menti későbbben végzetes lépését.

Pétervárott, a folytonos ünnepeltetés tömjénfüstjén keresztül már nem látja az aranyhálót, melyet Izvolszki, a merész játékos biztonságával vet ki utána. Azon az oltáron, melyet kielégített hiúsága és becsvágya az alliance tiszteletére emelt, könyörtelenül feláldozza a francia nagykövetet és ezzel a halálosan komoly következményekkel járó tettével megpecsételi Európa sorsát...

Mialatt Poincaré Szentpétervárt ünnepeltette magát és Izvolszki azon dolgozott, hogy megváltoztassa a francia-orosz alliance szerződését, ezalatt a politikai események egyre komolyabb fordulatot vettek. Az orosz fennhatóság alatt kötött szerb-bolgár szerződés felébresztette a kis balkáni népek aspirációit. Bulgáriában, Szerbiában, Görögországban lázas nyugtalanság uralkodott. Ez államok féltek, hogy a török kormány olyan engedményeket tesz Albániának, amelyek nemzeti érdekeikkel nem lesznek összeegyeztethetők. Törökország és Bulgária között is kiélesedett a viszony. A montenegrói határon napirenden voltak a határvillongások. *Minden forrt és izzott a Balkánfélszigeten és a népek lázas nyugtalansága siettette az európai krízis kitörését.*

Izvolszki, aki nem feledte el az annektálás által szenvedett diplomáciai balsikert, már közeledni látta a pillanatot, amikor megbosszúlhatja magát Ausztria-Magyarországon. Jelentései is elárulják, hogy a nagyratörő politikus milyen céltudatosan küzdött az Ausztria-Magyarországhoz való közeledés lehetősége ellen. Különbösen az általa irányított politika intencióját legjobban bizonyítja a Hartwig belgrádi orosz követ fölényes kijelentése:

«A török kérdést már elintéztük, most Ausztria-Magyarországra kerül a sor».

Az orosz nagykövet osztrákellenes politikájának hatása alatt már Sazonoff is hangoztatja, hogy «ha az osztrák farkas betör a szerb akolba, akkor Oroszország sem maradhat télen». Izvolszki a céltudatos bosszú taktikájával egyre szítja Poincaré bizalmatlanságát Ausztria-Magyarország iránt. Ezért Louisnak, a francia nagykövetnek, a monarchia intencióira vonatkozó megnyugtató jelentései csak rossz vért szülnek. Ellenségei azt a vádat is felhozzák ellene, hogy inkább az osztrák, mint a francia érdekeket védi. Poincaré is attól tart, hogy egy balkáni háború esetén a monarchia területi igényeket fog támasztani a Balkánfélszigeten. Ettől a gondolattól sarkalva, sürgeti a konferencia összehívását, amelynek az lenne a főcélja, hogy Franciaország a cári kormánnyal és Angliával együttesen megállapítsa, milyen álláspontra helyezkedjenek Ausztria-Magyarország esetleges követeléseivel szemben.

Mint ahogy Izvolszki megelőző jelentései világosan elárulták: Sazonoff eleinte ellenezte a konferencia összehívását, de az orosz nagykövet jelentéseiben olyan ügyesen készítette elő a talajt, hogy megingatta Sazonoffot elhatározásában. Szeptemberi levelében így ír:

«A francia kormány elismeri, hogyha az Ausztriával való konfliktus Németország fegyveres beavatkozását vonná maga után, azt casus foederisnek nyilvánítaná és egy pillanattig sem habozna az Oroszországgal szemben vállalt kötelezettségének eleget tenni».

Izvolszki, október 25-ről keltezett jelentésében még határozottabb érvekkel igyekszik bebizonyítani a Poincaré által javasolt konferencia szükségességét:

«Jelen pillanatban Poincaré úr még csak azt proponálja, hogy a konferencián a nagyhatalmak tárgyalják meg a monarchiával való konfliktus eshetőségének kérdését, de viszont Paléologue nyíltan beismerte, hogy a konferencián megkötendő egyezség a francia kormány részéről aktív beavatkozást is vonhat maga után».

Sazonoff nem ellenkezik tovább, de válaszlevelében utasítja Izvolszkit, hogy ne tegyen Poincarénál semmi pozitív kijelentést. A párisi orosz nagykövetnek küldött válasza elárulja színellett békés intenciója mögött lappangó mellékgondolatát:

«Szentpétervár, 1912 november 1—14.

A Balkánon gyorsan változó politikai helyzetre való tekintettel és tekintettel arra, hogy szinte lehetetlen előre látni az összes lehetőségeket, amelyek érdekeink megvédésére szolgáló lépésekre kényszeríthetnek, szükségesnek látom az idegen kormányokkal folytatandó pour parlér-kban gondosan elkerülni mindazt, ami cselekvési szabadságunkat akadályozhatná».

Ezek az adatok bizonyítják, mennyire igaza volt Louisnak, mikor kormányát az oroszok kétszínű politikájára, szándékos háború-keresésére figyel-

meztette. A francia külügyminiszterium levéltárában több mint száz jelentés és sürgöny van, amelyben Louis megjósolta a háborút. De hiába fejtette ki a legnagyobb munkásságot, hiába szolgálta a legnagyobb lelkiismeretességgel hazája érdekeit, hiába követett el mindent, hogy elhárítsa a háborús veszedelmet.

Poincarét 1913 januárjában megválasztották köztársasági elnöknek. Mikor sikerült elérnie a hön óhajtott célt, mikor ambíciói kielégülést nyertek és kezében érezte a hatalmat, első gondja volt, hogy végleg megszabaduljon Louistól.

A nagy európai krízis már kitörőben volt. Ekkor, mint hirtelen villámcsapás, sujtott le az orosz-bolgár egyezség híre. Louis közölte kormányával, hogy 1902-ben az orosz és bolgár vezérkar között egy titkos katonai egyezség jött létre, amelynek értelmében Oroszország kötelezi magát, hogy háború esetén fegyveres erővel támogatja Bulgáriát. Ez a tény, valamint az, hogy Oroszország tíz évig hallgatott erről a szerződésről, eléggé bizonyítja az orosz kormány kétszínű magatartását, melyet szövetségesével szemben tanúsított és beigazolja Louis jövődöléseinek helyességét. De mindez még csak jobban felingerelte Poincarét és kiélezte ellenszenvét Louisval szemben. Első balsikerén okulva most a legnagyobb óvatossággal járt el a nagykövet ellen. Már befejezett tény elé akarta őt állítani, miért is felszólította Delcassét, hogy vállalja el a pétervári francia nagykövetséget. Delcassénak más kilátásai voltak és ezért nem fogadta el rögtön az ajánlatot. Poincaré azonban nem tágitott. Hangoztatta, hogy hazafias misszió teljesítéséről van szó és végül is sikerült meggyőznie Delcassét.

¶ Poincaré, mint ügyes rendező ezután a kulisszák mögé vonult és onnan dirigálta a gondosan előkészített játék utolsó jelenetét. Helyette Jonnart, az újonnan kinevezett külügyminiszter, Poincaré kreatúrája, lépett előtérbe.

A világháború alatt, mikor az emberiség kezdett belefáradni a hiábavaló véraldozatba, mikor a népek lelkében felvetődött a kérdés, hogy kit terhel a háborúért a felelősség, és Poincarét a képviselőházban meginterpellálták, a köztársasági elnök azzal védekezett, hogy őt nem terhelheti felelősség Louis visszahívásáért, mert akkor már Jonnart volt a külügyminiszter. Azt azonban gondosan elhallgatta, hogy Jonnart, aki — mint Izvolszki is megjegyezte — nem értett a diplomáciai ügyekhez, teljesen a Poincaré hatása alatt állott és soha semmi ügyben sem mert határozatot hozni a köztársasági elnök előzetes jóváhagyása nélkül.

Louis, a külügyminisztertől néhány napi szabadságot kért, hogy Párisba utazzék. Jonnart jogosnak tartotta a nagykövet kérését, de Jonnart mögött ismét ott állt Poincaré, aki attól tartott, hogy a Louis párisi látogatása megzavarhatná számításait. Mindenképen meg akarta tehát akadályozni, hogy Louis Pétervárról elmozduljon, amíg visszahívása nem történt meg hivatalos formában. A küldendő választ Poincaré diktálta Jonnartnak:

«A minisztertanács kívánatosnak tartja, hogy Nagyméltóságod a jelenlegi körülmények között ne mozduljon el állomás helyéről».

Az utolsó visszautasítás után nincs sok vesztegetni való idő, sietni kell. A legnagyobb titokban teszik meg a végső intézkedéseket. A Louis szabadságot kérő leveléből tudták, hogy Mme Louis Párisban tartózkodik és vissza akar térni Pétervárra; hogy a gyanú leghalványabb árnyékát is elkerüljék, minden figyelmeztetés nélkül engedik őt útrakelni. Louis az állomáson várta feleségét és alig érkeztek meg a követségi palotába, már kézbesítették a végzetes sürgönyt a nagykövetnek.

Bizalmas.

Páris, 1913 február 14.

«A helyzet rendkívüli komolysága arra kényszeríti a köztársasági kormányt, hogy a szövetséges hatalom országában olyan politikai tekintéllyel bíró diplomata által képviseltesse magát, aki a hivatásával járó kötelességek teljesítésében nagyobb aktivitást fejt ki, mint amilyent Nagyméltóságod egészségi állapota sajnos, megengedne.»

«Az új nagykövet megválasztása is bizonyítja, hogy milyen értéket tulajdonított a kormány Nagyméltóságod kiváló munkásságának. Delcassé urat éri a kitüntetés, hogy önt helyettesítse. Kértem Oroszország párisi nagykövetét, hogy a cártól agrément kérjen számára.»

«Mély sajnálkozással vetek véget Nagyméltóságod missziójának, mely annyi tekintetben hasznos volt Franciaországra nézve. Kérem, higgye el, hogy a köztársaság kormánya teljes elismeréssel viseltetik az ön hosszú és kiváló szolgálatai iránt, melyekre, remélem, a jövőben is számíthatok.

Jonnart.»

Vajjon mit érezhetett Louis, mikor e néhány soros levelet olvasta, amely nemcsak egy áldozatot követelő, idegőrölően felelősségteljes munkában töltött életet és ragyogó karriért tett egy csapással tönkre, de a nemzeti eszmékért küzdő politikust is halálra sebezte?

Louis, bár minden összeomlott körülötte, férfias bátorsággal fogadta a csapást. Nem követte elődei példáját, nem tiltakozott az igazságtalan eljárás ellen. Lelkileg megrendülve ugyan, de az igazságtudattól vértézve, emelt fővel, fensőbbes nyugalommal teljesítette a távozó nagykövetre háruló kötelezettségeket: a diplomáciai formalítások fárasztó robotját. Úgy a szentpétervári társaságban, mint a politikai körökben élénk rokonszenv nyilvánult meg a távozó nagykövettel szemben. A búcsú-banketteken, hivatalos dinereken itt-ott elhangzott megjegyzések, konverzáción-töredékek, amelyeket *Mme Louis* tollbamondott az urának, hű képet nyújtanak Louis oroszországi missziójának utolsó napjairól. És egyben megdöntik az eltávolítása alapjául szolgáló vádat is, mely szerint a pétervári vezetőkörök nem voltak megalégedve Louis diplomata-működésével.

Mme Louis visszaemlékezéseiben elmondja, hogy:

«A miniszterelnök által rendezett búcsúében *Kocovtsoff* jobbján ültem. Sajnálkozó hangon jelentette ki: «Higgye el, asszonyom, nincsen semmi részem férje áthelyezésében. Mi mindig megértettük egymást. Ezt ő a legjobban tudja». — A miniszterelnök vendégei között volt *Witte* gróf, a volt külügyminiszter is. Alig keltünk fel az asztaltól, hozzám jött és meghatott hangon kérdezte: «Kérem, asszonyom, mondja meg nekem, ki az oka annak, hogy férjét visszahívták?» Nem válaszoltam. *Witte* gróf folytatta: «Úgy-e, nem orosz az illető?» — Még mindig nem válaszoltam. *Witte* gróf hozzátette: «Ha orosz, akkor biztosan nincsen itten. Miért nem nevezi meg? Már nem vagyok a kormány tagja, nyíltan beszélhet előttem». — Erre mindketten hallgattunk. *Witte* hirtelen mozdulattal kettétörte a kezében tartott cigarettát. Tekintete elárulta, hogy kitalálta ki volt az, aki Pétervárott és Párisban férjem ellen dolgozott.»

Majd néhány sorban még egy képet jelenít meg előttünk *Mme Louis*:

«Az osztrák nagykövet búcsúében *Thurn* gróf mellett ültem. Ebed közben olyan hangosan, hogy a velünk szemben ülő miniszterelnök

is meghallja, Thurn gróf e szavakkal fordult hozzám: «Asszonyom, mondja meg, miért fosztanak meg minket Louis úrtól?» — «Nem tudom.» — *«Igy jutalmazták Önöknél azokat az embereket, akik a legnagyobb szolgálatot teszik hazájuknak? Hiszen az ön férjének köszönhetjük, hogy eddig még elkerültük a háborút.»*

Magát Miklós cárt is meglepte a francia nagykövet visszahívása. — «Miért helyezik el Louist?» — kérdezte Sazonofftól. — «Mert szükség van rá Párisban» — válaszolta ravaszul a külügyminiszter.

A cár kérdése nemcsak azt árulja el, hogy az uralkodó nem kívánta a francia nagykövet visszahívását — mint ahogy ezt Louis ellenségei léptenyomon hangoztatták — de egyúttal azt is bizonyítja, hogy a Louis ellen folytatott politikai manőverről semmit sem tudott. Csak természetes, hogy a Louis politikája, mely arra irányult, hogy a kiéleződött helyzeteket letompítsa s a szövetséges államok közötti ellentéteket elsimítsa — a békét óhajtó cár tetszésével találkozott.

Louisra nézve a ceremóniák hosszú kálvária útjának legfájdalmasabb stációja volt, mikor visszahívó levelét Tsarskoje-Seloban át kellett adnia a cárnak. Az utolsó kihallgatást követő déjeuner-n, a cár közvetlen szeretetreméltósággal folytatott beszélgetésében újlag kifejezésre juttatta a Louis iránt érzett rokonszenvét és sajnálkozását fejezte ki távozása felett. Noha akkor még II. Miklós nem sejtette, hogy a francia nagykövet távozása milyen gyászos következményeket fog maga után vonni, nem gondolta, hogy *abban a pillanatban, amelyben Louis elhagyja Szentpétervárt, az európai béke hősiiesen oltalmazott véd-bástyája is leomlik és a nagy világhatasztrófa maga alá temeti a Romanovok hatalmas dinasztiáját is . . .*

A Louis Carnet-jában egy idézetet találunk, amely híven visszatükrözi a távozó nagykövet szomorú lelkiállapotát:

«Barátaink nem ölnek meg, de szabad kezet engednek gyilkosainknak.»

Mikor Louis otthagyta állomáshelyét, úgy érezhette magát, mint a nehéz, kemény csatákat vívott harcos, akinek az utolsó döntőroham előtt az ellenség tőből lemetszi a karját. Ismerte ellenségeit és tudta, hogy a visszahívó sürgöny végére biggyesztett néhány szó, amely alamizsnaként egy kis reményt vet oda, csak kiegészítő része az ellene folytatott kampánynak. Február 17-én kapja kézhez *Jonnart* visszahívó sürgönyét és már február 27-én ugyancsak *Jonnart* közli vele, hogy rendelkezési állományba helyezték.

Poincaré, hogy eljárását valamennyire enyhítse, a *becsületrend nagy váll-szalagját* adományozta a volt francia nagykövetnek. Az alamizsnának szánt kitüntetés csak újabb arculütés volt. Az a tudat, hogy épen kérlelhetetlen ellenségétől kell átvennie a kitüntetés jelét, keserű szavakat fakasztott ajakáról: «Ez az ember még meg fog csókolni! Mi szükségem van a dekorációjára? Csak még szorosabbra akarja nyakamra húzni a hurkóbs.»

Louis azután is gyakran ismételte hozzátartozói előtt, hogy az átadási ceremónia lefolyása milyen kínos volt rá nézve. *Poincaré*nak az a szándéka, hogy egy szépítő pecséttel zár alá helyezze azt, akit kívánatosabbnak tartott elhallgattatni, abból is kitűnik, hogy Louisnak a legnagyobb titoktartást kötötte lelkére — az 1912 május 8-tól 1913 február 17-ig terjedő diplomáciai krízist illetőleg. Mire Louis csak annyit válaszolt: «Elnök úr! Szükségtelen engem kötelességem teljesítésére figyelmeztetni!»

Eközben a külügyminisztériumban *Paléologue* foglalta el a politikai

direktori állást. Izvolszki csak tapsolhatott a Quai d'Orsay-n eszközölt gyors színváltásnak, mert hiszen kivétel nélkül Poincaré emberei jutottak vezető állásba.

Judet nem mulasztja el Poincarét egykori ígéretére figyelmeztetni: «Izvolszki még mindig Párisban van, pedig elnök úr 1912 júniusában még azt mondta nekem, hogyha Louis elmegy, Izvolszkinak is távoznia kell». — «Igen, azt mondtam» — válaszolt Poincaré. — «De azóta megváltozott a helyzet. Most már nincsen szó Izvolszki távozásáról. Minden jól megy vele.»

Még hozzátette: «Oroszországnak nagy jövője van. Nem fogja elfelejteni a németek által Konstantinápolyban nyert előnyöket. *Két év múlva a háború ki fog törni. Minden igyekezetemmel azon leszek, hogy Franciaországot előkészítsem a háborúra.*»

Izvolszki tehát Párisban maradt és miután az egyetlen embert, aki merész tervei megvalósításában akadályozta, elhárította útjából, korlátlan ura lett a helyzetnek és a gyors iramban száguldó események csakhamar beigazolták *Pichon* egykori külügyminiszternek a mondását, hogy «Izvolszki a legveszedelmesebb ember egész Európában». Már nyíltan dicsekedett: «*Ez az én háborúm — majd meglátják, milyen lesz az én háborúm!*» Míg egyik kezével a francia politika kormányrúdját irányította, másik kezében számítóan lobogtatta a pánszlávizmus zászlóját, melyet egy alkalmas pillanatban, olyan ügyes mozdulattal helyezett a mindenható cár lába elé, hogy a végtelen orosz birodalom hatalmának evangéliumát valló, a nemzeti ideálok megvalósításáról álmodó uralkodó nem látta a véres napok settenkedő árnyékát, nem látta a forradalomhoz vezető utat és gyenge fejedelmi jobbágra ragadta a zászlót. Most már a Végtetet semmi sem tartóztathatta fel útjában. *A pánszláv agitátorok munkája a nagy történelmi sorsfordulat gyászos prólógusához, a szerajevói gyilkossághoz vezetett és 1914 június 28-án kitört a világháború!*

¶ Louis, a világháború trófán keresztül még intenzívebben érezte nagy munkájának összeomlását.

¶ A nagy történelmi események, a háború okozta gyászok, a feledés homályát borították Louis Georges-ra s a szégyenteljes eseményekre, amelyek visszahívását megelőzték. Louis nyugalomba vonulva, kényszerítélenségében egyetlen vigasztalását feljegyzéseinek megírásában találta. Bár az erős lelkek rezignációjával viselte sorsát, sohasem heverte ki a kapott sebeket, amelyek mindjobban aláásták egészségét. A háború még javában folyt, mikor egy hirtelen támadt betegség, amelyet a szomorú események felett érzett bánata még súlyosbított, elragadta őt az élők sorából.

Ha hazaszeretete visszatartotta attól, hogy életében nyilvánosságra hozza az ellene folytatott politikai aknamunka részleteit, ha a nagy történelmi válságok idejében nem akarta Franciaország tekintélyét egy belső krízissé fajulható politikai botrány által a külföld előtt kisebbiteni, mégsem vitte magával sírba titkát. Azt óhajtotta, hogy halála után az emberiség megismerje háborúellenes küzdelmeit és hogy a megdönthetetlen történelmi tényeken keresztül életének nagy célja beigazolást nyerjen. Közéledni érezvén halálát, hűséges barátjára, *Judet* Ernestre bízta kéziratai rendezését. És *Judet* beváltotta barátjának tett ígéretét. A nagy világréngés lecsillapodása után Louis naplója a népek ítélőszéke elé került és míg igazságot szolgáltat a béke mártírjának, egyben kegyetlen kézzel leplezi le az orosz és francia diplomácia háborús felelősségének véres kulisszatitkait.

VERSEK.

Irta: Réz Gyula.

Ha lelkem fázik.

Barázdás szürke papíron
A betűket már fáradtan írom.
A percegő toll percre elakad . . .
— S minthogyha szólna, hívna ajakad,
A vén vitrinhez ösztönös-híven
Tapogat el nehéz tekintetem.
Megkönnyül ott és megpihen :
A vázák közül képed int nekem.
Ovális, keskeny kereke
Ragyogó ében-fekete.
Finom hajlással úgy ölel körül,
Miként a földet a mérhetetlen ür.
Nem lépi át ezt gépmadar, vonat,
Hozzád sem ér se vágy, se gondolat,
Csak révülés tgy mélyről, messzirül,
Ha lelkem fázik és szívem kihül.

Jégvirág.

Jégből dermedt hét-toronyba
Zárta be a tél a lelkem.
Vártam, vártam szívszorongva,
Minden tüzem kileheltem.
Még egy kicsi kileső
Ablakocskát sem hagyott !
Sohsem láttam a napot.

Mit eszelt ki a kegyetlen,
Hogy a tavaszt ne feledjem :
Jégvirágot faragott !
S ó én balga elfeledtem
A rabságot, haragot :
Dideregve száz napestén
Mindig arra vártam, lestem,
Hogy formál új alakot.

A szörnyű oltár.

Ma rólad zeng magasztos zsoltár,
 Megalkuvás, nyűttarcú szolgál!
 Előtted hódol, nézd, az emberhorda!
 Műved csodálja, mester voltál:
 Az égig ér a szörnyű oltár!
 Sóhajból, könnyből egyre épül,
 A három-méret szűk körébül
 Kilép bűvölve, szédítőn — —
 Túlnőtt immár a téren és időn.

Zsámolyán áll, ontja az ígét
 A bús Alázat, ez a vén pribék.
 Szemét az emberek szívébe szúrja,
 Sziszegi százszer, mindig újra:
 «Mi kincs, mi érték, mindent adj elő!
 Ne tétovázz, a lét a fő!
 Megalkuvásban az erő.»

Vetélkedőn magától elvet
 Az ember eszményt, hitet, elvet.
 Kinyitja lelke kincses táráát,
 Nem méri föl az áldozásnak árát.
 Vakon egész valóján átsöpör.
 Adóját vérbe rójja, nem ezüstbe
 S ad vért a szív, velőt a csontcsöbör!
 — Az áldozatnak gőze, jüstje
 Magasba száll... Az ember boldog, büszke,
 Hogy néki lent marad a kormos üszke.

Hol az anyag világa véget ér
 S a végtelen új elvet szül, vetél:
 Riadva látják tiszta szellemszférák,
 A szörnyű oltár im hozzájuk ér át!
 Izgalmuk szítja komoly ok,
 A gőze ömlik, gomolyog!
 Ha felszívárog, tudják, mit jelent:
 Megmérgezi magát a végtelent!

Az Istent kérik zendülő világok,
 A vészes gőznek vessen nyomba gátot.

Az Úr öreg hívét, a Sorsot küldi le,
 A bajnak járjon ő a végire.
 Már ott is áll az alkotmány előtt,
 Öklébe sűrít minden őserőt,
 A Sors is érzi, nincs más felelet:
 A szennybe fojtott föld felett
 Pusztuljon a Megalkuvás örökre!

S ütésre lendül súlyos ökle.

A föld szegény.

A föld szegény és szenvedő,
Egy kincse van : a szemfedő.

A szemfedőn a könny a gyöngy
S kopogva hulló sárgöröngy.

A sárgöröngy kedves rokon,
Ha rád zuhan, ne vedd zokon.

Ne vedd zokon, csak kölcsönöz,
Rögök között ez kölcsönös.

Ez kölcsönös, vén földanyánk
Örökbe, haj, így hagyta ránk.

Igy hagyta ránk, a rögre is,
Érző szív ő zörögve is.

Zörögve is hevül, dobog,
A földben is az a robot.

Az a robot : ha jön egy új,
A sok göröngyszív összebúj.

És összebújva átölelnek
Anyád ölébe megtért gyermek.

— S mire a földből kifakaszl
Rügyet, csirát az új tavasz !

Porló testedben legbelül
Göröngyszíved dobog, hevül !

Boldog perc.

Im újra látom lázas boldogan,
Az élet száz alakban hogy fogan !
Most minden csóknak tize számba van,
A csókok tize mind más, számtalan !
Ezer idegfonálon át zizegve
Beáramolnak lüktető szívembe.
A mámoros vér zengő dalba fog:
A lét magára érző himnusza vagyok!

Jó így kettesben.

Jó így kettesben, kedvesem,
Szíved szavát ma meglesem!
— Ó, áldott százhúrú gitár,
Az élet rajta muzsikál.
Dala sötét szemedbe' fény,
Mosolygó árny szád szegletén.
Karodban lendülő erő,
Bőröd haván csak gyöngye hő.
Hajadban illat és selyem,
Boltos fejedben értelem.
Cseresznye vére ajkadon — — —
S még lüktetésed hallgatom,
Minden szavadra százhúrú gitár
Szívem újjongva visszamuzsikál.

AZ ŐSZ RÓZSA.

I.

AZ ÖREGÚR délelőtt gilisztát ásott a kertben. Tiltja ugyan az orvos az ilyen hajladozást, de hát ez csak olyan orvosi beszéd, nem igen kell rá adni. Szükséges a giliszta, ki ásná ki, ha az ember maga nem?

El is pirult közben az öregúr, mert a pesti lány nézte a szomszéd-ból, az a formás dudolgotó kis fekete. Olyan az arca, mint a barátok főoltárán a kisebbiké. Mindent úgy meg tud bámulni ez a lány — Yvonne vagy minek hívják. Honnan is szedik ezeket a furcsa neveket?...

A pesti lány unatkozott s ezt mondta az öregúrnak:

— Átmegek segíteni, Kapronczay bácsi!

Már nyílt is az utcaajtó náluk is, itt is; a lány angyalfeje az öregúr előtt bodrozódott:

— Tessék csak ásni, majd én felszedem a gilisztát!

— Hogyan? — tiltakozott az öregúr. — Ilyen szép lány hajladozzon előttem? ... Nem tudok ám akkor ásni ...

A leány durcásan biggyesztette fel száját:

— Ejnye, sehogysen akarja hát hasznomat látni? Olyan szívesen felszedném pedig!

Nem mert erre ellenkezni az öregúr:

— Tegye, ha jónak tartja! Ott van az az uborkásüveg, abba kell beledobálni.

— Látja, így már szeretem magát! — bölintott a leány és meg-simogatta az öregúr arcát. — Aztán mit fog velük, csukát vagy kecségét?

Kapronczay bácsi jóízűen felnevetett:

— Tokot szívem, tatármártással! Úgyám!

A leány buzgón szedte a gilisztát, korholva közben az öregurat:

— Azért nem kell úgy hancegni, ha nem is ismerem a halakat ...

Maga sem tud sok olyan dolgot, amit én tudok! Pedig maga öregebb.

— Az bizonyos, kis Izéke. Már engedjen meg, de csak így szólítom magát. Az a francia neve nem kedvemrevaló.

— Ahogy jól esik! ... De mondja csak, Kapronczay bácsi, minek vesződik ezzel a gilisztaásással meg horgászással, mikor olyan gazdag ember?

— Passziózik, drágám.

— A felesége életében is horgászott?

— Horgásztam bizony mindig. Ő olvasta fel a horgászati szak-cikkeket a vadászujságból, szegény. Isten nyugosztalja.

— Érdekes. Úgy szeretnék egy ilyen horgászujságot látni!

— Talán hogy férjet tanuljon fogni belőle?

— Azt tudok amúgy is! Ne féltsen engem... A horgászujság azonban érdekel... Valahol azt olvastam, hogy a horgászás a legbambább sport valamennyi között. Hogyis hívják, ki mondta, ejnye?... Mindegy na, valami kiváló szellem, Goethe vagy Tolsztoj, vagy egy másik ezek közül... Amióta azonban ismerem magát, Kapronczay bácsi, nem hiszem ezt. Mert én még olyan okos embert nem láttam, mint maga...

— Fogja csak meg azt a kövéret, ott ni, most bújik ki a földből! Kettészelte az ásó, de felében is a legnagyobb... Hogy ilyen okos embert, Izéke?... Kevés okos ember mutatkozhatott a maga életében...

— Igenis mutatkozott. És maga a legokosabb, aki mutatkozott.

— Azt hiszi?

— Tudom. Ne gondolja, hogy Pesten fiatal fiúk közt töltöm az időt! A meglett embereket szeretem, meg az okosakat.

— Szóval engem.

— Magát. Igen kedvemrevaló maga, Kapronczay bácsi!

— Hát még maga nekem, Izéke!

— Csinosnak talál?

— Az nem is szó, aranyom! Gyönyörűségesnek. Kár, hogy az idei rózsza nem illik a félszázadelőtti karóhoz...

— Nem karó maga, Kapronczay bácsi!

— Hanem?

— Rózsza maga is. Ősz rózsza!

Az öregúr hetykén rákönyökölt az ásóra. A pesti lány csak mosolygott.

Játszik ez velem. Ugrat? Ilyesmi járt az öregúr fejében. Ősz rózsza, nem rossz. Ami rózsza, az virít mind. Ha ősz is.

— Szép maga nagyon, Izéke. Ha legény lennék, úgy elvinném, mint a pinty. Tudja, mindig az ilyen formás fekete volt a gusztusom fiatalkoromban?! Mégis szökét vettem el, Isten nyugosztalja. Sokat nem úgy tesz az ember, ahogy szeretné!

Izéke finom lába az ásónyom szélén kacérkodott, szeme meg oldalt felnézett az ősz rózsára:

— Most mit szeretne tenni?... Különben ássunk tovább! Még sok fér az üvegbe és délután én is horgászni akarok. Elvisz, kedves ősz rózsám?

— Hát... Nem fél Izéke, hogy valami nagy csuka belerántja a vízbe?

— Majd kiment maga!

— Nono. Unalmas ám a horgászás annak, aki nem érti...

— Én azonban érteni akarom. Meglátja, milyen figyelmes tanítványa leszek.

— Jó! — felelte az öregúr és elvette a gilisztásüveget. — Jó. Most menjen át ebédelni, aztán kettőre legyen itt. Pont kettőre.

Izéke odanyujtotta kezét, az öregúr belefogta a tenyerébe és körülsimogatta. Kedves kis kéz, jó volna gazdájának lenni . . . Amolyan apa-férj lehetne az ember, ha már gyereket nem adott a Teremtő, az asszonyt meg elszólitotta időnekelötte . . .

— Kettőre — súgta a pesti lány. — Hogyan öltözzek?

— Így jöjjön csak, amint van! — ragyogott rá az öregúr. — Elballagok a postára, ott van egy kis ügyem még.

Izéke bólintott s énekelve indult az utcaajtó felé. Hangom, az van, biztatta magát, s az ének tetszik neki.

A hang sokáig ott rezgett az öregúrban. Kellene az ilyesmi. A fekete is. A szőke elvitte az időt, valamicske azonban még maradt. Legalább lesz kire hagyni a vagyont. Ősz rózsza; igaza van, kivirít az ember, csak nap kell hozzá. Mit szól a város? Azt, amit akar. Három napig tart a csoda.

A postán csakugyan ott hevert a vadászlap, ki nem hozná az a levélhordó, mielőtt a főnök el nem olvassa! Pedig már ajánlatot is tett nekik:

— Felügyelő úr, olvassa nyugodtan a vadászati részt, csak a horgászati mellékletet küldje ki rögtön!

— Ugyan hova tetszik gondolni?! Ez egyenesen sértés! A m. kir. posta tisztviselői nem szorulnak a felek lapjaira!

Jól van no, nem ez a fontos. Megint Kolthóy ír, a nyugalmazott miniszter. Kitűnő horgász! És milyen élvezetesek a cikkei . . .

Yvonne helyett azonban valami rendes nevet kell neki adni: Ibi, Inci vagy ilyesmi lesz jó . . . Sokat fog énekelni s a horgászati cikkeket is ő olvassa majd fel . . . Egészben és nagyjában a régi élet áll helyre, csak a szőke lesz fekete . . . Galambné azt fogja károgni, hogy a pénzemért jött hozzám: öreg férj hamar elhal, a pénze megmarad az ifjú özvegynek. Nem baj, pár szép év a végén megéri. Öreg feleség is a halálatot lesné . . .

II.

Édes izgalmak közt indultak útnak; az öregúr vállán hetykén táncolt a horgászbot:

— Maga csak figyel ma, édesem, azért nem kap még felszerelést. Nagy tudomány ez, elszőrnyed, aki előtte van, de boldog, aki már el-sajátította!

Izéke áhitattal vitte a felvagdalt gilisztatömeget. Némelyik darab még mozgott, erről eszébe jutott az öregúr. Pár évig él még, tűnődött Izéke, kedves lesznek hozzá mindig s közben bent ülök egy tisztességes vagonban. Az irodából elég. Egész helyes az öreg bácsi. Három hónap Pesten, erre rá lehet venni, a többit elverjük itt is valahogy. Az örökös nemteλλikből nem akarok többet.

Az öregúr közben a horgászat titkait magyarázta. Senkisé tudja, milyen ravaszak a vizek lakói, csak a horgász. Kezdő horgással bizony

megesik, hogy két hétig is meregeti szemét a vízre, míg fog valamit. Óvatosság, türelem, a kellő pillanat kérlelhetetlen megragadása, ezek a horgászerevények.

— A kellő pillanat... — mondta utána a leány — persze...

Égészen fellelkesült az öregúr:

— Amikor pedzi, még nincs itt a pillanat! Jó horgász csak ül ilyenkor nyugodtan... Hanem amikor bekapta, nincs tétovázás... Nincs szebb látvány a világon, mint amikor ezüstösen megvillan a halacska teste a lendülő horogzsineg nyomán! Majd maga is megtanulja ezt: a legszebb és legtisztább szenvedély valamennyi között. Egre-ugra ember nem bírja, ide méltóság kell és nyugalom...

— Ó, hogyne... alig várom az első halamat...

— És mennyi humor van a halakban! Tudja, aranyom, hogy a hal a leghumorosabb állat? Úgy leszedi a gilisztát a horogról, hogy nem a hal tárog bele, hanem a horgász, hehehe... Egyéni mozdulataik vannak. Az ember már ismeri őket a felszín fodrozódásából...

— Érdekes.

— De milyen! A legizgalmasabb játék a láthatatlan ellenféllel! Könnyű a vadásznak, ott van előtte a vad és nem ingerkedik vele... A jó horgász szeme átlát a vizen; tudja, hogy most vad, meggondolatlan halat fog, az ilyenben nem is tellik nagy kedve; agyafurt halat horogra keríteni, az a vicc, kicsikém!

— Én mindig agyafurt halakat fogok horogra keríteni...

— Elvállik, szivecském, elvállik! No itt vagyunk, ez a legeslegjobb hely az egész part mentén. Azokat a köveket én rakattam a vízbe... Így... kérem csak a kezecskéjét... Óvatosan, most hamar kibicsaklik a drága kis lába... Tessék, most ideül erre a kényelmes kőre, én meg a másokra, kezdjük!

A pesti lány végigfuttatta szemét a vizen. Milyen különös... ez lenne a sorsom, hogy az öreggel szegény halakra lesek itt?... Buta dolog, de még mindig jobb, mint a számológépet kezelni.

— Nini — súgta az öregúr — piszék kapdosnak a horog körül... Hitvány kis piszék, pecázó gyerekek örömei... Nem baj, felhívják a nagyobb halak figyelmét a jó falatra...

Sugárzó feszültséget olvasott le az öregúr arcáról Izéke. Balkeze mutatójja lassan emelkedett a horgásznak, magasodott a teste is egyre és szeme igazán átvert a vizen.

— Most! — kiáltott nagyot és már felvillant a hal teste. — Márna, szivecském... elég fejlett már... gyerünk vele a haltartóba!

Izéke úgy nézte az egészet, mint amikor egy új táncot akar megtanulni. Magábevette a mozdulatok sorát. Az ötödik hal után kivette Kapronczay kezéből a botot:

— Már tudom!

— Lehetetlen...

— Majd meglátja. Maradjon csendben!

— Ilyen gyorsan nem lehet . . .

— Ősz rózsám, csend! — intett kedvesen a leány és kivetette a horgot.

Nesz nélkül szaladtak a pillanatok.

Az úsztató lebukott. Izéke felrántotta a botot: hal csakugyan, nagy hal . . .

Kapronczay szédült bele, mikor a zsinagvógen elébe eresztette a lány:

— Tessék!

A hal bágyadtan ficánkolt. Kapronczay keze végigreszketett rajta:

— . . . Őreg, megkopott ponty . . . öreg szegény és beteg is . . . ezért tudta megfogni . . .

— Egészen fess ponty ez, ahogy én látom!

— Én vagyok a halszakértő: öreg és beteges, ha mondom!

— Annyi baj legyen! — fogta meg erősen a pontyot a leány. — Vegye ki a horogfejet a szájából!

Kapronczay sietve kiszabadította. Aztán feléje nyult.

— Őreg és megkopott, visszaeresztjük a vízbe!

— Hogyisne! Az első halamat?!

Az öregúr megütődött a leányon.

— Nem szánja szegényt?

— Maga talán szánta a másik ötöt?

— Azok ifjak!

— Épen azért! Azok még tovább élhetnének!

Úgy érezte Kapronczay, hogy az öreg hal mozdulatlan szeme behorgosodik az övébe. Ments meg, hiszen egyek vagyunk! Te is öreg, te is kopott! És te is beteg! Pusztuljanak csak a fiatalok!

— Visszaereszttem! — szólt határozottan az öregúr s gondolatában tovább folytatta — ez a hal én vagyok magam . . .

A leány ridegen rázta fejét erős fiatalságában:

— Amit én fogtam, az az enyém! Ezt a halat estére megesszük vacsorára.

Kapronczay kiverte a halálvize.

— Őreg és beteg . . . — kiáltotta csaknem sírósan.

— Eleget élt.

— Milyen kegyetlen maga!

— Maga kegyes a fiatal halak iránt?!

Parancsszót érzett az öregúr: mindenáron meg kell mentenie a halat, magát . . . önönmagát . . .

Kitépte a lány kezéből, noha az nem engedte a zsákmányát. Ujja igyekezett belevájódni a ponty síkos testébe; minden sejtje azt lihegte: a hálnak élnie kell! A hálnak élnie kell!

A ponty visszarepült a vízbe.

A leány szemébe könny szökött. Aztán szónélkül elindult, ki a köveken, vissza sem nézett.

Az öregúr hasztalanul szaladt utána :

— ... De édesem ... kicsikém ... egy halért, ejnye !

Nagyot vert az öregúr szíve, talán a pontyé verhetett úgy az előbb, meg kellett állnia. Szédülés fogta el, mire magához tért belőle, a parton feküdt. A leányt kereste az első tekintete, de az nem volt sehol.

— Ősz rózsza ! — sóhajtotta az öregúr — ősz rózsza ... mi volt ez? Miért jött az az öreg hal, szegény? Figyelmeztetni akart? ... Alig szerethetnek pedig a halak ...

Feltápáskodott, tétován nyult a horgászóbót után és bebillegett helyére a köveken.

A horgot azonban nem vetette bele a vízbe. Csak ült ott sokáig és öreg dalokat dúdolgatott. Estefelé minden gilisztadarabot beleszórt a halaknak, harapjanak beléjük ma örömmel, a halál rémülete nélkül.

Fel-felnevetett hazabaktatásában és tisztán érezte, hogy ő volt a kopott, öreg ponty. Még a száját is megtapogatta, nem sebes-e a horog tépésétől.

— Az öregeket megennék ! *Nem!* — kiáltott vissza a víznek az útfordulóból.

A mély út két fala között megerősödött ez a «nem», az öreg szőlőcsősz lenézett rá a partról és elébekerült Kapronczaynak :

— Nagyságos uram, nem akadna valami nekem való falat a szatyorban?

— Csak fiatal márnákat fogtam Mihály ...

— Azt szeretem én, nagyságos uram, a fiatal. Mit egyek az öregem?!

— Úgy-e?! Itt van kettő, no !

— Köszönöm alássan. Az előbb kiáltott valamit a nagyságos úr !

— Semmi, semmi, már elmúlt ... Úgy-e, hogy az öregek? ... Az ősz rózsák ... Nem szabad engedni az öregeket? ! ... Isten vele, Mihály!

A szőlőcsősz elgondolkozott : kivel hadakozik az öregúr?

Kapronczay csak ment a város felé szaporán s a horogra mosolygott ...

Kilián Zoltán.

SZIVÁRVÁNY AZ ÉG KAPUJA.

Regény.

KEDVET és frisseséget kapott az egész kompánia tőle. Újra koccintottak a poharak és csípős édességgel szaladt le a pezsgő a torkokon. Az alispán is a szájához vitte a pezsgőt, de egyszerre csak észrevétlenül, csendesen újra a fülébe súgta az öreg Fülöp:

— Komám, sok lesz.

Megállott a pohár az alispán kezében, komolyan, szeretettel nézett bele az öreg huszár szemébe.

— Igazad van, szolgám.

És átnyújtotta neki a poharat. Az öreg nem kérette magát, egy hajtással lekortyolta.

— De neked is sok lesz már, öreg.

— Most az egyszer többet szabad az ökörnek, komám, mint Jupiternek. Az alispán huszárja, nem baj, ha berüg. De az alispánnak nem szabad berügni.

Elmosolyodott az alispán.

— Hazamehetnénk.

— Bizony ez a mulatság már nem nekünk való. Itt már bemocskolódik az embernek a hivatalos tekintélye.

— Menjünk.

Nem is búcsúzott. Úgy illant el titokban, angolosan.

Megindultak a kocsijuk felé ketten. Az alispán elől, az öreg huszár kicsit mögötte. A huszár szólalt meg.

— Szép mulatság, úgye, komám?

— Szépnek szép. De mi ez ahhoz a megyebálhoz képest, amit én rendeztem a nyolcvanas években? Emlékszel, Fülöp?

— Hát bizony fiatalabb világ volt. Te, komám, akkor tejfölös szájú, friss megyei jegyző voltál. Én meg akkor voltam a legszebb férfikorban.

— Micsoda lányok voltak akkor!

— És micsoda csókok csattantak akkor a sötétben. Ugye, komám? Sok öreg asszony tudna róla mesélni a városban!

— Hallgass!

— Jó, jó. Senki még az én számból nem tudott meg titkot.

— Tudom én, öreg. Tudom. Nem is azért mondom.

— Hát azért. Kicsi, hátulgombolós fiúcska voltál akkor még, komám, amikor én már dajkáltalak.

- Hiszen nincsen én nálam semmi bajod, öreg Fülöp. Igaz?
 — Igaz.
 — Jó sorod van?
 — Jó.
 — Van valami panaszod?
 — Nincs.
 — Na hát akkor ülünk föl és menjünk haza.

S az alispán beült a hintázó, ruganyos megyei kocsiba, az öreg, elfáradt huszár pedig nehezen, rokkantan mászott fel a bakra, de ott fenn kiegyenesítette meggömbült derekát, megpödörte hófehér, hegyes bajuszát és úgy röpült be velük a két fekete lóval a kocsi, mintha a levegőben úsznék.

A pavillonban hangosabb lett a multság. Nekiereszkedett a jókedv és nekiszilajodott a legényes kurjantás, duhajság. Röpködtek a poharak a pezsgővel szájhoz és üveghez, cikázott a nevetés és összevissza bolondozott a mámoros fékevesztettség.

A Fiú nem volt megelégedve. Valami szörnyen hiányzott neki. Nem tudta, mi. Asszony volt. Cimbora volt. Egy pezsgős pohár mohó üritése közben villant fel benne. Félbehagyta az ivást és elordította magát.

— Cigányt ide!

Rögtön mindenki érezte, hogy ez az, ami hiányzik: a cigány.

Ketten is szaladtak a vendéglő felé cigányért, amikor összeütköztek a monoklis, feléjük tartó főispáni titkárral. Rájuk szólt:

— Hová rohantok?

— Cigányért!

— Megállj! — kiáltott rájuk Falussy. Megbolondultatok? Hát nem elég, hogy itt külön mulatságot csináltok, még a cigányt is el akarjátok venni a táncolóktól? Én vagyok a főrendező! Nem engedem!

A két szaladó alak szomorúan ment vissza a pavillon felé. A titkár folytatta:

— Különben is azért jöttem, hogy beszéljek a fejetekkel. Ez így nem mehet tovább. Nem tűröm ezt a külön mulatságot. Tessék összeolvadni a mulató közönséggel s a fiatalok táncoljanak. Semmiféle klikket nem tűrök meg a multság területén.

Bement a pavillonba és erélyesen tiltakozott a félrevonulás ellen. Udvariasan, elegánsan felkérte a színésznőket, hogy jöjjenek a táncterembe, vagy a vendéglő terraszán foglaljanak helyet, de ne segítsenek ezeknek a fiúknak, hogy botrányt csináljanak.

Igazat adtak neki. Az egész társaság felkerekedett és megindult párosan, vidáman a vendéglő felé. Turcsányi félrehúzta Ilonát.

— Ilona, nem megyünk haza?

— Miklós! Olyan jól érzem magam! Ugye maradunk?

— Ha magának olyan nagy kedve van, én nem bánom.

Lassan eltűnt az egész társaság a vendéglőben. A pezsgős sátor-

ban csak ketten maradtak. Erzsike és Balog. Balog kérte Erzsikét, hogy maradjanak vissza s most hogy egyedül vannak, a legkínzóbb zavar tükröződött úgy az ő arcán, mint Erzsikéjén.

— Szépen kivilágították ezt a ligetet — szólalt meg a lány.

— Nagyon szépen — kapott a szón mohón Balog.

— A hold is süt.

— Úgy van. Az is süt.

Megint elhallgattak. A lány elnézte Balogot. Ott ült zavartan mellette. Azt se tudta, mihez kezdjen. Hol a gallérját rángatta, hol a nyakendőjét húzta meg. Már majdnem megfojtotta önmagát. Apró szemével zavartan pislogott jobbra-balra. Idegesen rángatózott és majdnem leesett folytonos mozgása közben a székről. Erzsikét gonosz huncutság szállta meg. Az egyik szereplő otthagytta felszalagozott gitárját a sarokban. Felkapta és a Balog nyakába akasztotta. Azután így szólt:

— No, kis trubadur, most aztán kérek egy vallomást.

Dadogott a jegyző valamit.

— Erzsike én... én...

— No mi az, kis fiú?

— Igazán... Maga gúnyolódik.

— Nem én... Csak jó kedvem van. Nosza pengesse meg azt a gitárt és énekeljen nekem valamit. Valami szépet!

Tehetetlenül nyögte Balog:

— Erzsike, ne kínozzon... Hiszen én nem tudok énekelni.

— Hát mit tud, kis csinos?

— Maga csak játszik velem...

— Persze, hogy játszom.

— Csak gúnyolódik.

— Úgy ám, babám! No most aztán szedje össze magát, kis ámor. Vegyen erőt a gyávaságán és mondja el szépen, gyönyörű lyrában azt, amit mondani akar s amire én olyan régen és olyan boldogan várok.

— Ha maga így beszél és kinevet, akkor nem mondok semmit.

— De Béla, hát sirjak?

— Ne nevéssen ki.

— Dehát nem nevetem ki, maga szerencsétlen! Hisz alig várom, hogy beszéljen! Hát én valljak maga helyett szerelmet?

— Erzsike... édes...

— Nos?... Nos?...

— Nem tudom... Segítsen...

— Jó. Majd segítek... De akkor tegye azt, amit mondok. Tessék szorosan szépen ide állani mellém. Úgy ni. Most ereszkedjék féltérdre. Úgy. Vigyázzon, el ne düljön. Most balkezét tegye a szívére... Igen... Helyes... És most vágjon ki hamar egy szép, szerelmes dikciót!

Kétségbeesetten nyögött fel Balog:

— Nem megy.

— De Béla, hát épen úgy, mintha a redakcióban diktálna Rózsi-kának.

Nyöszörögve mondta az aljegyző :

— De nincs itt az írógép.

Idegesen pattant fel a színésznő.

— Szamár ! Maga szamár ! Hagyjuk hát ezt ! Menjünk a vendéglőbe !

Ijedten kiáltott fel Balog :

— Nem ! Nem ! Ne menjen. Ne hagyjon itt. Édes ! Erzsike ! Ha elmegy, beugrom a Tiszába ! Várjon ! Szeretem magát ! Imádom magát ! Drága, egyetlen mindenem !

Nagyot sóhajtva ült vissza a lány.

— Végre.

És most megindult a szó, a szerelmes szó a Balog szájáról. Ömlött színesen, forrón, felszabadultan a tehetetlen félelem bilincseiből. Gyönyörű, boldog, napsugaras mondatok zuhogtak a lelkéből, egy visszanyomott, fékentartott szerelem bőséges forrása. A lány egészen belekábult. Balog a rajongó, hosszú, boldog vallomás után odaejtette lüktető fejét a lány ölébe és halkán remegve mondta ki az utolsó mondatot :

— Legyen a feleségem.

Erzsike csendesen, lágyan simogatta a forró fejet és halkán boldogan válaszolt :

— Jól van, Béla.

Ujjongva ugrott fel a férfi.

— Erzsike édes, ott hagyja a pályáját? A színpadot? Hozzám jön?

— Igen, Béla, ott hagyok mindent és magához megyek.

Telítve a boldog, friss vallomások melegétől, ők is sétálni mentek a vízpartra, a sötétbe és ábrándozva lesték meg az öreg hold ezüst játékát a csacska habokkal. A vendéglőből messziről, mint egy nagy fekete itatóson keresztül, úgy szűrődött az éjtszakán át a zene.

A vendéglői terraszkörül egy sötét, sápadt ember takaródzott bele a fák árnyékába és addig-addig mesterkedett, amíg meg tudta fogni az egyik pincért.

— Halló ! Kérem szóljon Turcsányi szerkesztő úrnak, hogy valaki várja. Ott leszek a pezsgős sátonnál.

Azután osztonva a pezsgős pavillonhoz ment és annak a háta mögött egy sötét padon helyet foglalt.

A pincér szólt Turcsányinak. Turcsányi felkelt és lassan, elgondolkozva lépett ki a vendéglőből. Senki se, még Ilona se vette észre a távozását, mert mindenki nagyszerűen mulatott. A pavillon felé ment és körülnézett. Senkit se látott. Már-már vissza akart menni a vendéglőbe, amikor hangot hallott :

— Ide jöjjön, szerkesztő úr, a pavillon mögé, a padra. Itt sötét van, senki se látja.

Turcsányi odament. Megismerte Lakatost. Eszébe jutott a fogadása, amit az alispánnak tett. Szeretett volna Lakatossal beszélni, de nem szeghette meg a szavát. Hirtelen szólt:

— Bocsánat. Nem tudtam, hogy ön hivat. Nem maradhatok. Dolgom van.

Lakatos nem ezt a hangot várta. Érdesen érte a válasz.

— Nos? Talán megalkudott és nem szabad velem érintkeznie?

Turcsányit bosszantotta a hang, meg az is, hogy Lakatos így fején találja a szöveget.

— Nem alkudtam meg, de egyelőre, sajnos, nem érintkezhetek önnel.

— Ja úgy! Értem! Akkor bocsánatot kérek a zavarásért. Csak figyelmeztetni akartam, hogy legyen résen. Nagyon szép idő van. Sok pezsgő fogyott. Az éjtszaka langyos és szerelemfakasztó. Legyen állandóan a menyasszonya mellett és ne igyék, hogy józan maradjon. Ilyenkor veszedelmes a Fiú.

Turcsányi érezte, hogy a feje egészen tiszta az italtól. Bent a vendéglőben már rossz kedve volt és nem ivott. Indulatos lett. Mit ad neki ez az ember olyan tanácsokat, amiket már ő úgyszólván tud?

— Köszönöm. Magam is tudom, hogy mit csináljak.

És szó nélkül elfordult. Háborgó, nyugtalan lélekkel sietett a vendéglő felé. Még sötétben volt, még eltakarta őt az árnyék a fény elől, amikor a vendéglő hátsó, alig látszó ajtaja kinyílt és Ilona lépett ki rajta. Követte a Fiú.

Turcsányiban megremegett minden. A pavillon mögül a sötét padról Lakatos aggódva, részvétellel nézte a jelenetet.

Ilona szólalt meg.

— Igazán, milyen kellemes itt. Ott benn olyan fülledt, olyan nehéz a levegő és az ital is nagyon a fejembe ment. Már alig birtam.

— Ugye mondtam — suttogta a Fiú. — Láttam magán, hogy szenved, azért ajánlottam ezt a sétát. Ugye, igazam volt?

— Már is jobban érzem magam. Mindenki elhagyott. Erzsike sincs velem, Balog se. Miklós is eltűnt egyszerre. Hol lehet Miklós? — kérdezte tétován.

— Biztosan únta magát és sétálni ment ő is.

— Mért nem hívott akkor engem is?

— Biztosan egyedül akart maradni.

— Báró! Maga vádol!

— Nem, Ilonka. Senkit sem vádlok. De ha nem úgy lenne, akkor szólnia kellett volna.

Nagyot sóhajtott a lány:

— Igaz.

A báró egy kicsit megtántorodott. Látszott rajta a sok ital. Melegen karolt bele a lány izzó karjába.

— Jöjjön. Járjunk egy kicsit.

— Menjünk a pavillon felé — szolt a lány.

Lassan, mint a szerelmesek, úgy mentek a lugas felé. Ilona szomorú volt. Nem értette, mért hagyta őt itt Miklós. Izzott a teste a sok italtól, a mámoros, forró éjszakától és mindenki magára hagyja, egyedül hagyja ezzel az emberrel ott, a mulató társaság kellős közepén. Sírni szeretett volna nagy elhagyatottságában. Ez a bolond báró teletömte a fülét szerelmes szavakkal, sóhajokkal, megborzongott tőlük az egész teste és idegesen gyúrte öntudatlan ujjával a ruháját.

Amikor a pavillonhoz értek, körülnéztek, csüggedten szolt a lány.

— Itt sincs.

— Nem baj, Ilona. Ne törődjék most vele. Nézze, olyan szép az este. Nem érzi, hogy a sok, forró szerelemtől még az árnyék is lobog? Látja az Isten is úgy akarja, hogy egyedül maradjak magával. Szeretem magát, Ilona. Vágyom maga után. Hiába küldtek el, messzire magától. Minden gondolatom, minden porcikám, mindég maga után vágyódott és én nem tudok meglenni maga nélkül.

— Hallgasson, báró! Hallgasson! — tiltakozott a lány.

— Nem hallgatok! Nem engedem el ezt az estét! Kiöntöm a lelkemet, Ilona! Édes! Ha Istent ismer, egy kicsit kedvesebben néz rám.

— Hagyjon, báró! Keressük meg Miklóst! A menyasszonya vagyok!

— Szép kis vőlegény! Itt hagyja a menyasszonyát egyedül egy társaságban. Eh mit! Hagyja azt a firkaszt! Mit törődik folyton vele! Itt vagyok én! Erős vagyok! Fiatal vagyok! És olyan szerelmes, amilyen még soha senki se volt! Ilona, jó dolga lesz. Örökké szeretni fogom! Az egész vagyonom! Mindenem a magáé! Nézzen rám!

— Hagyjon...

A báró beszélt, lángolt. Az éjszaka forró volt és sejtelmes. Csupa titok és csupa varázs. A pezsgőtől jobban lüktetett a vér és átázott a test a rengeteg mámortól. Valahonnan, messziről, egy titkos sarokból enyhén, vágyakozva hintette tele egy szomorú havasi kürt a primitív, havasi emberek szerelmes epekedésével a levegőt. A báró egy elbódult, vakmerő pillanatban magához ölelte a lányt és hirtelen égő, lángoló szájával erőszakos csókot nyomott reszkető szájára. Megsértetten sikoltott fel Ilona. Arca elé kapta kezeit s azt hitte, elsüllyed vele a világ. De még magához sem tért, a sötétből óriási dühvel, döbentő, kegyetlen erővel toppant a báró elé Turcsányi és belemarkolt toroka alatt a ruhájába.

— Gazember!

Ilona rémülten dobta magát Turcsányi mellére.

— Miklós! Miklós! Az Istenért!

Turcsányi nem engedte el a bárót. A sértett szerelmes óriási erejével szorította a ruhát, a Fiú hiába kapálódzott, az ital elvette az erejét, nem tudott szabadulni.

— Miklós! Hagyja el! Eressze el!

De Turcsányi kegyetlenül és görcsbe ájult ujjakkal szorította a

ruhát egyre szorosabbra a nyaka körül, a báró már hápogott és levegő után kapkodott.

Zokogva kiáltott fel a lány:

— Miklós! Megöli!

Turcsányi nem is hallotta. A feldühödött emberek vadságával rázni, tépni kezdte a Fiút. Lakatos nem tudta tovább nézni. Előjött.

— Szerkesztő úr! Eressze el! Megöli!

Turcsányi magához tért. Összerezcent. Rántott még egy utolsót a tehetetlen emberen, aztán undorodva, mint a férget, dobta el magától. Az mint egy darab fa ájultan zuhant végig a füves földön.

Turcsányi magánkívvül volt. Mereven nézett a földre és megdöb-bent fájdalmában azt se tudta, mit csináljon.

Lakatos szólt rá Ilonára:

— Kérem, művésznő, fogja karon és vigye haza.

Ilona ijedten, sietve kapaszkodott bele Turcsányi karjába és vitte, vonszolta maga után, mint eltörött porcellán babáját a kis gyerek.

Az ment csendesen és hallgatagon.

Amikor a báró magához tért és felült, megtapogatva fájó fejét, furcsa és kárörvendően vigyorgó kis alak állott előtte, aki gúnyosan és kihívóan szólt hozzá:

— Hát bizony, báró úr, az egyszer alaposan megjárta. Még így senki se hagyta helyben öméltóságát. Nem baj! Nem mindég sikerül a rablás. Hiába. Látja, ezt az előbb nem kellett volna megtennie. Nem lett volna semmi baj. Dehát a báró úr mindég a tilosba jár. Tudja, hogy majdnem megölték? Tudja, hogy én mentettem meg a szerkesztő megvadult markából? Nos, báró úr! Hogy érzi magát? Jólesik a finom gavallérnak a földön? Vagy nem tud felkelni?

A báró felkelt nehezen fáradtan és nyögve ült le egy padra.

— Lám, lám. Még szenved is. Milyen nagyszerű cikket fog ebből írni Lakatos a TISZÁBAN; Hogy fogják venni azt a TISZÁT. Ebből az egy számból meg fogok élni egy évig.

Most hördült fel a báró.

— Fogja be a száját!

— Az lehet, hogy befogom. De a tollamat nem fogom sarokba dobni. Micsoda szép és elmés cikkekét fogok írni erről az afférről.

A báró megdöb-bent. Most értette csak meg. Ezt nem szabad engednie. Ez az ember tönkretetheti egész életére, ha ezt a dolgot megírja.

— Mondja, Lakatos, mit akar tőlem, pénzt?

— No csak hogy fel tetszett ébredni, méltóságos úr!

— Ne gúnyolódjék! Mit akar?

— Hát jó. Tárgyaljunk a dologról. Azt akarom, hogy ennek az esetnek ne legyen semmiféle folytatása. Se provokálás, se párbaj!

Indulatosan kapta fel fejét a báró.

— Az lehetetlen!

— Akkor mindenki megtudja a párbaj okát. És ezzel nem a szerkesztő fog rosszul járni. A közvélemény egy csapásra ő mellé áll.

— Lakatos! Maga megőrült! Egyáltalán számárság, hogy szóba állók magával.

— A báró úr elmehet! Tessék! Én nem tartóztatom.

— Pénzt adok, amennyit akar!

— Köszönöm, az nekem nem kell!

— Akkor nem tárgyalhatunk! Nekem provokálnom kell a szerkesztőt! Elégtételt kell szereznem!

— Tessék! A cikknek a főispán úr fog legjobban örülni. Boldog lesz, hogy olyan erős és ügyes fia van, akit egy szerkesztő nyilvános helyen úgy rázott félholtra az egyik kezével és úgy hajított félre, mint egy rongyot.

— Hallgasson!

— Hallgatok, ha megígéri báró úr, hogy nem lesz párbaj!

A Fiúnak világosság szakadt az agyára.

— De miért? Kit pártol maga? A szerkesztőt? Talán cimborája?

— Azt veszem pártfogásomba, akit akarok! Az az ember a kis ujjában többet ér a báró úrnál.

— Szóval szövetségesek! Szép kis banda! Mondhatom!

Lakatos gúnyosan hajolt meg.

— Nem tárgyalok tovább, báró úr! Ha lesz párbaj, mindenki megtudja az okát őszintén, nyersen, úgy ahogy történt. Ha nem lesz, az egész dologról nem fog tudni senki semmit. Alászolgája.

Azzal mint egy apró gnóm eltűnt a sötétben.

A Fiú még egy ideig elgondolkozva ült a padon. Dühös, felháborodott lélekkel gondolta végig újra és újra az egészet, azután felkelt, a vendéglő istállójába ment, eloldotta a lovat, felkapott rá és úgy ahogy jött, váratlanul tűnt el az éjszakában.

Turcsányit Ilona hazavitte. Csendesesen, komolyan beszélt vele. Lassan egészen megnyugtatta, de csak külsőleg. Turcsányiban lobogott a harag és teljesen megérett benne az elhatározás. Lázadozó és harcra éhes egyénisége megkapta a lökést. Tántorgó, bizonytalan lelkesedése egyszerre lángra kapott. Tudta már, hogy mit fog csinálni! Megindítja a harcot! Régi álma, régi vágya teljesül! Hála Istennek, nem kell megtagadnia önmagát, nem kell megtagadnia harcos ifjúságát, magára ébredt! Ez az erőszakos csók felrázta fájdalmas tunyaságából, érezte, hogy küzdeni fog, hogy kezébe ragadja újra a célt, amiért idejött és diadalmas erővel forgatja fel az egész igazságtalan zsarnokságot! Jaj a vármegeének!

XII.

Turcsányi másnap egész nap a segédeket várta. Leste, szinte kívánta őket! Nem jöttek. Megtudta, hogy a Fiú visszalovagolt Hosszúfalura. Úgy látszik sok ital volt benne, talán el is felejtette az egész dol-

got! Hiszen akkor azt az ostoba csókot részeg fejjel erőszakolta ki. Talán nem is kell komolyan vennie. Örült annak, hogy erre gondol, mert maga előtt is úgy látszott a dolog, mintha csupán ezért a csókért szakítana a megyével. Pedig ő érezte, hogy ezt a harcot végig kell harcolnia, nem is annyira a lányért, mint önmagáért! Nem! Az a csók nem más, mint egy rugó! Egy lökés! Hisz ő maga akarta ezt a harcot mindég! Nem tűrheti tovább ezt a garázdálkodást! Szörnyűség, ami itt történik! Arcába szökött a vér és elfogta a harcok izgalma! A teste csupa ideg volt. A szeme csupa láng! És a lelke csupa tűzhányó!

Keddre virradó éjtszaka Turcsányi semmit sem aludt. Idegesen, izzadtan hánykolódott ágyában. Másnap este kell elmennie az alispánhoz és meg kell adnia válaszát. Elgondolta, mit fog mondani. Felkelt. Megszövegezte írásban is a lemondását. Amikor így mindennel elkészült, jól érezte magát. Csak azt nem tudta, helyesen teszi-e, hogy Ilonával nem közli elhatározását, holott megígérte neki. Talán mégis szólni kellene a lánynak! Eh! Mindegy! Nem akarja befolyásoltatni magát elhatározásában. Megy a maga útján! Vagy szereti a lány, vagy nem!

Hajnalban elaludt. Nem aludt sokat, mert a rendes időben felkeltették. Aznap a levéltárban nem dolgozott semmit. Elmondta Pekáry bácsinak munkája állását, mi van még hátra a Rákóczi-dokumentumok rendezéséből. Ezt a dolgot itt találja, azt meg ott, úgy hogy a főlevéltárnok csodálkozva kérdezte:

— Mi az, fiam? Elutazol? Hiszen csaknem átadod a hivatalt.

— Nem utazom el, bátyám. De sose lehet tudni, holnapra fölfordulhat az ember.

— Mi az ördög lelt, öcsém, beszélj hát?

— Semmi. Igazán semmi.

De aztán mégis csak úgy beszélt és úgy tett-vett, mintha búcsúzna mindentől. Délben, amikor hazamentek, melegen, hálásan szorította meg Pekáry bácsi kezét. Sohase szokta máskor.

— Isten veled, bátyám. Köszönöm a jószágodat. Meg fogom írni azt a gárdista históriát. Meglátod! Hallasz még róla!

Azzal körülnézett az írásokkal zsúfolt polcokon és kiment. Az öreg levéltárnok megdöbbenve nézett utána.

— Hát ebbe mi ütött bele? Mit érez ez az ember?

(Folytatása következik.)

Büky György.

Értekezések. *Eckhardt Sándor* a magyar krónikások monda-elbeszélésének egy-két eddig homályos pontjából kiindulva oly eredményekhez jutott, amelyek nem csupán a krónikák értelmezéséhez adnak új szempontokat, hanem a magyar művelődés történetét is igen jellemző vonásokkal gazdagítják. A «*Minerva*» és a «*Századok*» hasábjain, majd önállóan is megjelent két hosszabb tanulmánya, «*Sicambria*» és «*A pannóniai hún történet keletkezése*» címen, egy-egy ötletben mintegy nyelén fog meg egész kérdés-komplexumokat és a középkori irodalom francia-olasz termékei között széleskörű tájékozottsággal fed fel számunkra nagyrészt új összefüggéseket. Legszerencsésebb módszerében azonban az, hogy biztos és egységes itélettel látja mindig a középkor írói műveinek geneziséjét, íróit és művet együtt, teremtés és keletkezés közben és ez az egységes itélet ad előtte eleven jelentőséget egy-egy újabb adatnak, kifejezésnek, amelynek értelméhez eddig nem tudtunk a kellő oldalon közeledni.

Sicambria a Kézai-krónika szerint nagy hún-magyar győzelem színhelye volt, majd Attila székhelye, Buda városa. Már mások is rámutattak ez elnevezés összefüggésére a franciák trójai eredetének mondájával. A latin költészet a sicamber nevet a frank név egyik változatának használta, a francia vándorlás mondájának megteremtői pedig, magyaránzi akarván ez elnevezést, egy külön sicamber-korszakot vettek fel a frank őstörténetben. Eckhardt alapos vizsgálat alá veszi a középkori földrajzi fogalmakat, amelyek a frank vándorlással kapcsolatban szerepelnek és kimutatja, hogy e fogalmak ismétlődő változásai mint hozták végül is a frankok egyik mondi megtelepedésének helyét a mai Magyarország területére, majd kimutatja azt is, mint állandósul e felfogás a VII. század francia krónikáitól kiindulva az egész középkoron át. A francia tudós irodalomban és költészetben kétségbe nem vont történeti hitté vált az, hogy hazánk területe volt a franciák egyik őshazája. A ma-

gyar krónikás tehát nem tudákos szé- szélyből tette Magyarorszá- g közepére Sicambria városát; Kézai bizonyára tudott a francia hagyományról. Az Anonymus krónikája még nem szólt erről s ebből arra következtethetni, hogy a XII—XIII. század fordulójának francia egyházi telepítései hozták a mondát hozzánk és Acquincumnak akkor még nagyszerű romjaihoz fűzték Sicambria nevét. Nálunk sem maradt aztán csupán tudós hagyomány e hit, hanem átment a nép szájára is, mint azt a német Schambry, vagy Verancsics Skanboria elnevezése mutatja.

Színes vonás az, amit így a középkori Magyarországnak az európai közfelfogásban való helyzetéről nyerünk; a francia papok, kik hozzánk jöttek, úgy érezhették, régi hazájukat látogatják meg. Ismét egy vonás, amely hozzájárul annak bizonyításához, hogy a középkori Magyarország nem feküdt oly elszigetelten és idegenül az európai kultúrközösség szélén, mint azt sokáig hittük.

Második értekezésében Kézai műveltségének már régebben is megállapított olaszos jegyeiből indul ki Eckhardt. Velencei összefüggéseket sejt és csakugyan ki is mutatja, hogy Kézai művét már pár évtizeddel készülte után erősen felhasználta egy velencei krónikás, Paulinus Minorita; az ő nyomán vette át Dandolo András műve is Kézai adatait.

Mindez megerősítette a velencei összeköttetés feltevését és e nyomon tovább haladva sikerül a szerzőnek kimutatni azt is, hogy Kézai előadása feltűnően magában foglalja a velencei őstörténet tipikus elemeit; úgy hogy Eckhardt végül azt is megkísérelheti hozzávetőleg meghatározni, hogy melyik velencei krónikást használhatta Kézai forrásul.

Egy-két további szerencsés megoldott név és vonatkozás még eleve nebbé teszi előttünk Kézai írói és világot látott egyéniségét. A szerző nem áll meg soha a tudákos irodalmi kölcsönzések elméleténél; a középkori írók előtte utaznak, látnak és a látottak után alkalmazzák, alakítják irodalmi ismereteiket. Érdekes például, miként

teszi valószínűvé Eckhardt azt, hogy Kézai személyes franciaországi utazása és ismeretei alapján teszi a katalauni ütközet helyét egy Belvider nevű hely tájékára. Az objektumok, romok, természeti alakulatok minden időkből erős mondanépszerű hatású állandóan figyelembe veszi és nyomatékosan hangsúlyozza. A légből kapott kombinációk vagy kellő ok nélküli adatkirások helyett személyes tapasztalatokat, magyarak és nyugatiak kölcsönös érintkezését veszi fel magyarázatainak alapjául, közel hozván és megelevenítvén ezzel előttünk a krónikások munkáját és a korszak művelt világának sokszoros összeköttetéseit.

Hosszabb tanulmány jelent meg *Mályusz Elemér* tollából, német nyelven, a nagytekintélyű *«Vierteljahrsschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte»* hasábjain, a magyar polgárság történetéről (*Geschichte des Bürgertums in Ungarn*). Mint a szerző minden műve, e vázlatos tanulmány is szinte forradalmi módon forgat fel nálunk tunyán megállapodott téves történelmi felfogásokat. Élesen tisztázott fogalmak, határozottan végrehajtott célkitűzés mindig meghozzák a maguk eredményét; a történetíró felkészültsége egyenlő rangú szerepet visz az anyaggal, amely-lyel dolgozik.

A polgárság története Mályusznál nem a városok külső története; ő valóban a magyar középosztály szerepét keresi a múltban. Kifejti, hogy a középkori magyar város nem jelentette még a polgárok együttesét. Középkori uralkodóink sokat emlegetett városalapító politikája nem jelentette a polgári osztály pártolását. A középkor végén nyolcszáz helységünk viselte a város nevet; a nagy Németországban sem volt ezer városnál több ugyanekkor. Királyaink pénzsűkében bőven adományozták a városok kiváltságait a községeknek, melyek fizetni tudtak azért, hogy a nemesi felsőbbség alól szabaduljanak. E városokban aztán csak igen jelentéktelen volt az iparral és kereskedelemmel foglalkozó polgári osztály. A XV. század végén fel is zúdult a nemesség az ilyen kiváltságok ellen és korlátozta is azokat, aminek ellenhatása viszont abban mutatkozott, hogy az úgynevezett városok lakossága jelentékeny szerepet vállalt Dózsa földesúr-ellenes lázadásában.

Mindazonáltal már a XV. század végétől lehet szólni nálunk külön városi rendről is, amelyet még Verbóczy is

kénytelen volt elismerni. Voltak már igazi városaink is, különösen azok, amelyek árumegállítási jogot szereztek, tehát közvetítő kereskedelmük fellendülhetett. De az ilyen város sem volt még túlynyomóan polgári közösség. Egy-egy város külön teljes gazdasági egység volt, földműveléssel, szőlőtermeléssel; rideg elzárkózottsággal kifelé. Csak idők multával közeledett egymáshoz a városok egy-egy csoportja és a polgári osztály öntudata inkább csak a XVIII. század felvilágosodásának hatása alatt alakult ki. Hiszen az egyes városok lakosságából még a XIX. században is igen kevés a polgárjoggal bíró elem. 1848-ban Szegednek 50.000 lakója közül csupán 1500 a polgár. És ezek között is csak egy kisebb, hagyományos jogú csoportnak van szava a város ügyeiben és e kicsiny csoport is önmaga s nem az egész polgárság választása útján egészíti ki mindig önmagát.

Érdekes és a legújabb magyar társadalmi viszonyokra is világot vető módon fejt ki a szerző a török hódítás hatását polgárságunk történetére. A török idők előtt igazi városaink csaknem kivétel nélkül németek voltak. A török elől azonban nagyszámú birtokos nemesség költözött a városokba. Itt tekintélyük volt, a város oligarchikus szervezetében csakhamar szerephez jutottak, az addigi vezető elem büszke volt, ha egybeolvadhatott velük. Így történt, hogy már a XVIII. század végén a legtöbb városban a magyar volt a vezető elem, bár a lakosság többsége német. A függetlenségi harcokban ezért állott a város többnyire a nemzeti élők mellé. És ez az oka, hogy 1848 után oly bámulatos gyorsasággal magyárosodott meg minden városunk.

A nemesség beözönlése azonban ki is pusztította a városokból az igazi városi szellemet, az ipar és kereskedés megbecsülését. A németek is a nemesség úri életformáit szerették felvenni; elpolgáriatlanodott kevés polgárságunk is. A zsidóság az emancipáció után nem talált itt már ellenállásra, komoly versenytársra és a legújabb kor pénzarisztokráciájába alig került már egy-egy régi polgári család; a régi osztály elszegényedett, hivatalokba húzódtott.

Mályusz tanulmánya egyelőre még csak történeti keresztmetszet, problémák kijelölése; de biztos kézzel mindig elevenéhez nyúl a kérdésnek, amely a modern magyar társadalomnak is oly fájdalmas kérdése maradt.

Hajnal István.

Tamási Áron: Szűzmáriás királyfi.
Erdélyi Szépművés Céh. Kolozsvár, 1926. Két kötet. Tamási Áron 1925-ben megjelent Lélekindulás című kötetére, akik olvastuk, mindnyájan fölfülettünk. Szakadatlan poétai hév fröcskölte szét e novellák üde tékozlását, virágos jókedv buzgott a cifraságában is stílusos beszéd mögött, az elbeszélés édes irrealitása mint észrevétlen suhogású madár röpült tárgyról-tárgyra; a mesék bája, a líra ihletőmlése úgy oldódott szét e novellákban, hogy csak annál novellábbak lettek. Tamási megtette azt, amin a nagy írók kezdik: újra fogalmazta a műfaját. A kötetben volt néhány feltűnően gyengébb, utánzatnak ható novella, a kereszténység alatt rejtőzködő pogányság s a kenyér-adó föld koppanykodó és öregistenkedő stereotípiáival; kifogásolható volt a túlzott provincializmus is, de a rossz novellák egytől-egyik korábbi dátumot hordtak s volt a kötetben néhány olyan darab, amely, úgy látszott, kivezet a szélely katlan lezártságából (pl. Ecet) s mi ezt a kiszabadulást nem is tartottuk oly sürgősnek, hisz sok világ-irodalmi név zsufolta föl a vidék-költészet konkrét színein költőpalet-táját s csak később fordult az egyetem-es érdeklődés felé. Mi Tamásinak e kötetben évszámokkal jelölt novellák szem-betűnő gyors tehetésbontása után nagy írójövőt jósoltunk. Nem hihet-tük, hogy ennyi nagy kvalitás ennyire biztos ömlése csak a szellem pillanatnyi kedvező konstellációját jelentse. E kö-tet mögül művészfény és biztos kritika sugárzott s a tehetségnek és önfegyelemnek ez az egyensúlya volt az, amire jó prognózisunkat alapítottuk.

Regényét, a *Szűzmáriás királyfit* türelmetlenül vártuk. Kíváncsiak vol-tunk miféle regény fakad ki ebből a tipikusan novellista tehetségből. A Tamási-novella egy szorosan határolt esetet oldott szét a mithikus «mindig-mindent-érezek» zenekarán. A zenekar s nem az eset volt a fontos. A hang-szerelés és az olvasó közt elolvadt az irodalmilag lefülelhető téma. Egy diadalmas elem csapott beléd: a szóvá vált lélek. Lehet-e így regényt írni? A regény közelebb áll a tanulmányhoz, mint a novellához. A regény az élet kritikája s a kritikára támaszkodó élet-konceptió. A regényt nem szabad elköl-tősfíteni. Az eposzregény minden ha-mis műfaj közt a leghamisabb, néhány nagyragyogású kísérlet sokunkat meg-

tévesztett, de nyilvánvaló hogy az igazán gazdag regény görcsösen tapad a prózához; ez a prózavolta az, amiben részletes bírálat, millió vonás és millió apróságon át szuggerált meggyőződés lehet. A regényírás redukálhatatlan eleme mindig is a pszichológia marad. A Tamási-novellákban azonban a pszichológia époly zavaró ráadás lett volna, mint a népmesében a királyfi freudi megbirizsgálása.

A regény megjött s bátran mondhat-juk, hogy a *Szűzmáriás királyfi* mű-fajlag a legelhibázottabb íráskor egyike. Témája: Csorja Bódi félbenmaradt székeley diák gazdag testével együtt érleli meg nagy metafizikai nyugalanságát. Mint zsufolt amazonmenti erdők illata a holdnak, úgy csap az élete az életén túli felé. Szűz Mária holdkőrosa lesz, szűzmáriás királyfi. A Mária-misztérium örvényiben fagy és fortyan, zabolátlanságok és nagy rajongások viharjátéka a lelke. Égi szerelem a mű-vészet és földi szerelem két ágában hajt tovább fölfelé. Az összetört falu-beli Mária-kép helyébe egy csodálatos új képet fest, amelyet a falu népe a pap akarata ellenére is bevisz a templom-bába s a Szűz földi mását is megtalálja kicsiny Júliában, a mellette fölött túlvilágillatú édes leánykában. A misztériumban átlényegült életét gyermek-kori ellenfelének, a féltékeny Gálffy Vincének a golyója törí el, úgy bukik le, mint egy csillagok felé repülő lelőtt madár, lentről visszarántva, de csillag-fényétől átítatva.

Ezt a témát meg lehet írni szimbo-likus sugárzású mesének s meg lehet írni lélekrejtélyt bogozó regénynek. Tamási meseregényt írt belőle. A mesét túlaprózta, elkicsinyeskedte, a regényt nem fejtette ki, vázlatban hagyta. A mese kijelentésszerű valószínűlensége s a regény részletekkel indokolt valószínűsége közt bizonytalan szférák-ban lebeg ez a könyv. Bódi szereleme egész váratlanul bukkán föl a regény derekán, a lélekrajz folyton alá-alá-bukik a túltengő részletek közt. A regény apró epizódjai, gyöngysorrrá fű-zött novellácskái hurkolják el ezt a szegény Szűzmáriás királyfit, aki bizony elég gyámoltalanul lézeng a tulajdon regényében. Ezek az epizódok elbeszél-léssé kerekítve talán mind megállná-nak, itt egymást gyilkolják, az ember kínosan hámozza ki belőlük a mesét, semmiféle meggyőző koncepciót nem szuggerálnak. Minden kép és minden szó az egész íróvására él: jellemző,

hogy a regény befejező részének sincs szoros kapcsolata az egészszel. Bódi elégeti a bátyja holttestét, ezért börtönbe kerül, a börtönből kiszabadul s megmentője, a féltékeny Vince lövi le. Mi köze ennek a börtönbonyodalomnak a királyfi szűzmáriás voltához.

Sajnos, a regény hullámai Tamási más fogyatkozásait is kivetették. Ez a meseköltő, akinek az alakjai csak a mindenséggel félig összetapadtan éltek és lélegeztek, a regény alakteremtő igénye elé gyenge, sztereotipnek ható hábakat állít, akiknek ugyan csak kell bizonykodniok, hogy embervoltukat elhíthessék. A Tamási-novella hősei — regénybe átlpántálva — János vitéz egy anilingyár munkászubbonyában. Ami hat oldalon elég egy ember illúziójához, háromszáz oldalon bántón kevés lehet. Tamási tehetsége szerint egyéniség-ellenes író, nála az ember mint a világ egy szívdobbanása, imára kulcsolt keze vagy fölemelt ujjá él. A regényben minden ember egy világ. Aki nem hiszi, hogy az egy ember magában is van olyan érdekes, mint az emberiség s az egy fa, mint a teremtés, az alkatánál fogva nem regényíró.

Ami jó a Tamási regényében, azt semmi esetre sem a regény vitális elemeiben adja. Költővoltát persze nem tagadhatta le. Tárgkülöfjü képei újra és újra elkapnak. Hemzseg az ilyesmi: Villámolt, mintha háborodott csillag szaladna keresztül-kasul. Olyan volt ez a bosszús ősi reggel, mint egy bozontos, morgó kutya, amelyik csatát veszített az éjjel s most saját mérgétől setétül a szőre. Szakadatlanul buzog belőle az ilyesféle kiszólás: boszorkány volt, a puskagolyót is visszapökte. A harangozót így írja le: «Dávid szamarának nevezte Gálfi Zsiga. Kérges lelkével csúfolhatta azonban bátran, mert mégis ő volt az, aki negyven esztendőn keresztül saját két lábával verte ki az utat, amelyen a templomba járt más pöffeszkedő ember. S azonkívül ő kente finom degenyekkel a haranglábakat s a nagy ütők forgóját. Ő verte le a pókházakat a szentek feje fölül, a beszorult madarakat is ő fogdosta össze. Harangozott, virágokat hordott az oltárok kalapjába. Isten szent nevével felkeltette a papot, a latinul tanuló egereket megétette, a baglyoknak setétséget csinált, az örökfényt középre usztatta az olajon, ostyát süttött és szükségből visszaduruzsolt a miséző papnak, felkűldötte a fényt a gyertyák tetejébe és kalapemeléssel

hajnalonkint megkérdezte éjjeli nyugodalma felől a tornyot». A könyv zenei megoldása hibátlan, mondatai verssoroknak hatnak, hullámszerű új s mégis egyensúlyozott. Mégis a megírásban is sok olyan hiba van, ami a novellákban nem volt meg. Modoros. Mintha túl akarta volna hangsúlyozni feldicséret erejéit, a népszólásból többet szítpant föl, mint amennyi a nyelv saját ízéhez kell; elbeszélő multja oly gyakori, hogy bánt már; a saját mondatait fölösen is aláhúzza; olyan komolykodva biggyeszti oda egy-egy kijelentését, mintha most bukkant volna rá az új Newton törvényére, innét a sok új bekezdés is. Szójátékos dialógusai sokszor erőltetettek, a stílus ismétlések stilizáltsága, a költeményszerű betétek csak még jobban megbontják az elbeszélést azt a zavartalan és fölényes hullámszerűsét, amely a novellák egyik legnagyobb ereje volt.

Nem akarjuk a regény hibáit szépíteni. Tamási van olyan erős és elrendelt tehetség, hogy nem mond le a harmadik és tizedik ugrásról csak azért, mert egyszer leverte a lécet. Sajnos, ez alkalommal a léc olyan csörömpöléssel zuhant le, hogy az a legelszántabb író is kiundoríthatná a tollforgató céhből. Szabó Dezső Tamási Áront szemelte ki rá, hogy saját epigonjait s kicsit talán a maga megtagadott multját is eltángálja benne. Az Előőrben Sületlenség címen megjelent kritikája minden kvalitást megtagad a bölcsködő góbétól, a Szűzmáriás királyfi bárgyúság és szélhámoság, könyv, amelyet tüzzel-vassal irtani kell. A kritika lélektani indoka ez: Szabó Dezső, mint egy fölemészített erdőrésszel végzett erdőgés, új művészi orientáció előtt áll. Mielőtt új tárnáiba ereszkedne, belekacag a kiürített régiekbe. Itt van ez a szegény Tamási Áron, állítsuk be őt úgy, mint megunt szavaink visszhangját s már ki is kacagtuk ezeket a szavakat, legalább is behozonyítottuk, mennyire más, ha bizonyos szavakat mi mondunk, mintha egy Tamási Áron.

A hiba ott van, hogy Tamási könyvére sok mindent rá lehet fogni, de hogy a Csodálatos élet utánzata vagy épen boórbálinti bölénytragédia lenne, alig. Lehet, hogy nem tudok olvasni, de Szabó Dezső még a témát is egész hamisan interpretálja, a mellékes dolgokat húzza alá, csakhogy Tamásit a maga epigonjává törje. Ezzel szemben, ami ereje van a regénynek, az saját-

tosan Tamási-erény, legföljebb a hézag-töltő frázisokban ismerhetett Szabó Dezső a maga kitekert mondasaira. Ha egy íróat olvasok, valamiféle redukálhatatlan érzésem marad, olyan ez, mint zenében a hangszerek felhangzó komponense. Tamási és Szabó Dezső közt semmiféle felhang-rokonság sincs. Virágos fafaragás, félrecsapott bokrétás kalap, cifra buzgású beszéd; ez a Tamási-csir, Szabó Dezső nyilvánvalón nem inspirálhatta ezt. A kritika kifogásainak egy része különben igaz és jogos, semmi esetre sem jogos azonban az érvelés módja s az írás indulata. Az Előőrben megjelent cikk érvelése nagyon sokban hasonlít szokhoz a Nyugatban megjelent cikkekéhez, amelyek a Segítséggel és a Tenger és temetővel foglalkoztak. Csodálatos, hogy Szabó Dezső, akit annyiszor tépáztak meg elég komiszul hasonló, nemcsak a művész, de a művészet lényege iránt is illojális modorban, ugyanilyen fegyverekkel fordul egy fiatal, pályája kezdetén álló *tehetség* ellen. Mert amennyire bizonyos, hogy a Szűzmáriás királyfi elhibázott írás, olyan bizonyos, hogy az írója tehetséges ember. Az orvostudomány ismer olyan dagánatokat, amelyekben összezilálva, egymással elkeverve egy egész test minden szövete ott tolong: hám az ideg, fog a mirigy mellett; egy elrontott iker-testvér kuszálódott össze ezekben a dagánatokban. Mondjuk, hogy a Szűzmáriás királyfi ilyen teratoma. Szerencsésebb ihletömlés mellett műredek is lehetett volna. Nem az elemekben, hanem a fogantatás percében volt a hiba. A tehetség garanciája nem a mű, hanem a műben ugrásra feszült izmok frissége. Nagy író fiatalkori oeuvrejében ezért hordják olykor ugyanazt az évszámot a legcsodálatosabb és a leg-tökéletlenebb írások. Tamásiban az Előőr hohércikke ezt a garanciát tagadta le. Ismerve Szabó Dezső népszerűségét, egy egész nemzedék vakult meg e cikken át Tamási szépségei iránt. Mi mit szóljunk? Összeszorítani a fogat és újra ugrani, Tamási Áron. Az embert időnként szíven rúgják, de ha nem áll meg a szívünk, egy pillanat mulva csak annál dacosabban fog verni.

Németh László.

Ady a modern individualizmus sódrában. Révaújfalvi Fodor Árpád Jánosnak ily című, nagy gondnal és élénk, néha egy kissé fárasztó patakzású stílussal megírt füzete a már-már félel-

metesen megduzzadó Ady-irodalom leg-sajátóságosabb termékei közé tartozik. Írója szerint az eddigi Ady-könyvek szerzői igen nagy százalékban maguk is individualisták voltak s ezért Ady költészetét csak szubjektív módon értékelhették. Fodor objektív értékelésre törekszik, Ady művészetét az örök értékek alapján akarja mérlegelni és bírálni, amaz örök értékek alapján, melyek az arisztotelikus-tomisztikus bölcséletben vannak lefektetve; ezt a bölcséletet — úgymond — a gondolkodás újabb eredményei nem döntötték meg, hanem gazdagították.

Ez igaz, de mindebből még épen nem következik, hogy e «philosophia perennis» oly egyetemes kulcs, mely egy művész-lélek komplexumának valamennyi zárjához talál. Fodor annak véli, de dolgozatával nem bírja bizonyítani is. Keresztény miszticizmusból, meg modern miszticizmusból olyan két ellenséges szellemet csinál, minő Ormuzd és Ahrimán óta egymással még szembe nem került. Való, hogy amannak szociális kitárulása s emennek önkultusza s ösztön-dédelgetése: «két ellensarki vég». Való az is, hogy az utolsó századfordulónak minden objektívét megvető, sivár szkepszise és végzet-hite egy korszak súlyos betegségének félreismerhetetlen tünete. Való az is, hogy Ady ennek a kornak testben-lélekben fertőzőttje. Csak az nem való, hogy mindezt megállapítva, művészetének értéke igazságosan mérlegelhető és bírálható. Így illetéktelen bíróság elé állítjuk, mely a kérdés egész bonyolult anyaga iránt bensőbb érdeklődést voltaképp nem is érez, minthogy marasztaló ítélete már a tárgyalás megnyitása előtt meg van szövegezve.

Fodor fejtegetéseiből az a felfogás tükröződik, hogy Ady előtt művészi indulásakor két ajtó állt, az egyiken a régibb, hívőbb korok szociális lelkületű nagyjainak társaságába juthatót volna, a másikon korának fertőjébe jutott. «A baj ott kezdődött — írja —, hogy ráhangolódott az individuális kor-szellem befogadására.» Nos, Fodor gondolatmenetében «a baj ott kezdődik», hogy ezt merev kárhozzatással elintézhetőnek véli. A maga korának szelleméből semmiféle művész — még ha a legkorszerűtlenebbek közül való is — ki nem szakítható; végül is minden művészi megnyilatkozás ama bizonyos «korszellem»-nek színezője, részben befogadója, részben továbbalakítója, de minden körülmények kö-

zött: egyik eleme. A költő bele van ágyazva korába, azt érzi minden porci-kájában, küzdhet — ő, nagyon! — sőt lázadozhat ellene, de küzdelmében akkor is egyre érezzünk kell, hogy mindig, ami ellen harcol: benne magában van. Ez a küzdelem Adyban elkeseredettebb, mint bárki másban. Fodor maga is tud felőle, de a költőtől könyörtelenül számonkéri, hogy harcát miért nem harcolta meg győzedelmesen. Így nemcsak költőt nem lehet megszámoltatni, de még embert sem, ha rajta nem valami «in vacuo» fogalmat, hanem nagyon is szövevényes valóságot értünk. Ady meg épen embernek is, művésznek is (hiszen benne ez a kettő iziglen egy) a legszövevényesebbek közül való.

Fodor azt mondja előszava záradékában, hogy értekezését Prohászka Ottokárnak kívánta volna ajánlani. Prohászka — ha a dolgozatot elolvashatja vala — bizonyára szeretettel fordult volna a buzgó tanítvány felé, ki itt fejtegetéseivel rendre mintegy hűségnyilatkozatokat tesz olyan elvek mellett, melyeket maga is értelmében és szívében hordozott. Hanem e hűségnyilatkozatokkal azért Adyknak sem emberi, sem művészi természetét felderítettnek s «abszolút igazságok» mértékével pontosan megmértnek nem tekintette volna. Prohászka kiválóképp «militans» szellem volt, merészen szembefordult minden csüggedő, az élet célja felől kétségbe eső, a kétely hitén lévő géniusszal, lett légyen az bár a Madách Imréé. Nem szerette Adyt sem, hisz benne meg kellett éreznie legkeményebb s szinte legszemélyesebb eszmei ellenfelének, Nietzschek nyomait: disiecti membra poetae. Hanem azért sem Madáchcsal, sem Nietzschevel, sem Adyval eszébe nem jutott volna olyan talajt láb alól kirúgó harcot folytatni, aminőt Fodor folytat. Ha harcba szállt: a meglévővel szállt szembe s a maga lelkeségétől idegen szellemeken nem azt követelte, amivé lenniök kellett — volna. Szavukat, diszharmonikus lelküknek alkotásokba kivételül év evangéliumul el nem fogadta, de el művészi valóságul és értékül.

Fodor arról a hajszálfinom megkülönböztetésről, mely ebben rejlik, úgy látszik, nem vesz tudomást. S arról sem, hogy annak az Adyknak, ki az ő logikai követelményeinek megfelelően, «abszolút igazságok» árnyékában, dekadens kora és köre ellenére nyilat-

kozott volna meg: semmi köze sem volna azval az Adyval, kit ez a név ránk nézve jelent. Akkor egész, izgató, megannyi gyökérszálával megannyi más ponton megfogóó egyéniség-komplexuma a mai módon elibénk sem kerülne. Művészetünkben hiányoznék egy Ady Endre nevével pontosan körülhatárolt, semmi hozzáadást vagy levonást nem tűrő jelenség-fogalom, melynek tisztázásához íme — ha ezúttal nem is célhoz vezető utat választva — Fodor Árpád János is egész kis könyvvel kívánt hozzájárulni.

Rédey Tivadar.

A magyar iparművészet története.
A Szent István-Társulat kiadásában Divald Kornél tollából valóban hézagpótló munka jelent meg, melyet régóta vártunk. A magyar iparművészet történetével foglalkozik, amely eddig megíratlan volt. Híre járt ugyan, hogy néhai Radisics Jenő, az iparművészeti múzeum egykori igazgatója elkészült ilyen tárgyú művével, de halála után a kéziratot nem találták meg. Tudományos kutatásunk ezen a téren eddig csak egyes részletkérdések feltárásával foglalkozott, a legbővebben az ötvösséggel, de Ipolyi Arnold, Pulszky Károly, Hampel József, Czobor Béla, Radisics Jenő, Mihalik József működése után mintha megállott volna a munka, csak Divald Kornél búvárkodott tovább szüntelenül. Munkásságának eredménye ez a mindenképen kiváló 264 oldalas könyv, mely valóban úttörő a maga nemében. A honfoglalás korával kezdődik és egészen napjainkig terjed.

Mindenesetre meg lesz az az eredménye, hogy közönségünk némi ismereteket szerez majd magának iparművésztünk fényes multjáról, amelyet a külföld számos vonatkozásában jobban ismer és jobban megbecsül, mint mi magunk. Divald különben pontos revízió alá vette összes műkincseinket, mert ezek sorában nem egy akad, amelyről téves fogalmak és megítélések terjedtek el. Így például nagyon hasznos volt, hogy a magyar szent koronára vonatkozó tudományos kutatás véglegeseznek látszó eredményeit is előadja.

Könyve, igen helyesen, nemcsak a kétségtelenül magyar földön készült iparművészeti emlékekkel foglalkozik, hanem kiterjed ama nagy jelentőségű, külföldi eredetű emlékekre is, melyek hozzánk származtak, belévegyültek éle-

tünkbe és így nyilván nagy hatással voltak mesterembreinkre, iparművészeinkre. Viszont ismerteti az olyan magyar eredetű műveket is, melyek a külföld számára készültek és még ma is ott vannak.

A honfoglalás korának, az árpádházi és vegyesházbeli királyok idejének korszakát, de nagy művészi kultúráról tanuskodó emlékei után bőven foglalkozik a XV—XVI. századbéli sodronyos zománccal és ötvösművességgel, a középkori miseruhákkal és szöttekkel, aztán az agyagművességgel, amely kérdésnek versenyen kívül álló szakértője, aki szakadatlan utazásaival és hangyaszorgalmú gyűjtésével tömérdek veszendőbe indult enémű műkincsünket fedezte fel és mentette meg. Sorra veszi aztán újabbkori ötvösművésztünket, himzéseinket, üvegeinket, fayenceainkat, könyvkötőiparunk remekeit. Végül röviden vázolja legújabbkori iparművészetünk történetét.

Könyvét 56 sikerült ábra díszíti, köztüktől egészoldalas reprodukciók is, melyek egy-egy nagyszerű emléket mutatnak be. Ám nemcsak ezek, nemcsak a gyakran új tudományos megállapítások teszik érdekessé és élvezetessé Divald könyvét, hanem megírásának módja is, amely sohasem száraz és unalmas, hanem mindig színes, eleven és fordulatos. Reméljük, hogy ennek a kitűnő kis műnek nagy sikere lesz, ami nemcsak az író, hanem kiadóinkat is arra fogja ösztökélni, hogy iparművészetünk érdekes történetének nemcsak még részletesebb szövegű, hanem illusztrációkban is még jóval gazdagabb munkát szenteljenek, amelynek megírására ma nálunk Divald Kornélnál senki sem hivatottabb.

Farkas Zoltán.

Szilárd János: «Ha a szerelem meghal...» (A *Stádium Sajtóvállalat kiadása.*) A *Napkelet* olvasói által jól ismert édes-bús történet a költőről, aki égő, fiatal szívvel, teljes és töretlen hittel találkozik a nővel, aki szép és kábitó, de romlott és szerencsétlen, és kettőjük találkozásából csodálatosképpen nem a fiú kerül ki legyőzöttként. Az ifjú költő lágyan simogató, becsületes szerelme közel firkózik az asszony szívéhez, megmutatja neki, hogy nemcsak könnyelműség, csalás és brutális vágy van a világon, hanem őszinte odaadás, tiszta gyengédség is. Az asszony a költő szerelmén át érti meg, hogy milyen haszontalan és céltalan

életet élt eddig és elmenekül a férfi élete elől. A költő pedig csalódottan és bánatosan megy tovább bizonytalan utain. Csak tíz esztendő múlva kerül vissza arra a helyre, ahol első szerelme kivirult, deresedő fejjel, az élettől kissé megtépve, megviselve keresi ifjúságának nyomait. Újból megtalálja az asszonyt, akinek a lelke valamikor ömellette telt meg új tartalommal és új energiákkal, amelyeknek birtokában szépen rendbe tudta hozni megintott életét; mindebből azonban semmi sem jut a költőnek, és míg ő az asszony újjáteremtője volt, ő maga szegényen, csalódottan és keservesen egyedül nem lát maga előtt mást, csak a mindent meggyógyító halált.

Hangulatos, finom és költői munka *Szilárd János* regénye, telve annyi értékkel és annyi tehetséggel, amelyek egy pillanatra elragadtatást, azután pedig elégedetlenséget keltenek a jó szándékú kritikuskban. *Szilárd János* jelentékeny és komoly tehetség, aki többel tartozik saját tehetségének, mint amennyit ebben a könyvben megtesztelte. A pszichológiailag mélyen megalapozott, nagy magyar regény — őszintén megvallhatjuk — még mindig megiratlan. *Szilárd János* talán el tudna jutni odáig, ha képes lenne a teljes, maradéktalan erőfeszítésre. Ebben a regényben nem ezt látni. Vannak itt részek, amelyek egészen közel állnak írójuk szívéhez, amelyeket szívesen és komolyan írt meg. Ilyen az, amely az ifjú költő tiszta és odaadó szerelméről szól; összesen hatvan-nyolcvan oldal a kétszáznegyven közül. Ezek a lapok tökéletes hangulatot adnak és néhány, egy pár vonással, de mesteri biztonsággal megrajzolt figurát. A továbbiakban azután olyan dolgok jönnek, amelyekkel az író észrevehetően kevésbé szívesen foglalkozik. Itt már valamennyivel elmarad attól a művészi nivótól, amelyet az előbbi rész képvisel. Ezeken a helyeken már itt-ott türelmetlenkedik, unatkozik, a részleteket elnagyolja. A fiú csalódásának, egész tragédiájának hangulata, de pszichológiai igazsága sem válik olyan közvetlenné, mint szerelmének tiszta-sága és bensősége. Az akaraterő hiánya nem engedi ezt a regényt megmaradni azon a nivón, amelyre kezdetben bejutott.

A «Ha a szerelem meghal...» minden sorában művészember írása, olyan igaz és közvetlen poézissal telve, amelyet lehetetlen meghatottság, a könny

hangulatával való szoros együttérzés nélkül olvasni. Ez a regény minden értelmese olvasójának kedves és meghitt emléke lesz. Mindazonáltal kétségtelen az is, hogy nem egyetlenes értékű alkotás és nem tetőfoka annak, amit Szilárd Jánostól várhatunk. Erre a tetőfokra törekedni, azért teljes szívvel-lélekkel küzdeni Szilárd Jánosnak kötelessége nemcsak önmagával, hanem a magyar irodalommal szemben is. Tehetsége olyan komoly érték, amelynek teljes kibontakozásától irodalmunk még sokat várhat.

Thury Lajos.

José Ortega y Gasset. A spanyol irodalom lassankint újból méltó lesz Európa figyelmére. Az újabb generáció nem nyugszik bele a provincializmusba, a szellemi áramlatok margóján szerényen meghúzódásba, mint nagyapái és mosolygó apáinak nagy idegentiszteletén és utánzókedvén is; önálló mondanivalói vannak, saját egyéniségén keresztül és nemzeti korlátai között akar európaivá válni. Modern, öntudatos, büszke; két világérezben van szükség munkásságára. Délamerikában kulturát mentő buzgalommal vet gátat az átlagamerikai izlés pusztításainak, Európában közvetíteni próbál a német és francia szellem örök harcában. Kitűnően tájékozott mindenről, ami francia irodalomban, német szellemtörténetben, a háború utáni kultúra e két legelenevőbb területén történik, de tájékozottsága a válogatóság és ítéltől. Latin hagyományait nem fogalmazza meg oly mereven, mint a franciák, romantikus temperamentumát nem engedi oly szabadjára, mint a németek. Nagyratörő és nagyravágyó generáció. A *Gaceta Literaria*, a spanyol *Nouvelles Littéraires* önérettel vallja alcímében: *ibérica, americana, internacional*. A *Revista di Occidente* szerkesztőjének, Ortega-nak erőteljes irányításával rövid idő alatt oly jelentőssé vált revü, szót kér az európai közvélemény irányításában. Érdekes és sokatmondó körülmény, hogy a vezető egyéniségek elméleti emberek, mint Eugenio d'Ors, vagy José Ortega y Gasset, aki a madridi egyetemen a metafizika professzora.

Ortega számos essay-kötete közül az *«El Tema de nuestro tiempo»* nemrég jelent meg német fordításban *«Die Aufgabe unserer Zeit»* címen Ernst Robert Curtius rendkívül méltányoló előszavával. Ortega szerint a nemzedékek különbsége leglényegesebb a

történeti változásokban, a múlt század forradalmárjában és reakcionáriusában több a közös vonás, mint bármelyikükben és egy mai emberben. A nemzedék a hajlandóságoknak, rokon- és ellenszenveknek, érzéköpességnek mindig egy bizonyos és vele megszűnő formáját jelenti és épen ezért történeti hivatása sem lehet azonos elődjeivel. Minden kornak meg kell találnia a maga rendeltetését. Ma a legfontosabb feladat az ész és az élet egyeztetése, az intellektus és a spontaneitás egyensúlyának megteremtése. Az új gondolat és az új művészet a vitalitás szolgálatában áll, távol persze a közelmúlt biológiai régészeméitől. Az új művészet az egyénnek a művészettel való szembehelyeződését változtatta meg; ebben van forradalmisága, nem tárgyválasztásaiban. Nem veszi komolyan önmagát; a mai íróban semmi sincs a romantikusok világmegváltó pózaiból, játszik anyagával, eszközeivel, a valósággal. Az új művészet nem munka, hanem sport. Az írónikus hajlandósággal együtt jár a szubjektívizmusból való idegenkedés. A múlt század költője életét öntötte verseibe, a modern költő «ott kezdődik, ahol az ember véget ér». Érzelméitől függetlenül költ, feladatof old meg, nem gyón és nem áradozik. Tudatosan inkább a szellemhez szól, mint az érzékekhez és érzésekhez. Ebből következik, hogy a ma művészete szükség-szerűen és lényegében népszerűtlen, a kevés kiválasztotté és nem a tömegeké, kasztokhoz, nem a néphez szól. «Másképp századon át a nép azt állította, ő az egész társadalom». Stravinszky zenéje, Pirandello drámája figyelmezteti, hogy «semmi más, mint nép, épületkők sok más mellett a társadalmi szerkezetben, a történelmi folyamat tehetetlen substratuma, a szellem világának mellékes tényezője.» Az «*Enthumanisierung der Kunst*» útja pedig a klasszicizmus-hoz vezet. Mert a szellem művészetét csak a klasszikus karakter óvhatja meg az üres mechanizmustól és tarthatja vissza a népszerű féktelenségtől. A klasszikus forma az ész és az élet megvalósított egyensúlya.

Halász Gábor.

Sásdi Sándor: Vadludak. Regény. Dante kiadás. A tavaszi mezőn fekete sárba temeti a napsugár a fehér havat, remeg, reszket a levegőben a fényzuhatag, langyos szelek kergetik el betyáros muzsikával a tél hidegét és

a falu határában boldogan dobant nagyot a tetszhalott föld szíve. Apró, fehérre meszelt házak udvarán hirtelen bomlott zürzavart, röpködést, gágogást kezd a lomha, esetlen libák csapatja. Szárnyat próbálnak vergődve, kétségbeesve, mintha láthatatlan, titkos kéz kapkodna utánuk és kergetné bele őket érthetetlen, ijedt mozdulatokba...

Fent az ég kékarany mezején ék alakba verődve, távoli, alig hallható gágogással húznak el a vadludak... Gögösen, szabadon, észre sem véve rabtestvéreiket tűnnek el a fenséges messzeségben!...

Ime, a regény szimbóluma és témája...

A falu csendes és tehetetlen unalom sarában vergődő társadalma, sorsukban félig-meddig beletörődött, szürke emberek, semmi jót és többé semmi szépet nem váró asszonyok, mint ijedt, ostoba libák gágogásba kezdenek, égre néznek és szárnyat próbálnak, mert vadludat éreznek maguk között, ki maga is törött szárnyakkal pottyant alá valahogy véletlenül épen ebbe a faluba a magasból, messzeszálló társainak büszke csapatából.

Komoly, szép és mélységek feltárására váró téma!

Sásdi Sándor úgy fog hozzá, hogy váratlanul, meglepetésszerűen állítja be a falu életébe az Idegent, aki mérnök, valahonnan a városból jött és furcsa, kúszta életével, magameghasonlott egyéniségével sokszor érthetetlen miszticizmusával, majd meg sokszor bántó realizmusával teljesen felkavarja a falu csendes, pocsoltyában vergődő életét.

A kezdet lendületes, ötletes és biztató!

Az Idegen kíméletlen, erőszakos, megsemmisítő kritikájával öngyilkosságba kergeti a szárnyait próbálgató versíró földbirtokos-fiút, aki megdöbentő naivitással úgy hisz a szavainak, mint valami döntő, megfellebbezhetetlen, földöntő órákulumnak. Cinikus, emberietlen és valósággal gonosz szavakkal nyúl bele a durva patikus feleségének életébe, aki egy boros, mámoros névnap estén őáltala üzve, serkentve kirántja magát a családi és anyai élet szoros jármából és megszökik udvarlójával.

Végül ő maga is beletántorog egy friss, hangulatos erővel megírt, bátor szerelembe. Alaposan felkavarja egy huszonhat éves szép leány napjait, aki a rendes tipikus falusi gavallérnak, a

kövér, jóságos földbirtokosnak menyasszonya és aki öntudatos, komoly önuralmával csöppet sem illik bele ebbe a szűk látkörű, ostoba faluba. Mohón és szomjasan kóstolgatja a felkínált szerelem italát, a végén mégsem hallgat az Idegenre, hanem a földbirtokosé marad. A patikusné is visszaszökik az urához, az életet zavaró vadlúd: az Idegen távozik és megint minden csendes, mint volt...

Láthatjuk, hogy az Idegen szerepe a regény keretében erősen szimbolikus, talán túlságosan is az. Viszont olyan sokszor gyökeredzik szerepe és cselekedete a realizmus talajában, hogy ilyenkor elmosódottnak és erőtlennek érezzük egyéniségét.

Sokat és ok nélkül van együtt részeges parasztokkal, viszont erősen «ördög-szerű», amikor a patikusnét szökésre biztatja.

A szerző az ő szemszögének mérlegére az egyik oldalon felrakta a falu társadalmát, a másik oldalon az Idegent és azt akarja, hogy az Idegen súlya győzzön.

Szerintünk az ő általa beállított Idegennek a súlya túlkönnyű, a megrajzolt falu társadalmának a súlya túlnehéz és ezért nem történik minden úgy, ahogy a szerző akarta.

A versíró földbirtokos-fiú öngyilkossága nincs eléggé indokolva. A patikusné szökése erőltetett egy kicsit, viszont a másba szerelmes menyasszony nem falusi leány. Ez az alak a modern városi leányok gondolkodását és lelkét hazudja bele a falu csendjébe.

A falu megrajzolásában mégis sok az erő és sok a lendület. A durva, káromkodó patikus alakja igen jó. Kerecsényiek háza, az állatorvosék családi kúriája maga az élet. Megrázó a versíró földbirtokosfiú anyjának a karácsonyestje, ahová az Idegen mint egy kivet kutyá bekéredzkedik. Ez a regény legszébb része. Hangulatosak és meggyőzőek azonkívül az Idegen és a menyasszony szerelmi jelenetei is.

Sásdi Sándor izmos, erőteljes talentum. Nagyon komoly ígélet! A témát, amibe belemarkolt, kiváló érzékkel választotta meg, szép és színes szimbólum keretében tálalta fel. Valahogy mégis keveset adott a témából és magából. Több eseményt szeretünk volna látni a falunak abból a zürzavarából, a libáknak abból a fülsiketítő, tomboló gágogásából, amit a vadlúd érkezése okozott...

Igy, ahogy a regény áll, valahogy kevés vizet zavar a vadlúd, nem hiszszük el neki, hogy az... vagy talán valóban nem is az?

Sásdi Sándor munkáinak mégis nagy érdeklődéssel nézünk elébe... *yyy.*

Egy beszédes térkép. Nagyon érdekes és nemzeti szempontból igen értékes feladatot valósított meg az Országos Színészegyesület, amikor kiadta az első magyar színészi térképet abból a célból, hogy áttekinthető módon mutassa be, mennyit vesztett színházi kultúránk Trianon következtében. A maradék Magyarországnak és az elszakított részeknek színházal vagy színházi előadás céljára használt termekkel rendelkező városait a térképen épületrajzok illetőleg pontok jelölik. A mappáról megdöbbenő kép tárul elénk. Végtelenek tetsző sorban vonulnak el szemünk előtt a magyar Tháliának elkobzott hajlékai: hajdan kultúránknak igehirdető, nemzetnevelő iskolái, ma rablóvárai a cseh és balkáni propagandának.

A nagyméretű térkép szélén öt nyelvű szöveg hirdeti a trianoni béke borzasztó következményeit: «E megcsonkítás miatt kb. 1200 színész maradt kenyér nélkül. Tönkretette 54 éves nyugdíjintézetünket és ma 580 nyugdíjas színész, özvegy és árva küzd az éhhalállal.»

A térkép gondolathoz gratulálunk az Országos Színészegyesületnek; az adatokat összeállító Erődi Jenőhöz, a magyar színészettörténet e szorgalmas buvárához azonban volna egy-két szavunk. Kár volt a színházi városok mellé illesztett évszámokkal csak a mai színházépület építésének idejét vagy csak a magyar színészet első jelentkezését közölnie. Mindkettőt kellett volna, mert így némi zavarok adódnak. Így például Miskolc 1800-as évszámot kapott, Eger pedig 1904-eset, azért mert Miskolcon 1800-ban volt az első magyar színelőadás, Eger pedig állandó színházat 1904-ben emelt. A magyar színjátszás története tekintetében azonban e két város között nem száznegy esztendő különbség van, hanem sokkal sokkal kevesebb. Jó lett volna továbbá, ha a magyarországi német színházak valami megkülönböztető jelzést kaptak volna. Nincs rá szükségünk, hogy idegenajkú testvéreink tollával ékesítsük kulturális fejlődésünket. Az is igen óhajtható lett volna, ha adatait nagyobb kritikával állítja össze. Így

például nem értjük, hogy a gyöngyösti magyar színészet kezdő évszámául mi jöjön közli az 1700-as évet. Miféle adatra támaszkodik itt a térkép-szerkesztő? Ha iskolai dráma előadására gondolt, akkor máshol is fel kellett volna tüntetnie az efféle színjátszás első jelentkezését. Helyesebb azonban csak a világi színészet megindulását jelölni, akkor azonban meg mit keres Gyöngyös mellett az 1700-as évszám? Azt sem értjük, hogy mint kerül Medgyes városa mellé színházépület, holott pedig ottan csak színházi előadásra alkalmas terem van.

Nagyon üdvös lett volna Budapest számára egy külön melléktérképet rajzolni, mert így helyet kaphattak volna a ma már megszűnt, de valaha érdemes munkát teljesített színházak is. Például egyebekről nem szólva, nélkülözünk kell a Népszínházat, csak azért, mert helyén ma a Nemzeti Színház működik s a Budai Népszínházat, amely pedig fontos szerepet játszott a magyar színészet történetében.

Reméljük, hogy ez érdekes és tanulságos térképnek új kiadásai is fognak megjelenni, amelyeken e hibák helyére pontos adatok kerülnek, a hiányok pedig kiegészülnek. *G. S.*

Várdai Béla három tanulmánya. (A százéves Manzoni-regény. 1927. Szent István Akadémia. — Dürer Albert. 1928. Szent István Akadémia. — Benedetto Croce újabb esztétikai művei. 1928. Különlenyomat a Budapesti Szemléből.)

A három tanulmány közül kettőt (A százéves Manzoni-regény és Dürer Albert) a száz-, illetve négyszázéves jubileum hozott létre és a Szent István Akadémiában adott elő a szerző, a harmadik, Benedetto Croce újabb művei alapján az olasz filozófus gondolatvilágának legújabb fázisát akarja megismertetni a magyar közönséggel.

Várdai értekezéseit két tény jellemzi leginkább: a céljuk és a közönségről alkotott véleménye. A három tanulmány célja nem eredeti kutatások, vagy a régi adatok alapján alkotott új elmélet bemutatása, hanem a lehető legobjektívebb ismertetés. Nem a saját gondolatait, véleményét, impresszióit akarja tudtunkra adni, hanem valamilyen ismeretkörből a legfontosabbat közölni. Crocét ismertetvén egy kis elméleti bevezetés után, amelyet különben csak néhány szál kapcsol a tárgyaláshoz, sorba veszi az olasz érte-

kezéseket és elmondja, mi ragadta meg figyelmét. Sem az értekezéseket, sem az észrevételeket nem csoportosítja gondolat köré, legfeljebb valamilyen külső szempontoz, mint a megkritizált írók nemzetiségéhez a *Poesia e non poesia* ismertetésénél. Dürerről szóló cikkében sorba veszi metszeteit és képeit, a Manzoniról szólóban pedig a regény katolikus voltát, a romantizmusban elfoglalt helyét és művészi erényeit (jellemek, természetleírások) emeli ki.

A kézzelfogható adatok, számok, dátumok közlését objektivitásában fontosabbnak tartja az egységes benyomás vagy az egy gondolatból fakadó véleményrendszer közlésénél. A számok, pozitívumok iránt érzett hajlandóságát kielégíti ott is, ahol sokan mások már nem tennék. Például Manzoni leíró művészetéről szólva ezt írja: «Az egészben mesteri és élő, lépten-nyomon dramatizált leírásnak, azt hiszem, négy legfőbb pontja van: kettő közülök szorosan vett leírás, kettő pedig megjelenített epizód». Más talán visszariadna az ilyen kategórikus kijelentésektől és arra is gondolna, hogy a nagy regényben másnak talán egyé más leírás jobban tetszhetik, de Várdainak győz a számok szeretete.

Várdainak ezt a tulajdonságát azonban nem lehet csupán objektivitásával megmagyarázni, ennek oka a közönségről alkotott véleménye is. Várdai olvasóját egészen tudatlan embernek tartja, ezért elsősorban és legkimerítőbben az általánosnak ismert dolgokat tárgyalja. Azonkívül szereti pontokba szedni mondanivalóját, hogy jobban megragadja az olvasó figyelmét, kerüli a mélyebb fejtegetéseket, megelégszik a felsorolással, alighanem mert fél, hogy nem értik meg.

Ez a két jellemvonás, a közönségről alkotott véleménye és objektivitása, mint értekezéseinek célja, tanulmányait baedekerszerűvé teszi. Mintha csak azt akarná, hogy a járatlan kíváncsi eligazítsa a művészet vagy a tudomány valamelyik városában, hívják akár Dürernek, akár Manzoninak, akár Crocenak. De megvan benne a baedeker többi tulajdonsága is. Várdai alapos és óvatoss. Gondos, széleskörű tanulmányok alapján ír és alaposan, talán túlzottan meggondolja, mit írjon le. Ennek a túlzott óvatosságnak az eredménye, hogy ritkán mondja meg saját véleményét. Leginkább csak olyankor, amikor a katolicizmust védi

meg. (A természeti szép Crocenál; Dürer állítólagos protestantizmusa.)

Ugyanez a túlzott óvatosság és a pozitívizmus szeretete jellemzi stílusát. Legfőbb törekvése, hogy gondolatát egészen és félreérthetetlenül fogalmazza meg. Ezt úgy akarja elérni, hogy gondolatait majdnem kizárólag főnevekkel fejezi ki. Mondataiból hiányzanak a színes és oly sokat kifejező magyar igék; nem ritkák nála az ilyenforma túlságosan elvont, színtelen mondatok: «A renaissance embere, mely a földi létnek teljes kiemelését ad». (Croce 27. l.) A mondat állítmánya úgyszólván semmit sem fejez ki, a főnevek elvontak és az egész szerkezet túlságosan komplikált.

Fábrián István.

Fenyő László: Fojtott virágzás. 1928. Mit tegyen, aki maga elkopott, de emberségét nem tudta elkoptatni, megcsonkult, de a csonkban is maradt vergődő meleg tartalom, amelyet nap-nap után versebe kell lehelnie? Odaáll nyomorúsága Nárcisz-vizei fölé, nézi a szürke lében szétmosott vonásokat, neki ezek a vonások annál kedvesebbek, minél reménytelenebbek, hisz magunkat is akkor tudjuk csak igazán szeretni, ha minden kártyánkat kijátsoztuk. A keserűség és öngyötres Nárciszusai a leggyógyíthatatlanabban, mert azt mondani: jaj, be szép vagyok: hiúság, de azt mondani: tönkrementem: indignálódás, a sors csendes, de szívós átkozása.

Fenyő László harminc verse makacs konstatálása a boldogtalanságnak, az elnyűttségnek, a flastromtalan szegénységnek. «Belepnek engem a napok állig, temetnek.» «Mindennap elmúlik bennem valami, ami szép volt.» «Az életünk múltunk-telünk.» A gazdagság örömerintése a naphegyi villa nyárhajnali játéka ismétlődést nem váró emlék, konc, amelyen egy életen át kell rágódnia. Fanyar ez a költészet. Nem akar tudni másról, csak a saját elkallódásáról. Az embereket is önmaga elveszelődésén át osztályozza, vannak részvétre érdemes hulladékemberek s vannak a siker gyűlöltjei. Az öreg pincér, aki észrevétlen a sorsát is föl-adta, beteg kedvese, akinek a mellében galambok pihegnek, az «epés senki», akinek szíve mellett egy elepedt föld kérge is párna volt: ágon-izen testvérei. De kit lát meg az el nem kallódottak közt? Az élvező ifjúság kegyetlen száját, a jóllakottak harso-

gását, a kozmetikus lelkeket, akik ideálusra simítják fáradt redőiket (a dilettánst, akit a hazug taps egy életre csap be, de ha figyelmeztetné, fölényes idiótamosollyal hagyná faképnél). Ezek előtt büszkén emeli föl keserűségét. Az ő néma felháborodása: az élet ellen szegzett passzív rezisztencia. Keserősége kemence lesz, melyből dalolva nő ki a lelkes kenyér, amit (bombasztikusan) a május mulató asztalánál milliók lélezete szeg meg.

Ez az életmozdulat áll a Fenyő-líra zengéstelen, kesernyész-prózaiv odavágott sorai mögött. Az elgondolás rokon-szenvesebb, mint a hangszerelés. Van az írásmódjában valami fanyar elfogulatlanság, de ugyanakkor kicsinyes tetszelgés is. Egyes jelzői nagyon jól világítanak: Húszéves homlokod *odavarrt*, érett vonásáról, az ünnepdélelőtt *kiöntött* nyüzsgéséről beszél. Ugyanakkor hemzsegnek a meggyőződéstelen képek: «nedvvelteljes szemeid két meleg marka fojtogat»; a «szőlőskertek vérmes fürtjeit esőben kóbor homlokom halovány dallá szüretelte szét» s talán kötekedésnek látszik, de mennyire csinált és nem-vizionált az ilyesmi: «a sóhajtás *pilléje* se repked». Mondataiban gyakran kereszteződnek a stílusötletek hullámai, ahelyett, hogy erősítenék, lerontják egymást: a stílus interferencia jelensége ez. Zavaros törésűek, több gyújtópontúak ezek a mondatok, sokszor úgy kell a szavak mögül kiemelni a verset. Messze áll mestereinek: Kosztolányinak és Gellértnek a sima nagyvonalúságától. (Kosztolányihoz egyes versei: Óreg pincér Dilettánszhoz stb., Gellérthez komponáló módja köti.) Úgy látjuk: keserűségének a bátor kiélézése és nyelvének a brutálissá egyszerűsítése emelhetné ki

ezt a lírát kissé bizonytalan, jellegtelen helyzetéből.

Németh László.

Révész Béla : Mosoly. (Összegyűjtött munkáinak harmadik kötete.) Budapest, 1928. Athenaeum. Ez a kötet Révész Béla régebbi elbeszéléseit foglalja magában, amelyek előadásuk módja szempontjából egykori nyugodtabb stílusához tartoznak. Kivétel nélkül csupa úgynevezett szegényember-történet, melancholikus együttérzés és a sorok mögött lappangó sajnálat hangulatával megírva. Révész nagy szeretettel, mosolygó megértéssel, sőt néha némi humorral is forgatja a szegénység tömérdek, apró, lassanként őrlő tragédiái között jelentéktelen, gyöngé, szürke embereit, akik nem ismernek nagy szenvedélyeket nagy szenvedéseket; az élettel szemben szerény és alázatos emberek, akiknek eszükbe sem jut a lázadás. Csupa elnyomott, elsenyvedt, a hétköznapi nyomorúság kalodájába zárt lélek, de az író egyik novellájának címét idézve: «*Ezek is emberek*». Az ábrázolás erősen szentimentális és a proletár életből olyan vonásokat fordít ki felé, amelyeket rendszerint a polgári írók szoktak szegényember elbeszéléseikbe foglalni. E megjegyzés bizonyítékaül összehasonlításuképpen nem kell épen Gorkijra utalnunk, elég, ha Kasák Lajos írásaira gondolunk, amelyek valóban a proletár életből születnek és nem egy más meglehetősen idegen sikeről meglátottak. Révész a legközelebb akkor férközik témáihoz és akkor fogja össze legerősebben néha szétfolyó mondanivalóját, ha egy-egy életszimbólum má váló vágy összeomlását rajzolja. Kesernyész mosoly fakad ilyenkor ajakán, innét a kötet taláiban jelképes címe is.

—S.—

A Napkelet-pályázat harmadik negyedére aránylag kevesebb dolgozat érkezett be. Ezeket az utolsó negyed pályamunkáival együtt bíráljuk el. A beküldés határideje december 1. A győztesek neveit és az elmaradt bírálatokat január 1-i számában közöljük. A második negyedben kiemelt Séta c. novella szerzője Irtványi K. Gina, a jelígis levél nélküli versek szerzője (l. júl. 15. szám) Cholnoky Márta.

Geöcze Sarolta. Vajudó, küzdelmes társadalmi életünk rendkívül tevékeny vezetőalakját veszítette el a minap az elhúnyt Geöcze Sarolta személyében. Éles elmével, nagy megfigyelő képességgel és tudományos képzettséggel mélyedt el társadalmunk égető bajainak felkutatásába és megtett mindent orvoslásuk érdekében. Az a törhetetlen, vasakarátú női lélek volt, aki nem állt meg soha félúton; és mikor azt látta, hogy itthon nem tud eléggé hatni, fölkereste a külföldet és ott is hangoztatta nézeteit, elveit, félsikerben megnyugodni nem tudó lelke onnan is hozott érveket, segítséget. Vasakarátát, meggyőződését jellemzi, hogy a magyar Gazdaszövetségnek Kassán, 1901-ben tartott ülésén hangoztatott, de sikert nem ért elveivel 1927-ben a római kongresszuson is előállt és három évtizednyi kitarás után nagy hatást tett velök.

Egyszerű külseje nem árulta el mindjárt a forró szívet és a ragyogó elmét, amellyel lényé ékeskedett. Ám ha megszólalt, helyénvaló, világos szavai, természetesen folyó mondatai s az az élénkség, mely lelkének oly kiemelkedő tulajdonsága volt, lekötötték a hallgatót és megnyerték az ügynek. Ahogy külsejében, épügy kifejezésében sem volt semmi cicoma; stílusa a nem mindennapi lélek természetes megnyilatkozásaként jelentkezett. Eszméinek nemcsak akart, de tudott is hívőket szerezni, részint a toll hatalmával, részint megkapó szónoklatával, vagy a fáradságot nem ismerő utánjárással. Elment sokszor jelentéktelennek látszó ülésekre is és felszólalása szint, erőt

adott a tárgyalásnak, ő meg boldogan távozott, hogy valamely gondolata tért nyert az érvényesülésre. Nagy meggyőződéseinek szinte fanatikusa volt. Ott láttuk a hazai és külföldi kongresszusokon és ankéteken; nagy nyelvtudása a nemzetközi vitákban hatalmas segítőtje volt s a magyar ügynek számos sikert biztosított.

Hogy felcsillant és hogyan égett hidegnek látszó kék szeme, mikor a család-, ember- és nemzetfenntartó eszmékről beszélt; mikor a hanyatló középosztály feltámasztásáért és megerősítéséért harcolt, mikor a női társadalom nagy jelentőségére mutatott rá s a nőnevelés ügyét méltatta! Idegenből fordított s a maga lelkes tollával írott művei nagyrészt e három eszmény köré összpontosulnak. Távozását sokfelé gyászolhatják, de azt hisszük, hogy a MANSz vesztesége a legnagyobb. Kevesen voltak oly nagy megértői e szép szövetségnek, mint épen Geöcze Sarolta. A farkasréti temetőben neki is csak a teste nyugodott meg; szelleme, az igazságot, nemzete nagyságát, a művelődést őszintén szomjázó lelke itt fog tovább élni, tovább dolgozni híveiben és utódaiban.

Egy kis könyvtárra való munka maradt utána: *Tanulmányok a magyar társadalom életéből 1986.* — Külföldi nevelésügyi tapasztalatok 1899. — Ruskin élete és művei 1900. — Az akarat nevelése 1901. — A dolgozó Olaszország 1902. — Szociológia. — Igaz történetek — stb. E műveiben sok megfigyelés, igen sok önállóság van, bár nem akar a külföld kiválóságainak eszmeáramlásai elől elzárkózni és őszintén hivatkozik rájuk: vajlja, hogy befolyásuk alatt áll, mert jók és üdvösek s mert akarja, hogy eszméik itthon is terjedjenek. Ez vitte rá, hogy jeles külföldi munkákat egyszerű fordításban adott a magyarságnak s azok az Akadémia égisze alatt láttak napvilágot. 1893-ban jelent meg Cherbuliez: Művészet és természet, 1898-ban Ruskin: Velence kövei, 1903-ban Kidd: Társadalmi evolúció című munkája az ő fordításában. Kiddnek a női lélek

fokozottabb érvényesüléséről írott legutóbbi művét is átültette nyelvünkre, de ez még nem látott napvilágot. Női mozgalmaink vezetői bizonyára elkövetnek mindent, hogy ez a fordítás minél előbb gazdagítsa irodalmunkat.

Geöcze Sarolta a magyar középosztály tipikus nősarja. A múlt század második felében született s a kiegyezés után való küzdelmes időszakban, mint az elszegényedő jó familia tagja, a tanítónői pályán helyezkedik el. Itt elvégezte a legtöbbit, ami e korban lehetséges volt és mint a brassói polgári leányiskola tanárnője kezdi meg működését 1886-ban. Nagy műveltsége és lankadatlan agilitása e téren is mint szervezőt mutatja be, aki létrehozta 1892-ben a komáromi polgári iskolát, élére áll és felvirágoztatja. Az oktatásügyi kormányzat észreveszi a kiváló tanerőt és nemsokára Budapestre helyezi s itt a tanítónőképzés szolgálatába állítja.

A múlt értékeinek tisztelete, társadalmi erényeink konzerválása, az egészséges jövőbelátás: Geöcze Saroltát a polgári társadalom védőinek, majd vezetőinek sorába helyezte. A polgár szó nemes tartalmának kiváló felismerője volt, a nő szociális helyzetének megoldására irányuló törekvése adja élete legfényesebb tartalmát. A kis polgári iskolában rejtekező magasabbrendűségnek, erkölcsiségnek így lett ő neves harcosa, a nőnevelésnek, általában a női törekvéseknek apostola. Emléke kötelez minket, példa lesz nemcsak tanárainknak, hanem általában magyar nőink előtt arra nézve, hogyan kell önzetlenül dolgozni, égni a művelődés és a fokozatos haladás örökszép eszményeiért. A terület nem határoz; egy kis melegfényű iskola, egy-egy művelt otthon, egy-egy falu vagy város: nagy eszmények csiráinak époly megszentelt tűzhelye, mint egy ország egész társadalma. «Csak ne aludjunk» — mondotta Brunszvik Teréz, a Geöcze Sarolták nagy elődje.

Havas István.

Török Gyula. Október 20-án volt tíz éve annak, hogy Török Gyula meghalt. Azon a vak októberi éjtszakán, bomló, fiatal szívében vészharangokat kondított meg a végzet, elhomályosuló szeme előtt ferde síkokban cikázott fel a «Fehér Virág» kis urfiánjának rohanó élete s keze védekezően görbült maga elé, hogy föltartóztassa a végzetet. Hiábavaló volt. Fiatalon, harmincéves

korában, írói erejének és sikereinek teljében befejeződött írói pályafutása s ma, munkáit forgatva, már csak azon tündöndhetünk el: mi mindent vihetett magával a sírba ez a gazdag lélek!

Mert roppant gazdag volt. Bőven, szélesen és mégis mélyről fakadóan ömlött a meséje. Első munkája «*A porban*» című kétkötetes regény, a magyar oblovmovizmusnak csodálatos egyszerűséggel megírt regénye volt, amely szuggesztív erejével és plaszticitásával minden olvasóját és minden kritikusat egyszerűen meghódította. Húszéves korában írta ezt a regényt, amelynek megjelenése egyszerre ismertté tette a nevet. S a könyv sikere szelíd hullámgyűrűként egyre szélesebb körökbe futott és az író halála után öt évvel is még nap-nap után keresték az elfogyott könyvet a kiadónál, aki az akkori viszonyok között a terjedelme miatt nem merte a második kiadást ki nyomtatni.

Könyvalakban még a következő művei jelentek meg: *A zöldköves gyűrű*, *regény*, *Szerelmes szívünk*, *A halszemű három fia* és a *Fehér Virág* elbeszélések. Volt egy harmadik regénye is: *Az ikrek*, amellyel az Érdekes Újság regény-pályázatát nyerte meg, de ez mindmáig — sajnos — nem jelent meg könyvalakban.

Végtelen kár, hogy a könyvkiadás mai rossz lehetőségei mellett nem lehet akciót indítani Török Gyula munkáinak újból való kiadására. Mert jó kiadó kezében Török Gyula könyvei ma is kelendőek lennének, hiszen ép olyan frissek, művésziek, szuggesztív erejük, mint voltak megjelenésük idején, témájuk, illetve témakörük ma is általános érdekű. Ezt pedig nem sok abban az időben megjelent írásról lehetne állítani, mert az elmúlt tíz esztendő forogtái sok mindent temettek maguk alá.

A magyar regény fejlődésének vonalában Török Gyula Turgenyev helyét tölthette volna be. Urat, parasztot egyaránt jól ösmert, maga dzsentrí volt s fajtája hanyatlásának osztályosa. Képességei, valamint az a rajz, amit «*A porban*» a pusztuló dzsentríről ad, kétségtelenül predesztinálták arra, hogy magasan túlszárnyalva azt a szokványos nézőpontot, amelyből eddig a magyar társadalomnak ezt az osztályát szemlélték, olyan korkép keretében írja meg azt, amellyel megteremthette volna a hiányzó magyar polgári regényt.

Am munkássága torzó maradt, mint annyi más magyar tehetségé. De tíz

elmúlt esztendő porrétege alól is ma még diadalmasan emeli föl fejét ez a torzó, bár még élő barátainak soha nem enyhülő keserűségét ez nem oszlatja el. Mert ma még így van. De holnap? Ki fogja holnap nyilvántartani a magyar irodalomnak ezt a korán kilobbant fátylóját? *m—gy.*

Horvátok és magyarok.

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége kiküldötteinek meleg fogadtatása Zágrábban országzszerzte kellemes feltűnést keltett. Most a magyar társadalom szélesebb körei is tudomást vettek arról, amit eddig csak a horvát kérdéssel foglalkozók kis csapata tudott, hogy a horvát közhangulat iránynyunkban gyökeresen megváltozott.

Ha e változásnak okait keresük, elsősorban arra utalhatunk, hogy a szerbekkel való állami együttélés tíz esztendeje megsemmisített sok kimerát. A balkáni szerb hegemonia összeütközésbe került a horvát nemzet legszertebb érzéseivel, ősi hagyományaival, eltörülte a horvát nemzet tizenhárom százados állami szervezetét s a nemzet anyagi és kulturális leigázására törekszik. Micsoda csekélységek voltak ehhez képest azok az ellentétek, melyek a múltban a horvátot és a magyart egymással szembe állították! A horvát közhangulat megváltozásának egy további oka az a korrekt magatartás, melyet az elszakadás óta Magyarország a horvát kérdésben tanusított. Fenntartás és utógondolat nélkül elfogadtuk azt, hogy a horvát nemzet tőlünk függetlenül kívánja irányítani sorsát. A horvátok rövidesen észrevették azt is, hogy a szerb-horvát viszályban a magyar társadalom rokonszenve osztatlanul az ő részükön van. Benne van a horvát köztudatban, hogy a magyar az egyetlen szomszéd, aki semmiféle horvát területre semmiféle igényt nem tart s aki tiszta szívből örül a horvát nemzet minden sikerének s így semmi akadályja sincs annak, hogy a magyarság és horvátság társadalmi és kulturális téren ne keresse egymással az érintkezést. A múltban is az volt a legnagyobb baj, hogy a két nemzet csak a zöld asztalnál találkozott egymással, holott a fehér asztaloknál és a szalóknokban sok mindent meg lehet oldani, amit a hivatásos politikusok elrontanak. A magyar-horvát ellentétek túlnyomó részben egymás nem ismeréséből keletkeztek. Mintha a Dráva két

partja messzebb lett volna egymástól, mint Európa Afrikától!

Igen, de itt van mindjárt egy nagy akadály: a magyar nem tud horvátul, a horvát nem tud magyarul. Ez igaz, de először is az intelligencia magasabb rétegei mindkét nemzetnél beszélnek németül, azután meg miért ne lehetne megtanulni egymás nyelvét? Régebben azt hangoztatták nálunk, tanuljanak meg a horvátok magyarul! Sohasem értettük ezt az okoskodást. Ha szükségünk van egy nyelvre, megtanuljuk, tekintet nélkül arra, hogy más megtanulja-e a mi nyelvünket, vagy nem. Nekünk külpolitikai okokból sokféle nyelvet kell tanulnunk. Mikor ezek és ezek tanulják a nagy nyugati nyelveket, nem tudjuk belátni, miért ne tanulhatna meg évenként két-három magyar fiatal ember horvátul. Távol áll tőlünk a gondolat, hogy a nyugati nyelvek tanulása ellen írjunk, de azt hisszük, hogy a magyar nemzet részéről végzetes könnyelműség szomszédai nyelvének teljes elhanyagolása.

Kevesen tudják Magyarországon, hogy a horvát nyelv elsajátítása minden vonatkozásban nagy előnyöket jelent. A horvát nyelv lényegében azonos a szerbvel, ha a két nemzet merőben ellentéte is egymásnak. Aki megtanult horvátul, elsajátította a nyugati Balkán és a vele szomszédos közép-európai területek uralkodó nyelvét. Ezek a területek politikailag és gazdaságilag mindig kapcsolatban álltak velünk. A horvát irodalom egyike a legrégebb és leggazdagabb európai irodalmaknak. A XVII. sz. raguzai irodalma pl. egyedül gazdagabb, mint az egész egykorú magyar irodalom. A horvát regény- és drámairodalom a jelenben is állja a versenyt a magyarral. Ez irodalom remekeit eddig igen szórványosan fordították le magyarra. A horvát tudományosság is magas színvonalon áll s olyan problémákkal is foglalkozik, melyek bennünket közvetlenül érdekelnek. Mindig rejtély volt, hogyan lehet magyar történetet, közjogot írni a vonatkozó horvát források és szakirodalom ismerete nélkül. Hogy ez horvát részről is gyakran hasonlóan történt, nem vontuk kétségbe, de ezzel a mi hibáink és mulasztásaink nem lettek eredmények.

A horvát művészeti élet viszonylag igen fejlett. A zágrábi színház nyugodtan összehasonlítható bármely nyugati metropolis színházával. A zenei élet még intenzívebb. A horvát az

általában muzikális szláv népek között is egyike a legmuzikálisabbaknak. Ki tudja azt Magyarországon, hogy a Dráva és Száva közén a népdalokban magyar melódiák csendülnek meg? Ma már világszerte elismert horvát zeneszerzők és zeneművészek vannak. A kitűnő magyar művésznő, Ticharich Zdenka is horvát eredetű. A festészet és szobrászat terén is nagyot és sokat alkotott a horvát szellem. A művészetek ez ágainak élvezéséhez nem is kell bírni egymás nyelvét, ellenben egymás művészetének megismerése kölcsönösen termékenyítőleg fog hatni, amellett, hogy a társadalmi közeledés ügyét szolgálja.

Itt van a sport sok ága, a túristaság. Zágrábon kívül is egész sereg horvát város van, melyet érdemes megismerni. Ott van a horvát Adria a maga ezernyi kis öblével, tömérdek kisebb-nagyobb szigetével, felejthetetlen fekvésű városkaival, köztük a tündéri Raguzá, egy hajdan fényes, büszke kis horvát köztársaság gyönyörű emléke belefoglalva a természet elbűvölő pompájába...

De nem folytatom. A MANSz zágrábi útja biztató kezdett. Ezt a kezdeményezést folytatni kell előzékenységgel, tapintattal, de természetesen önérettel is. A nyolcszázéves magyar és horvát együttélés számos közös vonást teremtett a két nemzet között. Erényekben és — hibákban! Épen ezért hamar otthon lehet a magyar a horvátok között és a horvát közöttünk. E sorok írója tapasztalatból mondhatja, a horvát szívek hamar megnyílnak. Akár a magyaroké. A politika, a férfiak csúnya mestersége, szembe állította egymással a multban a két nemzetet. A horvát és a magyar asszonyok — erényben, bájban, szellemben, finomságban egymásnak méltó testvérei — minden politikától függetlenül helyrehozhatják azt, amit a férfiak elrontottak.

Bajza József.

Úti napló.

[Firenze.]

Most, hogy alázuhantam az Apennin-hegyek alagútjainak szüntelen dörgéseiből Firenze isteni kertjébe, ezen a késő délutáni órán Fra Angelico tanítványa lettem és megtanultam a földről átrendülni Isten kertjébe.

Firenze benyomásának különös titkára csak ezen a ponton lehet ráeszmélni. Az ember hirtelen mintha a saját lelkével találkozna össze, amely már

erre bolyongott valaha. Gyertyák csillogásában, öreg templomok, oltári képek aranyló tájain.

Ezért a lélek számára Firenzében a modern fényes utca a csalóka kép. Itt az élet fordítva van: testetlen, imaginárius vízió a villamos cseppetése, az autók káprázata. Nem ez, a másik, a mögöttes lelkű Firenze az igaz. A tájkép, amely megmerevedve néz alá a porszínű városra, domboldalainak messze házfoltjaival, kolostorvonalaival, thujáinak és őszült olajfáinak borús melancholiájával.

Álltam kora reggelben a Santa Maria del Fiore dómja előtt. Nem székesegyház áll itt. A torony, a roppant testű kupola, a tömérdek színvesztett márvány: egy találkozás az elmúlt századokkal. Nem pornak, nem sárból való embereknek való. Egy nagy gigantikus kérdés, amely csak önmagának felel. A szél, por, amely beszennyezte és behordta, csak hű szolgájává lett az architektúra vonalainak, a sötét bronzajtóknak, miknek reliefjeibe és portáléjaiba Ghirlandajo és a búskomoly Donatello temette be lelkét. Most a portól felfehérlenek a finom vonalak és értelmessé válnak a művész kezének vonaglásai. És a Megfeszített arcán a gond sok rejtett fátyola. A por csak holtakat temet be, az élő művészetnek formát és életet ad.

*

Elkapott és mint pelyhet sodort magával az orgonák vihara, mikor a hajóba léptem.

Erre az ütésre megáll a lélek és súlyos örvénylés hurcol a háttér homálya felé, miközben riongva kísér és irányítva kóvályog a responsurák eltévedt visszhangja az óriás ívek alatt. A lélek mint erőtlen hajóroncs didereg, sodródik a mélybe, melyet a szentek galeriáján a mozaik fénye és tompa virágszínek üvege imbolyog át. Fel tárja hatalmát a mérnöki tervezés rejtelme, amely megmarkolta és lezárta a végtelenség méreteit. Látható formává lett és érzékelhetővé a sejtelem, alig lehet nyomását elviselni. Minden ezt a célt szolgálja, a kevés nemes templomi bútor, a nagy úr, amely körbefut mint nagy labirintusok. A sok bíborruhás pap és ceremóniás csak mozduló hangyabolyhullámszerűség a belső kóruson.

Itt nincs nagyság, csak Ő. Az emeletmagas szálgyertyák elhervadt vonalait közt ő, sovány és fonnyadt árnyék, a keresztfa. Nem több, de mélyen húzva

az ür mélyén mint két fekete tusvonal, lábainál alacsony árva gyertya. Így néz roppant magányából át a beomló emberhullámokon.

Néz fekete rejtelembe, bevillan hozzá az ajtók nehéz vörös függőnyein át ismeretlen zaj és világosság. A világ, az utca, amelyet nem látott soha és nem fog meglátni soha.

*

Sem távolabb, a Via Calzuojoia végén a renaissance nagy márványait, bronz isteneit, mik a Loggia dei Lanzi árkádjain a görög élet perzselő bőségével és anakreoni lázával lobogják a nyári égrefel az életörömek szabad, mezítelen kánonját.

És magányában a keresztben nem tud az expiacióról, az engesztelő áldozatokról sem, mikkel a Galleria Uffizi és Galleria Pitti Raffaellai áldoztak nevének az Emberiség megbízásából. Ez sem hat be a dómi magányba, nem tud Murillo angyalainak muzsikáiról, a Maddonna della Leggiola boldogságáról, amely megújul és megújul az emberi-ségben.

Mindenektől távol : áll a maga csendjében, hallgató szívével. És édesanyja utoljára látott ájult arcának rémes emlékével.

*

Járom-járom az emberiség művészetének templomait Velencétől Firenzéig és tovább. Ez az egyetlen érték, amelyért érdemünk lehet bűneink bocsánatára. A jóvátétel legtisztább formája, az emberiség egyetlen méltó cselekménye: a művészet. *Mészáros Sándor.*

Színházi szemle.

A *Balatoni rege*, a *Kék róka*, az *Ocskai brigadéros*, a *Kéz kezelt mos* után Herczeg Ferencnek *Déryné ifjasszonya* is átkerült méltó helyére, a Nemzeti Színház színpadára. É vig-szomorkás hangulatú színjáték, e legnemesebb értelmű comédie larmoyante a maga kedves hangjával, lélekábrázolásának finomságával s korrajzának elevenségével most is épen olyan üde, akárcsak első adatásakor a Vigszínházban. Sőt mint-ha, az azóta átélt nemzeti szenvedések a létét féltő magyarság politikai helyzete még mélyebbatásúvá tennék ezt a bájos színművet, amely a magyar kultúráért a nyomorúságokat bátran szenvedő régi magyar színészek küzdelmeit mutatja be.

A Nemzeti Színház előadása első-rangú. Ezt a régi magyaros hangulatot egy színházunk sem tudja annyi kedvességgel és olyan megható érzelmességgel megjeleníteni, mint az ország első színtársulata. A rendezés gondos és művészi. Ritkán látunk ilyen szép, ennyire festői hatású csoportképeket, mint e darabban. A második felvonás énekpróbája és az elsőben tanyázó színészek csoportja képek is nagyon tetszetős. A régies-magyaros hangulatot a Csokonai-dalok, ha lehet, még emelik.

A címszerepet Bajor Gizi játssza. Ennek a kitűnő művésznőnek még legközönyösebb szava mögött is mélyebb lelkeség vibrál, amelynek a kimondott szón mint valami transzparensen való diszkrét átszillogása a hallgatóban állandó feszültséget és várakozást tart ébren. S e várakozást a «nagy jelenetekben» mennyi finomsággal és milyen kifejező erővel elégti ki! De beszédjénél is csodálatosabb volt a második felvonásbeli hosszú hallgató jelenete. Mikor a grófné eljön hozzá, hogy viszszaakérje tőle hűtelen férjét, Déryné és több mint negyedórás jelenetben egy szót sem szól s a színésznőnek itt mindent némajátékkal kell kifejeznie. Bajor Gizi a színpad balfelén egy szekrény mellett megállott s végig ebben a helyzetben maradt. Krinolinjában olyan volt, mintha valami festő komponálta volna háromszögbe. Ennek a háromszögnek vonalait az egész jelenet alatt nem törte keresztül. Csak kezének egy-egy finom mozdulata, csak arcának egy-egy megrezdülése, csak fejének csekély lehajtása, csak a szemébe szökő könnyek vittek mozgást e látszólagos mozdulatlan-ságba. Ezek a minimális eszközök az érzések maximumát tudták kifejezni.

A többi szereplő is méltóan illeszkedett hozzá. Hadd emeljük ki közülük mégis Uray Tivadart, aki a fiatal Egressy Gábort igen ötletesen ábrázolta. A színésznek kívánczó fiatal nemes úrfi, amikor betoppán házukba a gróf, csakúgy nyeli e neki idegen emberfaj mozgását és testtartását. A színészösztön tör ki belőle, amikor a gróf háta mögött ennek mozdulatait utánozza. A grófné rövid, de nehéz szerepét Aczél Ilona finoman játszotta, de beszédében egy-két indokolhatatlan hangsúlyáthelyezést bántotta a fület. A napilapok egy része méltán figyelmeztette Vaszary Piroskát, hogy Déryné szolgálójának alig párszavas sze-

repét kár volt olyan vehemenciával megjátszania. Méltánylói vagyunk e fiatal művészről groteszk komikai tehetségének, de szerepének túlhangsúlyozásával nem volna szabad az előadás ökonómiáját megbontania.

Nemzeti színházi felújítása alkalmából e darab harmadik felvonása némi átalakításon ment keresztül. A szerző beleírt egy új jelenetet: Pergő Celesztin színésztruppjának álzivány támadását Dérynéék ellen. Ez a betoldás, sajnos, nem egészen szerencsés. A mű finom hangulatát kissé megzavarja s a bohózat felé viszi. Mindamellet nem kétséges, hogy e színjáték a maga egyéb jelességei és a kitűnő előadás révén a Nemzeti Színháznak állandó műsordarabja lesz.

*

Mirbeau *Az üzlet üzlet* c. darabjának a Kamaraszínházban való felújítását nyilván az indokolja, hogy a főszerep Gál Gyulának virtuóz alakításra ad alkalmat. Egyébként a mű maga megkopott és aligha érdekelheti soká a közönséget. Gál Gyula e szerepben valóban *mesterit* produkál, e szónak eredeti értelmében. Olyan részletekben gondol, külsőségekben olyan gazdagsággal és olyan nagy technikai készséggel játszik, hogy míg közvetlen hatása alatt állunk, majdnem elfelejtjük, hogy a mesterség még nem művészet.

*

Igen: mesterség és művészet! Ha valaki azt kérdezné tőlem, hogy a színészet terén mi hát a kettő közt a különbség, azt felelném az illetőnek, nézze meg Csontos Gyula Shylockját és amennyiben emlékszik Gál Gyulának ugyane szerepbeli alakítására, vesse össze a kettőt egymással. Gál Shylockja külsőségekkel halmozott színpadi jelenség volt, Csontos velencei zsidójának minden megnyilatkozása belülről volt kiforrasztva, — Gál játéka aprólékosságig részletekbe hatoló volt, s e részletek széthullottak, Csontos alakítása a vezető vonalakat hangsúlyozta, a részleteket szigorúan alájuk rendelte, — a Gáltól megtestesített alak talán színesebb, de művészileg nyugtalanabb volt, a Csontosé egyszerűbb s nagyobb formafegyelemmel megkonstruált.

Csontos Shylockja, amint a színpadra lép, bizonyos súlyosságot éreztet. Távolról sem grandezzátt, mint az előadás

egy pár bírálója megjegyezte, csupán annyit, hogy e gazdag zsidó nem ütötköpött handlé, hanem — valaki. Legálább is a maga környezetében, a velencei ghetóban valaki. De azért nem tragikus konfliktusra termett hős. Csontos megjátssza ez alaknak kicsinyes, alacsony vonásait is. Legérdekesebb volt e kétfajta sajátságának egymás mellett való megjátszása a harmadik felvonásban, a Solanioval és Salarinival való jelenetben. Itt egy-egy pillanatra mint egész fájának bosszúálló képviselője szinte felmagasodott, hogy a következő pillanatban egy félszegebb vállrándítással vagy ide-oda tipegő idegességével kisszerű hatást keltsen.

Csontos játékának egy-két részlet-finomsága is hadd legyen itt felemlítve. Milyen érdekesen mutatta be például az orthodox zsidónak az arczsörzet iránt való tiszteletét! Amikor hitsorsosa, Tubal, Antonio anyagi romlásának híret hozza, megöleli és megcsókolja érte, de nem az arcán, hanem a szakállán. S mikor a törvényszéki jelenetben tudatják vele, hogy kereszténnyé kell lennie, lassan pájészehez nyúl s pár pillanattig féltően fogja. De legérdekesebb volt e jelenetben a színről való távozása. Mikor Portia jogi dialektikája elüti a bosszúállástól, kését haragosan a törvényszéki dobogóra dobja, a mérleg mellé, melyet már előbb odatett. Mikor aztán mindenétl megfosztják s még hozzá meg is kell keresztelkednie, ingadozó lépésekkel indul kifelé a gyülesteremből. A kijárat előtt azonban visszafordul s a kést és a mérleget — mentve, ami még az anyagiakból menthető! — magához veszi. Kifelé útjában a mérleget eszelősen pengetni kezdi s így távozik szemünk elől.

E legutolsó fordulatot talán meg lehetne támadni, hogy vajjon Shylock megháborodása nem önkényes kiegészítése-e a darab intencióinak. Az sem ártana, ha Csontos ez alakot maszkban valamivel idősebbnek ábrázolná, de persze nem olyan öregnek, mint e szerepben elődei tették.

Ez alakításával lett Csontos Gyula a Nemzeti Színház klasszikus együttesének méltó tagja. Játékának bensősége és egyszerűsége annál értékesebb jelenés, mert az utóbbi időben ez a jeles művész nagyon is sokszor játszott a magánszínházakban túlon túl riktó szerepeket. Hogy eszközei mégis ennyire művésziek tudtak maradni, az

legbeszédesebb bizonyítéka nagy képességeinek.

A *velencei kalmár* nemzeti színházi előadásáról e hasábkon már többször szoltunk. Most csak a törvényszéki jelenet színpadi hallgatóságának szereplését akarjuk még szóvá tenni, amint az előtérben, az alsó színen folyó történeteket mozgalmas részvétével kíséri. Ez a részvét akkor éri el tetőpontját, amikor Shylock szúrásra emeli kését. A mozdulat nyomán felharsanó tömegsikoltás erőteljesen emeli a jelenet hatását. *Galamb Sándor.*

Képzőművészeti szemle.

Vágó Pál. (1853—1928.)

Furcsa játéka volt a sorsnak, hogy meghalni mégis csak a fővárosba jött Vágó Pál, aki egy negyedszázad óta halani sem akart Budapestről és a benne élő magyar képzőművészetről. Az öreg urat súlyos betegsége kényszerítette fel az Új Szent János-kórházba, ahol október 15-én hosszas betegség után meghalt.

Nem szerette, sőt gyűlölte Budapestet, egykori nagy sikereinek, majd nagy csalódásainak színterét. Huszonöt év előtt visszavonult jászapáti kúriájába és egyáltalában nem vett részt a művészeti életben, melynek a történelmi iskolára következett kifejlődését a hanyatlás szomorú korának tartotta s ha vidéki magányában valaki megfordult nála és félreállításának okai felől érdeklődött, épenséggel nem fukarkodott a mai időköt elitélő véleményének hangoztatásával. De az ilyen látogatók száma évről-évre fogyott és mert huszonöt évi távolmaradás majdnem egy egész művészpálya tartamát jelenti, a mai fiatalabb nemzedékek Vágó Pálról már alig tudnak valamit. Pedig ha nem tartozott is ama nagy festőink közé, akik festészetünket egy-egy jelentős állomással vitték tovább, a mellettük működő, jelentőségben utánuk következő második gárdában két évtizeden át fontos szerepet játszott, mert tehetséges, lelkes és fáradhatatlan munkása volt művészetünknek.

Régi, törzsökös jászszági nemes családból született literáti Vágó Pál 1853 június 6-án. Jómódú atyja, a földbirtoke Vágó Ignác, jászkapitány volt, aki fiát a közélet mezejére szánta és ezért jogot végeztetett vele. Ezt egészen az ügyvédjelöltségig vitte, amidőn hirtelen pályát változtatott, de nem egészen váratlanul, mert már odahaza

is feltűnt családja és ismerősei körében meglepő rajztehetségével. Amidőn Pestre került, itt nemcsak eleven politikai és társadalmi életet, hanem a képzőművészet ügyei iránt is jókora érdeklődést talált. Ebben az időben az egységes társadalom még élénken belekapcsolódott a festészet dolgaiba, nagyon sokan sejtették, tudták, hogy a magyar művészet hatalmas kifejlődés előtt áll. Ez a reménység nem csekély sikerekre támaszkodott: Wagner Sándor már megfestette a Dugovics Tituszt, a Mátyás diadalát, Benczur Gyula a Hunyady Lászlót, a Rákóczi Ferencet és életének soha többé el nem ért főművét, a Vajk keresztesét, Székely Bertalan II. Lajosát, Doboziját, V. Lászlóját, Munkácsy Mihálynak a messze Párisból szédületes sikereiről számolt be a hír, Wagnert, Benczurt a külföld magához csábitotta, nem csoda tehát, ha a közönség érdeklődéssel és lelkesedéssel figyelte a történelmi festészet pompás kibontakozását.

Vágó Pál pedig úgy hitte, hogy a nagy munkából és dicsőségből neki is ki kell vennie részét, mert nemcsak lelkesedést, hanem erős tehetséget is érzett magában, sőt hivatást is, mert ő, aki a magyar vidéki élet világában nőtt fel, olyan szívéhez nőtt tárgyi ismeretekkel rendelkezett, amelyekkel csak a pusztai élet fia gazdagíthatta a művészetet: a magyar föld romantikája rajzott lelkében, mely rajongással emlékezett vissza a Jászság állatvilágára, vagy óriási távlatú tájaira.

A mintarajziskola elvégzése után Münchenbe ment és ott Wagner Sándornál, Liezen-Mayernél, végül pedig Benczur Gyulánál tanult. Nem mindjárt találta meg önmagát. Rövid ideig fogva maradt a müncheni zsánerképfestés törekvéseiben, első kiállított képe is, mely 1881-ben volt látható a Múcsarnokban, még teljesen városi ízű zsánerkép volt, a müncheni atelier-realizmus ismert galéria színeivel festve. De aztán gyorsan áttért szűkebb hazájának, az Alföldnek friss ábrázolására. Egyrészt népeletét, másrészt állatvilágát és tájait kezdte festeni. Ezek a művei: «A húsvéti öntözés», a «Sárban elakadt szekér», az «Alföldi táj», a «Déli-báb a Jászságban», a «Becsület-ügy a Hortobágyon» nagy sikereket arattak, egyrészt, mert új témák szuerverén ismeretéről tanuskodtak, másrészt, mert megfestésük módja könnyed és biztos,

kompozíciójuk pedig magától értetődő és természetes volt. De a legnagyobb érdeklődést és elismerést mindenesetre azok a képei keltették, amelyek hű természeti tanulmányok alapján és némi petőfies romantikával állattémákkal foglalkoztak.

Mindezt azonban Vágó úgyszólván csak előtanulmányának tekintette nagy történelmi kompozíciókhoz, amelyekben a magyar *virtust* akarta ünnepelni. Ilyen irányban két nem teljesen művészi feladatban, a Feszty Árpáddal együtt alkotott honfoglalási panoráma, majd azután Jan Stýkával együtt készített Bem-Petőfi körkép lovasjeleneitében sikerült is jelentőset alkotnia. De azt a tervét, hogy a huszárság történetét, ahol szinte korlátlanul ragyogtathatta volna állatfestő tehetségét és mozgásábrázolási készségét, már nem valósíthatta meg, mert csak a tervekig jutott el, amelyek az 1900. évi párisi világiállítás magyar pavillonjában voltak láthatók. De nemcsak ennek a reménynek meghiúsulása, hanem egész képzőművészeti életünk elégedetlenséggel töltötte el. Székely Bertalan, de különösen Benczur Gyula és környezete mellett kétségtelenül a háttérbe szorult és a szegedi árvízkepen kívül nagyobb terjedelmű hivatalos megbízáshoz, ami szemében a siker koronáját jelentette volna, nem tudott jutni. Megérezte még azt is, hogy a millénium után nagy mértékben megcsappant a közönség érdeklődése a történelmi festészet iránt, lassanként a magyar zsánerkép is kezdett kimenni a divatból és a nagybányaiak festészetével olyan ábrázolási módok jelentkeztek és kezdték meg diadalútjukat és olyan, látszólag jelentéktelen témák, melyekről legfeljebb csak vállvonogással szerezhetett tudomást a témái nagyságából engedni nem akaró.

Jómódú birtokos ember létére könnyen megkockáztathatta, hogy egy időre visszavonuljon. Várt, de megcsalódott, mert nem mentek el érte és ez az önkéntes számkivetés nem vált hasznára, mert miközben munkakedvét lassanként elvesztette, kifejező ereje is hanyatlott, úgy hogy utoljára kiállított képe, a «Budavár bevétele», mely az Ernst-múzeumban volt látható, tehetségének erős sorvadását mutatta.

Vágó Pál nem a zsáner- és tájképfestésben árulta el tehetsége legjavát. Efficile művei a müncheni festészetben gyökeredző magyar atelier-realizmus-

nak derék technikai tudással, ügyes komponálással készült termékei ugyan, de nem tanuskodnak különösebb egyéni kifejező erőről. Ez csak olyan témákban jelentkezik nála, melyekben a magyar életerőt, a virtust ábrázolta, különösen azokban a lovasromokban, ahol a katonai bátorság a legvakmerőbben érvényesülhet. Itt valóban lendületes, erős és magával ragadó tudott lenni, amit elsősorban is kiváló mozgásábrázolásának köszönhetett. Gyakran óriási méretű vásznain azonban inkább csak a részletekben volt igazán erős, belőlük nem mindig sikerült a kompozíciónak épen akkora, vagy az összetétellel még fokozottabb erejét kihozni. Mégsem riadt vissza a lehatalmasabb tervektől sem, mert fölötté könnyedén komponált és emlékezetből is meglepő biztonsággal rajzolt. Ennek köszönhető, hogy mint illusztrátor szintén szorgos tevékenységet fejtett ki, különösen az «Osztrák-magyar monarchia írásban és képen», valamint a milléniumi történet kötetiben számos lendületes rajta jelent meg, amelyek legtöbbször képzetében kialakult nagy kompozícióról készült, futólagos jegyzetnek látszik.

Rajza könnyed, biztosvonalú és valóban jellegzetes volt, de rendszerint nem hagyta el a naturalisztikus megfigyelés kereteit, nem vont nagyvonalúan össze és mindig túlnyomóan uralkodott színein, amelyek különben sem tartoztak művészetének legerősebb oldalához. Kissé lényegtelenek, csak járulékosak voltak a kompozíció felépítésében és egyáltalában nem mutattak olyan hű és éles természetmegfigyelést, mint a rajzbeli elemek. Ez néha némiképpen szárazzá tette előadásmódját, különösen nyugodtabb témájú festményein, amelyekről a rohamos mozgás lendülete is hiányzott.

De viszont majdnem minden képét rajongó szeretet hatotta át, a magyar földhöz és jelenségeihez való ama lelkes ragaszkodás, amely művészetének legjellegzetesebb és legvonzóbb vonása. Alig volt művésznünk, aki annyira parancsolónak és igaznak érezte volna magára az «itt élned és halnod kell» szavakat, mint Vágó Pál. És ezt az érzését belé tudta önteni képeibe is, amelyek így a magyar néző lelkéhez erős érzelmi szálakkal fűződtek, még akkor is, ha formateremtő erejük nem is mindig a legjavából való volt.

Farkas Zoltán.

Őszi kiállítás a Műcsarnokban. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat a megszokott tömeges őszi kiállítás helyett ezúttal gyűjteményes tárlatot rendezett, amelyen négy elhunyt és hat élő művésznek munkásságát mutatja be. Vegyük először a halottakat sorra.

Krútsay Ferenc (1868—1924) Lotz Károlynál, aztán Münchenben Hollósy Simonnál, végül Párisban Lefevrenél és Fleury-nál tanult. Szorgalmas kiállítója volt a képzőművészeti társulat tárlatainak; táj-, arc- és gyermekzsánerképeket festett. Szerény, halkszavú, meglehetősen szűk korlátok között mozgó művész volt, aki életében sem keltett, de ezzel a hagyatéki kiállításával sem ébreszthet különösebb érdeklődést.

Csuk Jenő (1887—1927) már jóval izmosabb tehetség volt. A képzőművészeti főiskolán Ferenczy és Balló osztályait látogatta. Később Münchenben, Düsseldorfban, Berlinben és Párisban tanult. A halál művészetének végső kifejlődése és lehiggadása előtt ragadta el, őszinte sajnálatára mindazoknak, akik még jóval többet vártak tőle. Csuk a pusztának és életének szerelmese volt. Legtöbb képét a pleinair realizmus eszközeivel festette meg, de ennek már iskolássá lett keretein túlhaladva néha sikerült az ábrázolás egyéni életteljességét is megközelítenie.

Jó megfigyelője volt a tájkép légköri jelenségeinek és az azoktól átölelt emberi és állati megjelenésnek. Kezdetben némi merev egyenetlenséggel festett és a nagy világításbeli ellentétek összekapcsolásában, különösen nyers és ríktó színeivel nem volt mindig egészen szerencsés és témái megválasztásában, aztán beállításkor nem igen mutatott valami különösebb eredetiséget. De az a lelkes szeretet, amellyel tárgyain csüngött, lassanként mindjobban megmésesítette ábrázolásmódját, amely folyamatosabbá, kerekdedebbé és kevésbé külsőséggé vált.

Tardos-Krenner Viktor (1866—1927) hagyatéki kiállítására szükség volt, hogy a művészi egyénisége körül folyó viták végre is tisztázódjanak. Az egyik oldalon mindég azt hangoztatták, amit különben a társulati katalógus is említ, hogy személyében rendkívüli tehetség költözött el művészeink sorából. A másik oldalról pedig majdnem teljesen kétségbevonták jelentőségét.

Tardos-Krenner Székely Bertalan-

nak és Lotz Károlynak tanítványa volt, ezektől a nagy művészekről örökölte a monumentális festéset szeretetét és hagyományait. Mint freskófestő megfestette a Vigszínház, a prágai Új színház és a pannonhalmi apátság mennyezetképeit. Ezenkívül számos kisebb terjedelmű, de mindig nagy stílusra törekvő dekoratív feladatot oldott meg. Az itt látható freskókartonok, vázlatok és olajfestmények, arcképek azonban egyaránt meggyőzhetik a szemlélőt arról, hogy Tardos-Krenner Viktor Székely, Lotz és Benczúr mellett legfeljebb csak harmadrangú szerepet játszott monumentális festészetünkben. Kompozíciói legtöbbször másoktól kölcsönzött ötleteken épülnek fel, gyakran bizonytalanul tétovázók, sőt néha zavarosak is. Rajza, mely ábrázolásmódjának lényege volt, sokszor hibás és a legtöbbször aggodalmaskodó. Nyagarányú lendület legfeljebb csak szándékaiban nyilvánult meg, de a megvalósítás módjában alig. Ugyanilyen bizonytalanság és kifejezéstelenség van gyakran egészen kellemetlen színadásában is, ami kevésbé rajzos olajfestményein a legfeltűnőbb. Tardos-Krenner Viktor jelentéktelen tehetségű, az akadémizmus mindenfelől válogató módjában gondolkozó tervezgető volt inkább, mint saját vízióiból alkotó, egyéni formákat teremtő művész.

Ujváry Ignác (1860—1927) Greguss Jánosnál, Székely Bertalannál, Párisban és végül Benczúr Gyulánál tanult. Művészetével kezdetben valamiképpen a mult és a jövő mesgyéjén állott. Ez különösen figurális természetű képein volt szembeszökő, amelyekben barokkos ízü akadémizmus keveredett a nyolcvanas-kilencvenes évek atelier-realizmusával, amelybe helytel-közzel, de igazán csak néha napján a napfény is bekucskált.

A kilencvenes évek közepétől azonban bizonyos mértékig megszabadult fiatalságának formális megkötöttségeitől, erősebb és mélyebb érintkezésbe került a magyar tájjal, sok, jóval élményszerűbb dunamenti és dunántúli tájképet festett, amelyekkel aztán gyorsan meghódította a magyar közönség szívét. Ezek a tájképek, anélkül, hogy teljesen szakítottak volna az atelier-tájképfestés hagyományával, kétségtelenül jelentős lépést mutattak a magyar tájképfestés természetesebbé válása felé, de ma, amidőn a nagybányaiak művészete már mögöttünk

van, tisztában lehetünk azzal, hogy csak egy kis lépést jelentettek, de nem nagyban kibontakozó, meglepő megoldást.

Térjünk át most az élőkre, akik közül elsőnek *Gách Istvánt*, a szobrászművészt említjük. A háború előtt egyik legagilisabb és legtöbbet szereplő fiatal művésznünk volt, aki annakidején szabadságharc-szobortervével, melyet Szamovolszky Ödönnel együtt készített, szerzett elismerést. A hadifogságból szabadulva újra eleven tevékenységbe kezdett, amellyel 1921 óta majdnem évről-évre kitüntetések aratott. *Gách* az ideges mozgalmasság lendületes szobrásza, aki nemcsak könnyed mozgású aktjaival, hanem arcképszobráival is számottevő tagja szobrászatunknak.

A festők közül a fiatal *Udvary Pál* gyűjteményes kiállításával csak röviden foglalkozunk. A fiatal művész tizenhét éves korában majdnem csodagyermekként kezdte pályáját kissé felszínes, de valóban virtuóz technikájú olajfestményekkel. Már akkor is félt volt, hogy a külső ügyességgel a lelki tartalom nem fog lépést tartani, amiről ez a gyűjteményes kiállítás is sajnálatos bizonyíték. *Udvary Pál* még modorosabbá vált, még jobban játssza a könnyed virtuózt, mint valaha. Hogy ebből az útvesztőből ki fog-e valaha szabadulni, azt csak a jövő döntheti el.

S ha már modoroskodásról beszélünk, *Udvary* után említjük meg *Kézdi Kovács László* képeit. A művész 1884. év óta állandó kiállítója majdnem az összes kiállításoknak és mindenemű képerkeskedésnek. Negyvennégy év óta elpusztíthatatlan kitartással ismételteti maga-magát, nyírfáit, mezőt stb. hol sárga, hol barna, hol lilás tónusokban. Nincsen témája, amelyet néhány száz, sőt ezer, egymástól alig eltérő változatban meg ne festett volna, ami végül minden művészi értéket kétségessé tett képein. Most kiállított festményein is ugyancsak meglátszik a sietős, elnagyolt munka, az egykori élményszerű megfigyelésnek lélektelen sablonná gyötrése. Ez a felelőtlenség önmagáról és a közönséggel szemben az ő esetében annál különösebb, mert évek hosszú sora óta Magyarország legelterjedtebb napilapjának képzőművészeti kritikusa volt, aki nagyon kevés megértéssel és a legnagyobb szigorúsággal kísérte bírálataiban annak a magyar művészetnek kifejlődését, amely Nagybányáról indult ki és ma

egyik leghatékonyabb eszköze külföldi kulturális propagandánk diadalainak.

Merész Gyulának képei már a komolyan számbavehető művészet terére vezetnek. Kora fiatalságától kezdve nehéz művészi feladatokkal birkózik és a legkülönbözőbb témakörökben is monumentális hatásokra vágyik. Arcképeiben a jellegzetességgel emelkedett előkelőséget kíván összekötni, tájképeiben a természet ünnepélyesebb jelenségeit figyeli meg és aktjain is mindenképpen túl akar jutni a naturalista látásmód közvetlen nyersségén. Ebben a kissé elvonatkozó és gyakran fanyar ízű hajlandóságában még nem jutott el egészen zárt és befejezett egyéni stílusig, gyakori ingadozásokat mutat, sőt idegen hatásokkal szemben is meglehetősen fogékony volt.

Ugyanez áll *Gimes Lajosra* is, a java-korában levő ügyes tájképfestőre, aki megállapodott realizmusban végződő impresszionizmusa színtarka eszközeivel festi változatos, erősen világító tájképeit.

Utolsónak hagytuk e felsorolásban e kiállítás legjelentékenyebb résztvevőjét, az életkorára majdnem agg, de művészetében még mindig fiatal *Nádlér Róbertet*, aki frissebb és közvetlenebb mint ennek a kiállításnak bármelyik résztvevője. Őszinték leszünk vele szemben is: *Nádlér Róbert* nem messzire kiemelkedő, nagy művész, nem nagy befejező, sem nagy úttörő. De jó, mindig becsületes, hűséges művész és mindig megbízható munkás. Ennek bizonyul komolyan vett, sohasem nagyzó, minden ízében alázatos természetimádatával, amely tárgyat a régi művészekre emlékeztető ájtatossággal kezeli. A témának ez a szeretete nála nem új formákat teremtő rajongó szenvedély, hanem csak az optikai kép gyönyörűsége örömeihez való hozzásimulás. A látottaknak meleg alázatú ismétlése, amellyel ugyanazt a gyönyörködést iparkodik a nézőben felkelteni, melyet maga is érzett. Ehhez az utánzó gyönyörködéshez a művészet mesterségbeli részének akkora szeretete és akkora felelősségérzete járul, amely a technikai kérdésekkel nem túlságosan törődő művészetünkben szinte párját ritkítja. *Nádlér Róbert*, technikai értelemben véve a dolgot, valóban tud festeni, festékben és vonalhúzásban nem ismer ügyetlenkedéseket. És ez a gondossága nem válik szárazzá, sem aprólékos pepecseléssé, hanem könnyed folyamatosságú marad. Nem egy pe-

dáns, modorosságába begubózdó tanár-ember látása nyilvánul meg Nádler festésében, hanem az, hogy a hetvenhétéves művész magas korában is meg tudta őrizni friss kapcsolatait az örökké inspiráló világhoz; ezért volt mindig jó tanár is, jó nevelője az ifjúságnak.

A Magyar Akvarell- és Pasztellfestők egyesületének XIV. kiállítása a Nemzeti Szalonban. Ez a kiállítás nagyjából az egyesület eddigi tárlatainak megszórt keretek között mozog; legnagyobb részt csak hűséges természetutánzásra és nem teremtő művészi alakításra irányuló grafikák gyűjteménye. Jegyzetek, útinaplók kínálkoznak, melyek legtöbbszörre kielégítő technikai tudással készültek ugyan, de a sok, világító színű és tarka-barka lap között könnyen az unalom országába tévedne az ember, ha néhány vérbeli művész munkájára nem bukanna közöttük. A hű természetutánzásban határozottan ügyes festő *Halasi Horváth István*, aki finom pastelleket állított ki. Már az átalakító művészek közé tartoznak az itt is nagyon figyelemreméltó *Istokovits Kálmán*, aztán egy új név *Ágoston Vencel* és a szintén alig ismert *Horváth József*, aki nemcsak virtuóz vízfestő, hanem kiváló jellemzőerővel rendelkező művészember is. Itt is érdekes *Szigeti Jenő*, aki izelítőnek csak egy pastellt küldött és mindenki előtt és fölött *Nagy István*, aki szintén csak egy pastellképével szerepel. Két éve a Nemzeti Szalonban rendezett kollektív tárlata óta alig találkozhattunk képeivel. Most kiállított «Havas dombtető»-je azonban olyan hatalmas haladásáról tanuskodott, hogy kíváncsiságból meglátogattuk lakását a művészt, hogy mélyebb betekintést nyerjünk ábrázolásmódjának újabb fejlődésébe. Ez a látogatás jelentős művészi élmény számába ment úgy, hogy itt be is számolunk róla. Nagy István az elmúlt nyáron rengeteg grafikai lapot alkotott, fekete krétával és pastellel festett magyar tájakat. Egyrészt az Alföldön járt, másrészt a Bakonyban. Festett, mert kezében a fekete szín ezernyi árnyalatúvá vált, valóságos színompává, amely zord és harsogó erővel egyesíti a magyar táj lelkét egy kiváló alkotóművész mélyes erejű ábrándjaival. Ezek a krétarajzok bámulatosan egyszerű vonalakkal és felületekkel olyan harsogó látományokat vetnek elénk, amelyekben az élet elevenebb, a nyugalom

nyugodtabb és halásosabb mindannál, amit a közvetlen valóság nyujthat. Nagyszerű dolgok, olyan nagyszerűek, hogy nemcsak magyar, hanem még a legmagasabb mértékben vett világvizonylatokban is a legnagyobb meglepetést jelentik. Dübörgő, szenvedélyes, öserejű ábrázolások, amelyek mellett teljesen a háttérbe szorult mindennemű újabbkori magyar tájképgrafika. Leri róluk, hogy a művész az alkotóláz ultraparoxysmusában alkotta őket, a legnagyobb lelki szenvedések árán; vajúdva, gyöttrőde, hogy a végtelenség érzését fehér-fekete árnyalatok hatalmas ellentéteivel valahogyan papírra vethesse. Előre megjósolhatjuk: ha Nagy István egyszer részánja magát, hogy a nyilvánosság elé lépjen velük, ez művészeti életünk egyik legnagyobb szenzációját fogja jelenteni, de hogy ez mikor következik be, azt nehéz volna eltalálni, mert a művész minden egyébbel inkább törődik, csak azzal nem, hogy a nyilvánosság kegyét hajhássza.

Vadon Benjamin festőművész kiállítása. Az Andrássy-úti Mentor-könyvkereskedés aprócska kiállítási helyiségében, ahol eddig legtöbbszörre művészetünk legszélsőbb törekvéseinek grafikai ábrázolásaival találkoztunk, október havában egy épenséggel nem szélsőséges művésznek, *Vadon Benjamins* kisméretű olajfestményekből álló gyűjteményét láthattuk. A művész némi ingadozások után a pleinair tájképfestés általánossá vált kifejezőmódjainál állapotodott meg és ezeken belül ügyesen jegyzi fel úti naplójának emlékeit, anélkül, hogy különösebben emlékeztetné tudná tenni mondani-valóját. Húsz évvel ezelőtt még újság számába ment volna ez a napsütéses ábrázolásmód, melyet ma már sablonnak érezünk, mert már csak megszokás, nem mélyen bevésődő élmény, egykor sokat támadott, de aztán jól bevált és közkeletűvé lett formák ügyes ismételtetése.

[Farkas Zoltán.]

Zenei szemle.

Az első filharmóniai hangverseny. A műsor három száma Bartók: «A csodálatos mandarin», Borthiewicz Serge: «B-dur zongoraverseny» és Haydn: «Üstdobpergés szimfónia» (E-dur) három olyan teljesen elütő világot tár elénk, hogy ezzel önkénytelenül is az egybevetésre ösztönöz.

Bartók suitejét a hasonló című néma-játék zenéjéből állította össze. Nagy szerencsénk volt, hogy a filharmónikusok házi próbáján, a némajáték szövegét egyáltalán nem ismerve, hallottuk a művet először, így zenénkívüli képzeletük függetlenül, zavartalanul élvezhettük. Nem hisszük, hogy volna muzikális ember, aki ki ne érezné ebből a zenéből az abszolút, lényegében teljesen egyéni értéket. Lenyűgözve, elszorult lélegzettel állunk vele szemben, mintha kozmikus erők megnyilvánulását élnék át. Van benne valami vad, ázsiai őserő, mindennel dacoló, felágaskodó akarat, küszködő, szenvedélyes keresés, amire rögtön reagál a mai kor zilált, diszharmónikus lelkű, megoldásokat, nyugvópontokat kereső embere. Zenekara alig elég a lelki dinamika ilyenmértvű kifejezésére. Éles diszszonanciai úgy hatnak, mint egy felkavart, forrongó korszak lelkének minden oldalról megnyíló örvényei, ahol egy hatalmas kataklizma felszínre hozta a lélek legmélyén szunnyadó, békés korok kultúrájában háttérbeszorított rejtelmes, ősi erőket. Érezzük, hogy a művész nem a formai tökéletességre, hanem a jellegzetességre, a közvetlen, hű kifejezésre törekszik. Bámulatosan élettelteli színei vannak a groteskség, a vad humor kifejezésére, viszont a klarinét meleg, puha, epedő szólama képviseli a lírát. A befejező része a suitenek a leghatalmasabb. A zenekarban óriási feszültség, lázas küszködés: az ember örökké ismétlődő, soha nem szűnő sóvárgása a végtelenség meghódítása után. Valaminek a szenvedélyes üzése, kergetése, ami értelmet ad egy emberélet minden fáradozásának, akarásainak, amiben megnyugszik, feloldódik minden. És az örök kérdés a nagy Ismeretlen után úzi, hajszolja Bartók nyugtalan művész-lelkét. Míg Kodály csodálatosan harmónikus, hívő lelke felel nekünk a kérdésre, Bartók olthatatlan szomjúságával felrázza bennünk a sóvárgást a felelet után.

Másnap már «A csodálatos mandarin» szövegével kezünkben hallgattuk Bartók zenéjét. Lengyel Menyhért műve ízléstelenségében, ponyvaságában visszataszító és reprodukálhatatlan. Elszomorító és érthetetlen, hogy Bartók nem talált a maga számára külön szöveget. Valóban csak egy nagy művész képes így feledtetni velünk ennek értéktelenségét.

A műsor második számáról nincs

sok írni valónk. Borthiewicz 1913-ban írt zongoraversenye a háborúelőtti későromantikának meglehetősen értéktelen terméke. Chopin-, Tschaikowsky-reminiscenciák, melankólikus, borongós szláv témák. Milyen messze van már tőlünk Borthiewicz lelkivilága a maga erőltetett üres drámaiságával, ahol a lány méloszokban oly szépen, simán jut kifejezésre a szubjektív fájdalomában önmagának tetszelgő, önmagával túlsokot foglalkozó lelkiség erőtlensége, kiélt szentimentalizmusa. Boldog kor, amikor még így lehetett dalolni! Stefániai Imrénének, a Zene-művészeti Főiskola tanárának tökéletes interpretációja enyhítette némiképp a mű banalitásait.

És végül mint egy örök nyugvópont, egy örök léleklendítő minden korok zenéjében: Haydn. 1795 ez a harmadik dátum. A halk üstdobpergéssel kezdődő témáról elnevezett Es-dur szimfóniája egyike a mester legérettebb alkotásainak.

A későbarokk-kultúra racionális kötött stílusával szemben 1760 után — főképp Rousseau hatására — egy új, szabadabb életérzés tör elő a kultúra egész területén. Ennek a szellemnek egyik legelső úttörője a zenében Haydn. A rokokó keces, táncos szelleme nála már átszellemesül, megneimesedik, a dallam és a díszítés utólréhetetlen bájjal olvad össze, a régi kontra-punktikus polifon szerkezettel szemben a komofon-melódia mind nagyobb szerephez jut. A nagy barokkmesterek tömörségét, erejét, a kifejezés súlyát és méltóságát a finomság, szellemesség, könnyed természetesség, stílizált népies jelleg váltja fel. A «Haydn papa», egy kedélyes filisztervilág megszemélyesítőjének fogalma berögződött a köztudatba, pedig ez a szimfónia is az ellenkezőt mutatja: a mélyenjáró, nagyvonalú, érdekesítő, úttörő Haydnt. A romantikus kor fejlődés-principiuma már teljesen él ebben a szimfóniában. Az első tétel szonátaformájában a téma egy logikusan, organikus kibontakozó zenei gondolat hordozója, a kidolgozási rész (64 ütem) nem egy rövid pihenőszakasz, hanem a tematikus feldolgozás drámai színterésének. A témának funkcionális jellegével a modern szonátaforma teljes kialakítását, a népies elem beleszővését (II., IV. tétel), tehát egy új formafelfogást, egy új kor lélekzését itt a legjellegzetesebben szemlélhetjük.

Ime akkor Haydn zenéje volt úttörő és forradalmi, ma egy Bartók zenéjéről mondhatjuk ugyanazt. Örök emberi problémák korszerű felvetéséből és megoldásából áll a szellemtörténetnek, mint az emberiség nagy életfolyamának hullámzása. Haydn-Bartók látszólag két teljesen ellentétes színezetű hullám ebben a folyamatban, de mindakettő előrevisz.

A zenekarban a karmester lelke él. Micsoda teljessége lehet a zenei élménynek a szuggesztív erő uralmával kicsalni ebből az ezerszínű apparátusból minden árnyalatot, amire szükség van egy lélek kifejezésére. Dohnányi ezt cselekszi, amidőn Haydn világába lép. Itt otthon van, itt viszi a zenekarát, mintahogy ő benne is, minden porcikájában ott él ez a muzsika. Már Bartók művének dirigálásánál, minden önfeláldozása mellett is éreztük az erőlködést, egy, az ő finom, harmónikus, egyensúlyozott egyéniségével ellenkező lelkiséget, amit csak hasonló lelki megalkotottsággal lehet megközelíteni. Annál inkább megilleti az elismerés fáradtságos munkájáért.

*

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének meghívására Edwin von der Nüll berlini zeneiőr igen tartalmas, komoly előadást tartott Bartók Béláról a Zeneakadémia kistermében.

Tanulmányának gerincét egy ma még szinte megoldhatatlannak látszó problémának fejtegetése alkotta: az új zene elméleti, szisztematikus magyarázatának megkísérlése. Ezen célból veszi szemügyre a jelenkor egyik nagy mesterének, Bartók Bélának művészetét. Ismerve az északnémet, mindent racionalizálni törekvő szellemnek megfelelő berlini zenetudományi iskola szigorú, merev formalizmusát, egy csöppet sem lepett meg minket a fiatal zenetudós módszere, amellyel Bartók zenéjének tisztán formai sajátosságait tárta elénk. E módszer szerint a műalkotás objektív megismerése, a zenében működő erők, ezeknek fejlődése és törvényei az alkotótól, tehát minden pszichológiai momentumtól függetlenül állnak a kutatás központjában. Fejtegetéseinek eredményeként Bartók zenéjének harmóniai alapját a kibővített tonalitás (Geschlechtslose Tonalität) fogalmával jellemzi. Melódikája e kibővített tonalitás és a magyar népdal komponenséből nő ki. Formájára a szonátaforma, a fejlődés gon-

dolata van a legnagyobb befolyással. Természetes, hogy egy ilyen objektív zeneesztétikai módszerrel (lásd Hans Mersmann: *Angewandte Musikästhetik*. Berlin, 1927) inkább zeneelméletet és nem esztétikát kapunk. Ami Bartók zenéjének tárgyi tényeit illeti, elismerjük ennek a módszernek a jogosultságát s igen hálásak lehetünk, hogy von der Nüll úr e téren hozzájárult Bartók úttörő zsenialitásának szavakba nehezen foglalható megvilágításához. Reméljük azonban, hogy mindnyájunktól érdeklődéssel várt és óhajtott további Bartók-tanulmányai során bizonyosságot szerez arról a nagy lelkesedésről és megértésről, amelyet Bartók művészte épen a bennerejlő mély, magávalragadó lelkiségével vált ki Magyarországon. Európaszerte egyforma jelenség (hiszen pszichológiailag teljesen indokolt), hogy a régi világban felnőtt generáció a modern zenével szemben bizonyos ellenszenvvel viseltetik. Ebből a szempontból Bartók épen úgy nem kivétel, mint Hindemich Pál Németországban. De hogy milyen nemzeti értéket képvisel Bartók művészte és hogy Kodályval együtt milyen nagy hatással van a fiatal magyar zeneszerzőkre és a magyar zenetudományra, ezt minden művelt magyar ember tudja.

A kiváló tehetségű fiatal tudóst, aki eljött hozzánk a porosz fővárosból, hogy egy magyar géniusz előtt hódoljon, válogatott hallgatósága megérdemelt, igen meleg szimpátiával fogadta.

Prahács Margit.

Dinafon.*

I.

A modern zenei irányok már magukban hordják új kifejezőformák, új hangszeres kialakulásukat. A világszemléletnek egy sajátos módja keresi itt a kifejezésre legalkalmasabb eszközöket, mintahogya stílusváltozások legmélyebb okai mindég változó világnézetekben gyökereznek. A legújabb kornak a lelki vallomásra, a kifejezésre, a közvetlenségre való erős törekvése elsősorban a zenében hozza meg a gyümölcsseit.

Helmholtz, az akusztika nagy tudósa írja: «A hangsorok és hangrendszerek és az ezekre épített harmónika nem megváltoztathatatlan természeti tör-

* A dinafon-hangversenyéről két munkatársunk is beszámol: érdekesnek tartjuk mindkettőjük véleményének közlését.

vényeken, hanem nagyrészben esztétikai elveken alapszik. Így az esztétikai elvek változásával együtt járhat a hangrendszer megváltozása is». (Tonempfindungen 386 l.). S íme az előbbi kor 200 éves, temperált hangsorra alapított harmónikus zenéje ma elégtelennek bizonyul az új lélek kifejezésére. Megszületnek előbb a negyedhangrendszerre átalakított hangszerek (negyedhangú zongora, harmónium, klarinét, trombita stb.), majd egy korszakalkotó felfedezés: elektromosság útján megszólaltatni a természetes hangok végtelen skáláját, új hangszereket vet felszínre, az éterhullámhangszerek csoportját. Az 1927-iki frankfurti zenei kiállításon volt alkalmunk e probléma egyik megoldójának, Jörg Magernek találmányát, a «Sphärophon»-t kipróbálni. A rádióelektricitás kiaknázása a természetes hangok megszólaltatására, dacára a primitív hangszernek, már akkor nagyszerű perspektívát mutatott. Az elvi alap: két különböző gyorsaságú rezgéstkelő interferenciájából származó új hangoknak mechanikai úton történő megszólaltatása, a hangszín, erősség és terjedelem olyan nagymérvű kiszélesítését tárja elénk, aminek a zenei gyakorlatra való következményeit teljes mértékben ma még fel sem tudjuk fogni. Nem sok idő telt el azóta és mégis az alapelv kiépítése annyira haladt, hogy ma a világvárosokban zsúfolt nézőterek előtt rendeznek éterhullámhangversenyeket.

Ilyen hangverseny zajlott le nálunk minap a Vigadó nagytermében. Bertrand René tanár és dinaphon zenekara (3—4 dinaphonból áll ez a zenekar) a jövő zenéjére vonatkozó rendkívül érdekes reflexiókra nyújt alkalmat. Dr. Spur Endre zenekritikus szakavatott, szellemes előadása vetett világot a rejtelmes kis hangszerekre. A dinaphon (külső alakja egy asztalra fektetett félcilinder) váltoóráma már eleve olyan frekvenciájú, amilyent a hangszóróval közvetlenül lehet megszólaltatni. A frekvencia, az intenzitás változtatása a felhangok, rezszégek különféle kombinációja által a hang terjedelmét, erejét és színt a végletekig lehet fokozni. Egyszerű hallásra legjobban megkapó a dinaphon hangjainak nagyszerű tisztasága. A felső regiszterek pianissimóiban valóságos éteri muzsika benyomását kelti, amely minden anyagtól, hangszertől függetlenül, a maga abszolút mivoltában revelációként hat. Vajjon minden idők

muzsikusaiknak legszebb álma az anyagtól való függetlenítés — amely mindég köté, amelyhez mindég alkalmazkodni kell — halad a megvalósulás felé? Csodálatos gondolat, a temperált hangrendszer béklyóiból felszabadított, abszolút tisztaságú hangok óceánjának meghódítása!

A második, ami rögtön megragadja figyelmünket, a dinaphon kezelésének rendkívül egyszerű módja. Egy fokra osztott félkör lap felett mozgatható mutató csapocskáját kell lenyomni és megszólal a helynek megfelelő hang. A hangszertechnika elsajátításának hosszú évek energiapazarló, verejtékes, mechanikus munkája fölöslegessé fog válni. Ime a kifejezés, a lelkítartalom előtérbelépése lassan, de biztosan szorítja ki a mult század virtuóz ideálját, amely már-már odafajult, hogy a hangszerjátékosoknak sok esetben kevesebb fogalmuk van a zene igazi mivoltáról, mint a dilettánsoknak.

A tér különféle pontján elhelyezett hangszórókkal még egy nagy szenzációt szerzett hallgatóságának a dinaphon-zenekar. Sokat hallunk egy Bach-fuga nagyszerű architektónikájáról, a szólamok horizontális vagy vertikális felfogásáról, ellenmozgásáról, a harmóniáról, mint a zene térbeli princípiumáról; Goethe az építészetet megfagyott zenének mondja egy helyen. Minthogy az éterhullámzene a hangszórók segítségével bárhol megszólaltatható, a zene ezáltal két dimenziót nyer s így mi sem könnyebb, mint az eddig a térbeli művészetekből átvett fogalmakat a zenében is közvetlen érzékeléssel felfogni. A hang mozgásirányának láthatatlan vonalaiból a legnagyobb szemléletességgel épül föl előttünk egy kontrapunktikus szerkezet hatalmas architektónikája. Az éterhullámhangszerek finom glissandói úgy hatnak a térben, mint egy épület oszlopait átkötő ívek, amelyek a diatonikus hangrendszerben teljesen hiányoznak. Mennyire elégtelennek érezzük pl. egy ötszólamú Bach-fugánál a zongora vagy orgona eszközeit; előbbinél a szólamok összefolyása, utóbbinál az árnyalás lehetetlensége akadályozza a tökéletes interpretálást. Az elektromos hangszerek a szólamok világos térbeli tagolásával, különféle erősséggel itt nagyszerű megoldást nyújthatnának. A barokk-stílus témaművészete, amely hatalmas énekkarokat szólaltatott meg a tér különféle pontján (lásd velencei, római iskola

a XVII. században), ma ugyanazt a hatást érhetné el egyszerű hangszórók segítségével. A hangerősség óriási tereket betöltő fokozhatósága, a hangkeltő test helyhez nem kötöttsége, tömegek közös zenei élményét teszi lehetővé. Ilyen eszközökkel valóra válhatna a mai német «Jugendbewegung» legfőbb törekvése, a zenét a nép közkincsévé, tömegek lelki szükségletévé tenni.

A jövő zenéje mindez, de az akusztika tudományosan igazolja és biztosítja e lehetőségek valóra avilását. A forrongás mai korszaka után a teljes ártértékelés és kiépítés feladata egy jövő nemzedékre vár. *Prahás Margit.*

II.

A Vigadó nagytermében különös izgalommal gyűlt össze a ragyogó közönség.

Valami egészen újat, valami egészen különösét várt, valami egészen új felfedezéseket és a megdöbbentő szenzációk korszakában valami még különösebb és még nagyobb eseményt, valami csodát...

Az emberek fantáziájában kigyulladtak a régen elfelejtett gyermekkor tündérbirodalmának lámpácskáit és áhítózza várta mindenki a mesevilág angyali énekkarának, a földöntúli, étherikus muzsikának, a szférák zenéjének beteljesülését.

A hangversenydobogón a zongora jólismeret karcú teste mellett négy egyforma, tömzsi oszlopon négy teljesen egyforma, félkör alakú doboz állott. A dobozon fehér lap, azon, mint órán beosztások s a beosztásokra kart lehetett beállítani akár egy óramutatót.

Ime, a négy dinafon!

Ezt a négy hangszert a drótok tömege kötötte össze a hangversenydobogón álló akkumulátorokkal és ezekből a dinafonokból szaladtak fel a huzalok a dobogó fölött, a levegőben felerősített négy ezüsthényű hangszóróhoz, majd a terem végén és a tükörfolyosón felerősített újabb négy-négy hangszóróhoz.

A közönség várakozással nézte meg ezt a különös, boszorkányos instrumentumot s amikor a dinafonművészek a dobogóra léptek és elhelyezkedtek székeiken a dinafonok előtt, szinte hallani lehetett az egész terem szívdobogását.

A dinafonok első megszólalása tel-

jesen ismeretlen és fülünk által soha nem hallott hangokat rezgetett végig a levegőn. Valami egészen különös, halk és sejtelemszerű hangot. Tényleg valami olyat, amelyet vártunk.

Az arcok megdöbbenve néztek össze, itt-ott a különös élvezetben voltak, akik elsápadtak és lélekzetvisszafojtva hallgatta mindenki a csodát.

Ez volt az első impresszió...

Azután fokról-fokra következett be a csalódás, a kiábrándulás. Az emberek észrevették, hogy az új hangszer még egészen primitív, hogy csupán szólóhang termelésére képes és ezt a hangot is csak úgy tudja változtatni, mintha valaki egy hegedűhúron egyetlen egy újjal játszanék s azt az ujjat sem szabadda a húrról felemelnie, mert abban a pillanatban megszűnnék a hang.

Egymástól távolabb álló hangok között az ujj tehát végigcsúszik az összes hangokon, ami lehet egy-egy melodióban szép és szükséges hanghatás, amikor azonban a hangoknak a tizenhatodik és harminckettedik gyorsaságával kell egymást követniök, ez valami kellemetlen, nehézkes és kultúrátlan színezetet ad a játéknak.

A publikum észrevette azt, hogy a dinafon kezelői lehet, hogy más hangszeresek használatában művészek, a dinafon technikáját azonban nem sajátították el teljesen... illetve nem dinafonművészek még...

Megdöbbenést keltett ugyan Bizet kúrtyójának előadása, amikor a négy dinafon a vonós quartettből egy pillanat alatt fűvös quartetté alakult át s a témának visszhangvariációit a legpompásabb plaszticitással mutatta be a különböző helyeken megszólaltatott hangszórókkal — nagyon tetszett Honneger balletszvitjének egyéni íze és hanghatásainak különös varázsa —, a publikum ítélete észrevehetőleg mégis úgy alakult ki, hogy ez a hangverseny nem művészi produkció. Ez a hangverseny csak egy sugár, csak bemutatása valaminek, ami egyelőre csecsemő korát éli, ami még csak öthónapos találmány, ami eddig még csak inkább elmélete annak, hogy az elektromosságot átalakíthatjuk hanggá, hogy a hang legtökéletesebb forrása az elektromosság.

A dinafon egyelőre vergődik a nem neki írt klasszikus munkák interpretálása közben. A modern tánczenében — ahol a saxofon hangcsuszkalásai és hangficamai nagyon megfelelnek természetének — inkább otthon van.

Mégis nagy hálával tartozunk Bertrand René tanárnak, a dinafon zseniális feltalálójának és bemutatójának, mert a hangverseny meggyőzőtt bennünket valamiről, ami még laikus ember előtt is megdöbbentő.

A jövőről!

Ha ez a dinafon tökéletesül, ha majd akkordokban is tud dolgozni, ha a hangok simán, átmenet nélkül, a technika minden követelményének megfelelően kitermelhetők lesznek, ha a hangok rezgését bármikor tetszés szerint változtathatják és ha olyan megállapodott, önmagában tökéletes hangszer lesz, mint ma például egy hegedű, amin egy művészlelek egyszerű zsenialitása megteremtí az új technikát... akkor valóban bekövetkezik a csoda!

Akkor a mai kor hangszereit, akár őseink tűzgyújtó köveit, csupán múzeumokban fogja látni a jövő embere és ott is csodálkozva csapja majd össze kezét, hogy egy emberöltővel előbb még egy egész, verejtékes emberélet kellett ahhoz, hogy valaki a hegedűn, csellón vagy zongorán tökéletes és mégis véges zenét produkáljon, amikor a dinafon művésze egyetlen hangszerén az összes zenei hangok skáláját szinte korlátlan lehetőséggel szólaltatja meg és megszűnik minden lehetetlenség és minden határ a zenei lángész ihletének kifejezésére.

Megszületnek a tökéletes összhangok, a soha nem hallott melódiák, a térhatások, a fugák interpretálásának soha meg nem álmódott lehetőségei megszületik a legszebb, a legsodálatsabb művészet, az emberi lélek világnyelve: az abszolút zene! *Fagus.*

Royal Academy 1928. — Az angol festőtársaság jelmondatát Wordsworth egyik verséből vette: «Ha elég ereje van annak, ami a kezünk alól kikerül, hogy éljen, hasson és szolgálja a jövőt: elég ez nekünk». A konzervatív nemzet művészei nem nagyon vették szívükbe a «jövő szolgálatát». Nemhogy a jövő csirái nem találhatók ezekben a művekben: még a jelent sem érték utól. A Burlington Palace tetején, a kiállítás angolaszászul hivatalos neoklasszikus palotája felett van egy szelíden csengő-bongó zenélőóra: lehetetlen, hogy az embernek eszébe ne jusson: «Ime, a szimbolikus toronyóra. A modern művészet világkoncertjében a Royal Academy képviseli a zenélő órát». Ezen a kiállításon nincsenek problémák. A ké-

pek és szobrok arisztokraták halljai számára készültek, esetleg bankok és hivatalok száraz, bürokrata-renezánsz stílus tanácsstermeibe. A kiállítás a londoniak számára inkább a season egy megszokott társadalmi eseménye, mint művészeti érdekesség. Kivéve egy elhúnyt művészt: nyoma sincs vajúdo stílek nyugtalanságának: még az impresszionizmus is akadémiakussá hígult a pontosan dolgozó ecset alatt. Sem vonalban, sem színben, sem szerkesztésben, sem tárgyban: sehol semmi jövősejtő elem. Tárgyak? Arckép, tájkép. Felfogás? Az arcképek sablonná merevült naturalista precízióval készültek. Megtalálni a király és királyné nagyméretű obligát arcképeit, a miniszterelnök, néhány magasrangú katona és egyetemi professzor képmásait, majd egy sereg bűvös-nézésű selyemruhá angol lány kellemetlenül szalon-fényképekre emlékeztető portréját. A tökéletes technikai tudás nyárspolgári élvezése ez: passzív nyugalom. Tájképnél kevésbé ellenszenves némely tiszteletreméltó, de fakult kifejezőmód viszont látása. Vannak igen finom atmoszféramegoldások: de csupa Corot-émlék az egész. (Sir David Murray.) Vannak pompás kikötő impressziók: nonszalanszal festett színfolt-képek: de hiszen ez Monet korában volt igazi gyönyörűség (Terrick Williams). Azután néhány stilizálás: ez mindig kedvence volt az angol művészetnek, mint általában nagy emócióktól mentes kifejezésnek. (A nemsokára százéves Késő-Tumernek még ma sem akadt méltó utódja!) Kompozíció alig van. Egy-két freskózú hideg allegória: gyenge prerafaélita visszhangol az általános-angol vértelen antikizálással vegyülve. Avagy aktsoportok kegyetlenül realiztikus plasztikával. És végül a legelaggottabb műfaj: realiztikus történelmi tabló. Salome Szent János fejével: romantikus pozitúrák (mintha színpadi jelenet lett volna a modell), viharos ég, régi szín-receptek: mindez ma csak formula, amelyből rég kialudt az élet és formáz. Hiszen ha már régi stílusokhoz fordulnak: fejlesztenék tovább. Franciaországban is egy neoimpresszionista stílus hódít, de ebben a Friesz-Warquier-féle kifejezőmódban benne van az utolsó évtizedek összes tanulsága — míg a Royal Academy mechanikus-tökélyű stílusa csak a múlt pontos részümé-je: de a «future hour» számára nem nyújt reményt. (London.) *Szentkúthy Miklós.*

Teremtjük meg az olasz-magyar színházi kapcsolatokat! A későn kialakuló magyar színházszárra gyakorolt külföldi hatások nyomokat kutatva, két nagy nyugat-európai színházi kultúra befolyását figyelhetjük meg az elmúlt másfél évszázad folyamán. Az első féldőben kizárólag a német hatás dominál, közvetlenül és erősen, rányomva másorra és játéktípusra egyaránt jellegzetes bélyegét, a második féldőben, a magyar színház önállósági törekvéseivel párhuzamosan, egyre erősebb lesz a gall színházi tradíció hatása, ami a legutóbbi tizedekig nyomát hagyja a magyar színház fejlődésében. Az olasz modern színházi törekvések még nem éreztethették jótékony termékenyítő hatásukat a művészi célok nélkül ide-oda kapkodó, veszedelmes Amerika felé kacsintgató modern magyar színházi «kultúrara», pedig az olasznál számottevőbb, jellegzetesen nemzeti színjátszó stílus nincsen ma Európában, aminek szerepe lehetne a speciálisan magyar színházművészeti célkitűzések életre-élesztésében.

Csodálatos, hogy az erősen fejlett teatrális ösztönnel rendelkező olaszok a történelem folyamán egyéb kulturális kapcsolataink mellett színházi téren majdnem semmiféle hatást sem gyakoroltak a magyar színházra. Igaz, hogy a magyar színészi lélektől idegen *commedia dell'arte* elvirágzása óta, amikor ez a stílus kontaktus megteremtődhetett volna, dekadenciában élt az olasz színház és legfeljebb csak egyes nagy talentumokat vagy zseniket, — mint *Ristori* és *Duse* — adott az egyetemes színház-történetnek, de nem mutatta egy szervesen fejlett színházi kultúra képét. Azonban ma az olasz nemzet nagy rinascimentojának éveiben új lendületet vett az olasz színház is, mintegy igazolásul annak, hogy ez a legszociálisabb művészi megnyilatkozás szoros kapcsolatban van a társadalomban történő változásokkal. Az olasz színházi kultúra újabb újvirágzásának két értékes gyümölcse van: az új olasz dráma és az új olasz színházművészet.

Talán elég csak néhány nevet említeni: *Dario Nicodémi*, *Luigi Pirandello*, *Rosso di San Secondo*, *Massimo Bontempelli* — nem szólva a fiatalok tehetségeiben gazdag gárdájáról, hogy bizonyítás nélkül is világos legyen mindenki előtt: az olaszok az élen járnak azok közt a modern drámaírók közt, akik nem az anyagi sikereket hajszolják, hanem írói mondanivalóikat tisztelet-

ben tartva, az új németek mellett a legtöbb eredeti és mély gondolatot vitték színpadra. Az új olasz drámának ugyanúgy önálló olasz játéktípusa van, mint az oroszoknak vagy a németeknek és aki csak egyszer is átélt színpadon egy modern olasz dráma-alakot, tudja, milyen küzdelmet jelent a helyes stílus megtalálása munkája. Emlékezzünk csak vissza a Vígyszínház Csehov előadásainak csinált orosz levegőjének poros illatára és utána a Sztaniszlavszkij-gárda «játékának» lüktetően eleven, forró élet-atmoszférájára és mindjárt világos lesz előttünk egy idegen nemzet drámaírói alkotásainak színpadra elevenítésében rejlő, hiánytalanul majdnem megoldhatatlan probléma nagysága.

A dráma a színpad függvénye és nem véletlen, hogy az új olasz drámai törekvésekkel párhuzamosan ott találjuk Rómában a legzseniálisabb olasz színházművészt és rendezőt *Braghaglia* színházat: a *Teatro degli Indipendenti*-t, mely függetlenül a német expresszionista és orosz konstruktivista színházművészeti kísérletektől, foglalkozik a legmodernebb színpadi stílusproblémák megoldásával. Itt lehet legbiztosabban tanulmányozni az új olasz dráma színpadra elevenítését, hogy Magyarországon is történhessenek megoldás-kísérletek ebben az irányban.

Az egyre erősödő olasz-magyar kultúrkapcsolatok mai napjaiban talán nem volna érdektelen az üzleti érdekek hajszolásának zsákutcájába jutott magyar színjátszás tekintetét Olaszország felé irányítani, hogy olasz példán okulva, végre Magyarországon is gyökeret verhessenek a modern dráma-irodalmi és színházművészeti törekvések.

Peéry Piri.

Spion. Fantasztikus film. *Thea von Harbou* *A 326-os* című regénye nyomán. A burlesk és a vígjáték szinte végletig variálható és kiaknázzható témája az emberi tökéletlenség. A detektívfilm ezzel épen ellentétes igény: az emberi tökéletességgel igyekszik érdeklődést kelteni. Paradox s mégis igaz: a műfajnak ebből a természetéből folyik minden gyarlósága, minden szinte leküzdhetetlen nehézsége.

A vígjátékban adva van egy olyan detektív, aki önmaga kerül csapdába, miközben a betörőt üldözi. Ez emberi, valószínű és kacagtató. A detektívfilmben adva van egy oly módon tökéletes detektív, akinek csak igénye a

tökéletesség, de akinek mindenféle tökéletlenséget kell elkövetni a bonyodalom kedvéért.

Semmi sem bizonyítja oly nyilvánvalóan, hogy idejét múltá ez a műfaj, mint a nagy sip- és dobszóval reklámozott *Spion*. Csodálkozunk kell, hogy a mai fejlett technika és pompás produkciók korszakában ily ellenszenvesen bárgyú látványosságra is akad közönség. Már a cím is bosszantó. Mi szükség *Spion*nak nevezni a kémét?

Ami pedig a mesét illeti: húsz évvel ezelőtt gyártottak efféle bonyodalmat, akkor is csak ponyvaregényekben. A 326-os nem is lehet egyébként tekinteni, mint ponyvának. Ami kevésbé sablonos benne, ami szokatlan, ami modern: csupa külsőség. Például expresszionista stílus bankpalota bemutatása: sivár falak, nagy forgalom.

Egy Haghy nevezetű bankár kém-szervezete rettegésben tartja a művelt világot, vonatokat siklat ki, diplomáciai iratokat lopat, orvul lelöveti, vagy megmérgezteti a kémelhárító szervezet alkalmazottjait és amit akarsz. De ennek a pusztításnak ábrázolásában nincsen semmi hihető. Az ember azonnal látja, hogy mese, amit lát. S a mese-szerűség itt nem helyénvaló.

Megjelenik a «tökéletes detektív», aki azonban csak egyetlen jelenetben tökéletes, csak egyetlen jelenetben hiteti el a nézővel, hogy rátermett Haghy bandájának ártalmatlanná tételére. Ezután azonnal, — minthogy szerelemnek is kell a filmben lenni, — nagyon bárgyú módon kerül egy szimpátiát mimelő kémnő hálójába. Közben a kémnő is «szerelemre lobban», mert a 326-os «civilben» igen elegáns fiú. Itt a film átsiklik egy olyan helyzeten, amely érdekessé is tehetné. Két szerelmet játszó ember harca, akik mindent csak azért tesznek, hogy minél több titkot csikarhassanak ki egymásból:

ebben van drámai feszültség. De a film, illetőleg regénygyáros a szentimentális megoldást választotta: a detektív azonnali balek bedűlését. Az ilyen sablon lehet «megható»: de ellenkezik nemcsak a drámaiság fogalmával, hanem a valószínűséggel is. Egy hivatásról ily hirtelen meglegedkező detektív pipogyafráter: nem komoly drámába, hanem vigjátékba való.

A filmesek aggodalmasan ragaszkodtak a regény szövegéhez, amit az semmi esetre sem érdemelt meg. Ha Victor Hugot, Tolstojt, Balzacot lehet hamisítani a vélt filmszerűség kedvéért, talán Thea von Harbout sem kellene kímélni.

Pszichológiai abszurdumok ilymérvű halmozását nagy filmnek hirdetni maximális szerénytelenség, melynek jogos következménye a közönség bizalmatlansága. De az inszenálás gyatraságán és valószínűtlenségén kiváló színész élet-injekciója talán még segíthetett volna. A Haghy bankár alakja éppen megfeleltene Wegenernek. Az alak nem rossz: egy nyomorék, aki éppen nyomorékvolta következtében képes könyörtelen következetességgel a világ eseményeit a maga javára kamatoztatni. Ezt a szerepet Wegener perspektivásan játszotta volna meg. Ő helyette olyan színész kapta, aki csak akarnokoskodta a gonosz, keserű embert. Még gyengébb volt a 326-os. Csak annyit jegyzünk meg róla, hogy egy vasúti katasztrófa után tökéletesen simára pomádézott frizúrával vánszorog elő a szörnyű törmelékéből, — akár egy Valentino-szerű szalongavallér. Mindössze az egyik kémnő szerepét játszó Gerda Maurus oldotta meg valamennyire a ráháruló feladatot.

Ha a filmvállalatok továbbra is ezt a módszert követik, hogy agyonreklámozzák a silány filmet, a közönség majd rájön, hogy az agyonreklámozásból silányságra lehet következtetni.

Marconnay Tibor.

«Ezekről a könyvekről beszélnek.» Kritikai és álkritikai szemlék, könyvkirakatok feliratai és könyvkereskedői árjegyzékek — természetesen külföldi minták nyomán — igen rákaptak a könyvkinálgatásnak arra a meglehetősen terrorisztikus fordulatára, hogy a megvétele ajánlott művekről «beszélnek». Az olvasmányosságszükségletet buzgón igyekeznek a társadalmi bon-ton medrébe telergetni: amiről «beszélnek», azt illik elolvasni — véli a megfélemlített könyvvásárló, noha a kínáló ennyire nem is követelődző, ő a megvásárlás egyszerű, üzleti tényével is beéri.

S ha a reklámnak a valóságához való viszonyát jobban szemügyre vesszük, két dolog felől nyomban megbizonyosodhatunk: először is könyvekről valami elviselhetetlenül sokat egyáltalán nem «beszélnek»; politikusokról, gonosztevőkről és operettprimadonnákról mindenesetre aránytalanul többet. Másodszor: ha mégis beszélnek, akkor jobbára pontosan azokról a könyvekről esik szó, amelyekről — nem érdemes beszélni. Ezek a kor tiszavirágai s pl. az orosz regényirodalom legbeavatottabb magántanár-jelöltje is nyilván zavarba jönne, ha habilitációs vizsgáján afelől faggatnák, hogy a *Háború és béke* megjelenése idején milyen könyvekről «beszéltek?»

Ráérő óráimban — melyeket a szél- tében emlegetett könyvek el nem olvasásából biztosítok magamnak — valami példátlanul magas színvonalú kritikai folyóiratról szoktam ábrándozni. Benne jótéleltű és semmiféle melléktekintetet nem ismerő kritikusaím egy része ilyen rovatcím alatt írná bírálatait: «Ezekről a könyvekről kellene beszélni». A legeslegkülönb, a jövő felé is legbiztosabb szemű kritikusok részére pedig még egy rovatot nyitnék ily címmel: «Ezekről a könyvekről fognak unokáink is beszélni». Ez lenne aztán az eszményi kritikai folyóirat! Az olvasók zászlaja és evangéliuma! Kitűnő írók útra-bocsátója s az olvasótábornak nyomukba-serkentője!

Az lenne valóban? No, még sem olyan kétségtelen. Legyünk hát óvatosabbak s mondjunk annyit, amennyihez kétség igazán nem férhet: ez lenne az a folyóirat, amelyről — sehol sem beszélnek . . . *Triéder.*

Halk tévedés. Van Pesten egy «finom» és «halk» újságíró (talán szabad legkedvesebb, folytonosan használt és bizonyára sokat kifejező jelzőit reá magára alkalmazni), akit szűkebb kollégái kissé kanyargós cikkeiért tudósként tisztelnek. Mi persze ebbe az értékelésbe nem szólhatunk bele, mert nem ismerjük az urakat és nem tudjuk, hogy az ő tapasztalataik szerint hol végződik a műveletlen ember és hol kezdődik a tudós. Ők alighanem ismerik egymást és van kihez mérniök. Maga a mester azonban tiltakozik a tudós elnevezés ellen, nem ugyan szerénységből, inkább önértetből. Nem akarja, hogy pedáns vaskalaposnak tartsák; nem, ő eleven, jól tájékozott, jó tollú újságíró, semmi több, — értsd mindennél több. Szívesen csatlakoznánk magáról vallott jó véleményéhez, ha kisebb-nagyobb kisiklásai épen a tájékozottságot illetőleg meg nem hökkentenének. Legutóbb is Eckhart Ferenc francia nyelvű magyar történetéről szólva váratlanul a következőket állítja: «Eckhart Ferenc néhány jogtörténeti és gazdaságtörténeti tanulmányával nevet és helyet szerzett magának a magyar historikusok sorában, azután — a francia nyelv és a francia irodalom tanára lett a budapesti egyetemen, noha odáig folytatott studiumai más tanszéket jelöltek ki számára.» Már most ugyebár nem kívánhatjuk, hogy a mester *Eckhardt Sándornak*, a francia nyelv és irodalom pesti egyetemi tanárának könyveiből egyetlen sort is ismerjen, mert az pedantéria volna és vaskalap. De a gondos újságírótól annyi tájékozottságot csak elvárhatnánk, hogy a legfontosabb tanszékek betöltőit legalább névről ismerje. Nem nagy botlás, de jellemző. Talán mégis inkább tudós a kitűnő főmunkatárs? *Argus.*

A NAPKELET minden közleményéért írója felel. A folyóirat szerkesztője: TORMAY CECILE; főmunkatársa: HARTMANN JÁNOS. A kiadásért felelős: HEGEDŰS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT

ifjúsági és szépirodalmi karácsonyi újdonságai.

<i>Barclay</i> : Az elvászott fal. Regény. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	7-40	200 képpel 4 térképpel, diszes, tartós egyszásonkötésben.	12-—
<i>Barclay</i> : Esti dal. (The Rosary). Regény. VI. kiadás. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	6-50	<i>L'Ermité</i> : Az ódes anyaföld. (La grande amie.) Regény. Egyszásonkötésben.	8-—
<i>Barclay</i> : Shenstone asszonya. (The mistress of Shenstone.) Regény. V. kiadás. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	5-60	<i>Ganghofer</i> : Hajmo. (Der Klosterjäger.) Regény. Egyszásonkötésben.	7-40
<i>Baumann</i> : A feládozott. Regény. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	8-20	<i>Jovanovich</i> : Nem csak kenyérrrel. Regény. Egyszásonkötésben.	4-50
<i>Böle K.</i> : Spanyol földön. Utirajz 98 képpel. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	13-—	<i>Keller</i> : A titokzatos sziget. (Die Insel der Einsamen.) Regény. Egyszásonkötésben.	7-40
<i>Bordeaux</i> : Veszedelemes játék. Regény. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	5-30	<i>Krane</i> : A jó Isten hegedőse. Történelmi elbeszélés. Egyszásonkötésben.	4-—
<i>Bordeaux</i> : Az ősi hajlék. (La maison.) Reg. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	7-40	<i>Kelemen A.</i> : Tut-Ankh-Amen földjén. Utirajzok Egyiptomból. 64 képpel. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	8-—
<i>Blaskó M.</i> : Édesanyám. Szűz Mária élete, Márton Lajos rajzaival, egyszásonkötésben.	7-40	<i>Mansoni</i> : A jegyesek. Regény. Vezényi E. rajzaival. Egyszásonkötésben.	8-20
<i>S. Bokor M.</i> : Az esztergomi diák. Történelmi regény az Árpád-ház korából. Vezényi E. rajzaival. Egyszásonkötésben.	5-50	<i>Mézes J.</i> : A Kántorék Annuskája. Regény fiatal leányok számára. Egyszásonkötésben.	5-50
<i>S. Bokor M.</i> : Velenceiek. Történelmi regény a honalapítás idejéből. II. kiadás. Radnayné-Bauer E. rajzaival. Egyszásonkötésben.	5-50	<i>Pakocs</i> : Lélekzuhanás. Regény. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	6-40
<i>S. Bokor M.</i> : Árpádvár. Történelmi regény az Árpád-ház korából. III. kiadás. K. Sávely Dezso rajzaival. Egyszásonkötésben.	5-50	<i>Paldáthy M.</i> : A csodák szigete. Kalandos ifjúsági regény. Egyszásonkötésben.	5-30
<i>Coloma</i> : Juan Miseria. Regény. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	3-70	<i>P. Pál Ó.</i> : A felhők kapitánya. Regény. Vezényi E. rajzaival. Egyszásonkötésben.	6-60
<i>Crawford</i> : Küzdelmes szerelem. Regény. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	9-20	<i>Periard</i> : Egy apa regénye. Regény. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	5-50
<i>Crawford</i> : Corleone. Regény. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	8-—	<i>H. Stenkwicz</i> : Sivatagban, őserdőben. III. kiadás. Egyszásonkötésben.	7-40
<i>Dénes G.</i> : Két fehér galamb. Történelmi reg. Szent László király korából. III. kiad. Radnayné-Bauer E. rajzaival. Egyszásonkötésben.	5-—	<i>H. Stenkwicz</i> : Tűzzel-vassal. Reg. Diszes, tartós egyszásonkötésben.	9-20
<i>Erdősi K.</i> : Napsütéses Indiában. Utirajz.		<i>Tarcsai</i> : A budai gyár. Regény és elbeszélések. Egyszásonkötésben.	3-70
		<i>Törökény-Kovács H.</i> : Kormos Biri. Ifjúsági regény. Radnayné-Bauer E. rajzaival. Egyszásonkötésben.	4-60

Megrendelhetők a SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT kiadóhivatalában
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28.

A LEGOLCSÓBB ÉS LEGJOBB KÖNYVBESZERZÉS!

Rendkívül kedvező fogadtatásra talált t. Olvasóink körében a NAPKELET mult számában hirdett kedvezményes könyvvásárunk. Minden előfizetőnk rendkívül olcsó áron rendelheti meg **A NAPKELET LEXIKONA** c. kétkötetes, közel 1500 oldal terjedelmű s 600 rajzzal és műmelléklettel díszített, a legszebb nyomdai előállításban készült, rendkívül izléses aranyornomás vászonkötésben megjelent munkát, melynek bolti ára 48 pengő, továbbá **A NAPKELET KÖNYVTÁRA** alább felsorolt kiadványaiból szabadon választható 10 számot, melynek bolti ára 18 pengő, összesen tehát **66 pengő értékű könyvet 33 pengő kedvezményes áron.**

A vételár három havi részletben is törleszthető. Ezt a magyar könyvkiadásban páratlanul álló egészen kivételes kedvezményt azok is igénybe vehetik, akik a folyó év utolsó negyedére a NAPKELET előfizetői sorába újonnan lépnek be.

Az első részlet, az újonnan belépő előfizetőknél pedig ezen felül a negyedévi előfizetési díj beérkezése után a könyveket *bérmentes kültérrel* azonnal postára adjuk.

A tíz számot a következő kiadványok közül lehet választani oly módon, hogy a kettős szám két kiadványnak számítandó:

Tormay Cecile: Megállt az óra. Novellák.
Szekfű Gy.: Történetpolitikai tanulmányok.
Komáromi János: Zúg a fenyves. Regény.
Somssich A.: Liszt Ferenc élete. Kettős szám.
Reményik S.: Atlantisz harangoz. Versek.
Bethlen M.: Boldog sziget Istene. Novellák.
Szabó Mária: Felfelé. Regény. Kettős szám.
Mohács Magyarországa. Burgio követ jelentései Bartoniek Emma fordításában.
Condivi: Michelangelo élete. Gróf Zichy Rafaelné fordításában.

Magyar Anonymus. Pais Dezso fordításában.
Oláh György: Görögút. Regény.
Assisi Szent Ferenc Kis Virágai. Tormay Cecile fordításában. III. kiadás.
Mussolini beszédei. Gróf Zichy Rafaelné fordításában. Kettős szám.
Hektler A.: Leonardo da Vinci életrajza. 17 lap kétoldalas műmelléklettel. Kettős szám.
Boldog Margit legendája. *Baros Gyula* átírásában.
Bibó Lajos: A Föld. Novellák.

Megrendelések a NAPKELET kiadóhivatala címére küldendők.